

**AHTI RYTKÖNEN EKSPRESSIIVISANATUTKIJANA -
oppihistoriallinen katsaus ekspressiivisanatutkimukseen**

Suomen kielen pro gradu -työ
Jyväskylän yliopistossa
syyslukukaudella 1999

Marjo Savolainen

Tiedekunta HUMANISTINEN		Laitos Suomen kielen laitos	
Tekijä Marjo Savolainen			
Työn nimi Ahti Rytkönen ekspressiivisanatutkijana - oppihistoriallinen katsaus ekspressiivisanatutkimukseen			
Oppiaine Suomen kieli		Työn laji pro gradu -työ	
Aika Syyslukukaudella 1999		Sivumäärä 98 s.	
<p>Tiivistelmä - Abstract</p> <p>Ahti Rytkönen (1899 - 1989) oli maamme ensimmäisiä ekspressiivisanatutkijoita. Ennen hänen tm-sanatutkimustaan vuodelta 1940 tunnetaan vain muutamia kielitieteilijöitä, jotka olivat kiinnittäneet huomionsa ekspressiiviseen sanastoon. Rytkönen käsitteli tutkimuksessaan juuri- ja suffiksi-teoriaansa sekä käsityksiä ekspressiivisen sanaston iästä. Rytkösen tutkimus ei saanut omana aikanaan muiden tutkijoiden hyväksyntää. Ekspressiivisanastoa pidettiin nuorena ja merkitykseltään niin väljänä, ettei sen katsottu soveltuvan kielentutkimuksen kohteeksi. Kiinnostus ekspressiivistä sanastoa kohtaan on kuitenkin lisääntynyt 1900-luvun loppua kohti tultaessa. Raimo Anttila kirjoitti Rytkösestä ensimmäisen kerran Virittäjässä 1970-luvulla, jolloin Rytkösen tm-sanatutkimus Eräiden itämerensuomen tm-sanojen historiaa löydettiin uudelleen. Tutkimus on saanut uusia näkökulmia ekspressiiviseen sanastoon, kuten perheyhtäläisyyden ja äännesymboliikan.</p>			
Asiasanat		Ekspressiivisanasto, etymologia, Ahti Rytkönen	
Säilytyspaikka		Jyväskylän yliopisto	
Muita tietoja			

SISÄLLYSLUETTELO

1. JOHDANTO.....	1
1.1. Tutkimustehtävä.....	1
1.2. Ahti Rytkösen elämä, työt ja opinnot.....	3
1.3. Rytkösen tieteellinen tuotanto.....	5
1.4. Terminologiasta.....	8
2.EKSPRESSIIIVISANATUTKIMUS SUOMESSA ENNEN RYTKÖSTÄ.....	11
2.1. Nuorgrammaattinen suuntaus kielentutkimuksen uudistajana.....	11
2.2. Ekspressiivisanatutkimus 1800-luvulta 1900-luvun alkuun.....	12
2.3. Veikko Ruoppilan tutkimukset.....	14
2.4. Ekspressiiviset sanat murreosan keruussa.....	15
2.4.1. Murreosan keruun taustaa.....	15
2.4.2. Käsitteet "heimoista" ja "kansanhengestä".....	17
2.4.3. Rytkösen arviointia sanakirjahankkeesta.....	20
3. RYTKÖSEN EKSPIESSIIIVISANATUTKIMUKSISTA.....	22
3.1. Rytkösen <i>tm</i> -sanatutkimus.....	22
3.1.1. Tutkimuksen esittelyä.....	22
3.1.2. <i>tm</i> -sanatutkimuksessa käytetty aineisto ja tutkimustehtävä.....	23
3.2. Ekspressiivisanatutkimuksissa esille tulleita teorioita.....	27
3.2.1. Juuriteoria.....	27
3.2.2. Suffiksiteoria.....	30
3.2.3. <i>tm</i> -osanaston ikäteorioita.....	32
3.3. Interjektioiden osuus ekspressiivisanastossa.....	34
3.3.1. Suffiksien ja johdinten syntyminen interjektioista.....	34
3.3.2. Lyhyen tavun reduplikaatio yhdysinterjektiona.....	37
3.4. Ekspressiivisanastolle tyypillisiä piirteitä.....	39
3.4.1. Vokaali- ja konsonantivaihtelut.....	39
3.4.2. Ekspressiivisanojen tyypillisimmät merkitykset.....	40
3.4.2.1. Ekspressiivisanojen merkitysryhmät ja rinnakkaismerkitykset.....	40
3.4.2.2. Merkityksen väljyys ja arvovärikykset.....	42
3.4.2.3. Ekspressiivisanaston kuvaamat ilmiöt.....	44
3.5. Ekspressiivisanasto itämerensuomessa.....	51
3.6. <i>tm</i> -sanatutkimuksen saama palaute.....	53
3.6.1. Väitöskirjakäsittely ja lausunnot.....	53

3.6.2. Keskustelu tutkimuksen julkaisemisen jälkeen	60
3.7. Runot sanojen ekspressiivisyyden havainnollistajina	66
4. MYÖHEMPI EKSPRESSIIVISANASTON TUTKIMUS.....	69
4.1. Rytkösen aikalaisten käsityksiä 1950-60-luvuilla	69
4.2. Perheyhtäläisyys-käsite.....	72
4.3. Äännesymboliikasta.....	74
4.4. Ekspressiivisanaston tutkimusta Suomessa	78
4.4.1. Uusia käsityksiä murrenasanaston tutkimuksessa	78
4.4.2. Slangi- ja lainasanajohdinten tutkimuksesta	80
4.5. Käsityksiä ekspressiivisanastosta ja sen tutkimuksesta 1990-luvulla	84
4.5.1. Nykytutkimusta.....	84
4.5.2. Rytkösen tutkimusten uudelleenarviointia	89
5. LOPUKSI.....	91
LÄHTEET	94

1. JOHDANTO

1.1. Tutkimustehtävä

Käsittelen pro gradu -työssäni Ahti Rytkösen ekspressiivisanatutkimuksia ja niiden saamaa palautetta. Tarkoitukseni on myös valottaa ekspressiivisanatutkimusta ennen Rytkösen tutkimuksia sekä tarkastella, millaista ekspressiivisanatutkimus on ollut Rytkösen jälkeen. Työni on eräänlainen oppihistoriallinen katsaus ekspressiivisanatutkimukseen, jonka keskeisenä vaikuttajana on ollut juuri Ahti Rytkönen.

Työni pääaineistona ovat Ahti Rytkösen ekspressiivisanatutkimukset, joista tärkein on teos "Eräiden itämerensuomen *tm*-sanojen historiaa" vuodelta 1940. *Tm*-sanatutkimuksen Rytkönen oli tarkoittanut väitöskirjaksi, mutta sitä ei koskaan hyväksytty eikä hylätty yliopistollisena oppinäytteenä. Vuonna 1940 julkaistu teos ei kuitenkaan ole juuri se sama tutkimus, joka oli Helsingin yliopiston Historiallis-kielitieteellisen osaston arvosteltavana, sillä kyseiseen teokseen Rytkönen on lisännyt ainakin uuden johdannon. Koska tutkimuksen käsikirjoituksia ei ole löydetty (niitä ei ehkä ole enää olemassakaan), ei voida tietää, kuinka paljon teos poikkeaa arvosteltavana olleista käsikirjoituksista. Myös muut Rytkösen aihetta käsittelevät kirjoitukset ovat työni kannalta tärkeitä, kuten teos "Äänenjäljittely ja pikkulasten jokeltelu sanastoa luovana tekijänä eräiden esimerkkien valossa". Lisäksi Rytkönen on kirjoittanut kymmeniä muita kirjoituksia ekspressiivisanastosta.

Käsittelen siis työssäni paitsi Rytkösen tutkimuksia ja käsityksiä ekspressiivisanastosta, niin myös muiden tutkijoiden kirjoituksia ja käsityksiä kyseisestä sanaston osasta. Ekspressiivisanasto oli melko tutkimaton kielitieteen alue aina tämän vuosisadan jälkimmäiselle puoliskolle saakka. Rytkönen jäi 1930- ja 1940-luvuilla sivuun tieteellisestä maailmasta, sillä hänen tutkimuksiaan ei tuona aikana juurikaan arvostettu. Käsittelen Rytkösen tutkimusten saamaa palautetta sekä ajalta, jolloin tutkimus oli Historiallis-kielitieteellisen osaston arvosteltavana, että ajalta tutkimuksen ilmestymisen jälkeen vuonna 1940. Näin on helpompaa havainnollistaa käsitysten mahdollinen muuttuminen. Aineistonani tutkimusten palautteesta ovat muun muassa Rytkösen väitöskirjakappaleesta annetut lausunnot vuosilta 1939 - 1940.

Miksi tutkimus sitten oli vuosisadan alkupuolella niin vähäistä ja huonosti arvostettua? Miksi Rytkönen ei saanut tutkimuksilleen kannatusta, vaikka hänen teoriansa ovat nykytutkimuksen valossa suorastaan urauurtavia? Rytkönen jatkoi sinnikkäästi tutkimuksiaan, vaikka hänen teoriansa pääosin hylättiin. Mitä tutkimisen arvoista Rytkönen ekspressiivisanoissa näki? Miksi Rytkösen tutkimukset saivat aikanaan lähes

ainoastaan kielteistä palautetta? Kuitenkin ekspressiivisanatutkimuksia myös kiitettiin. Mitä ansiokasta tutkimusten kiittäjät työssä näkivät?

Rytkönen tuli tunnetuksi vasta 1970-luvulla, jolloin Raimo Anttila kirjoitti hänestä ensimmäisen kerran. Anttila on todennut, että Rytkösen työ olisi jäänyt häneltä kokonaan huomaamatta, ellei hän olisi tutustunut siihen keväällä 1974 Matti Leiwon kirjastossa Jyväskylässä. (Anttila 1975: 19.) On siis tavallaan sattumankauppaa, että Rytkösen työ ekspressiivisanojen parissa on tullut suurempaan tietoisuuteen; olisi ollut myös mahdollista, ettei kukaan olisi koskaan huomannut tai muistanut kirjan olemassaoloa. Ennen Rytkösen *tm*-santutkimuksen löytymistä Anttila ajatteli Robert Austerlitzin olleen merkittävin ekspressiivisanatutkija siihen mennessä, vaikka Austerlitz ei liene tutkinut pääsääntöisesti juuri ekspressiivisanastoa eikä häneltä löydy aiheesta kirjoituksia ainakaan suomeksi. Niinpä Rytköstä voidaan todella pitää ensimmäisenä ekspressiivisanatutkijana.

Tarkoitukseni on tarkastella myös sitä, millaista ekspressiivisanatutkimus on nykyään. 1900-luvun loppua kohti tultaessa monet tutkijat ovat kiinnostuneet ekspressiivisestä sanastosta. Tutkimus on tullut myös aiempaa kansainvälisemmäksi. Onko Rytkösen tutkimuksilla ollut kenties vaikutusta myöhempään tutkimukseen? Kielten universaalit piirteet, äännesymboliikka, ja monet muut ilmiöt kiinnostavat nykyään tutkijoita, ja osin nämä piirteet ovat samoja, joita Rytkönen tutki vuosisadan alkupuoliskolla. Nykykäsityksiin ovat vaikuttaneet muun muassa Ludwig Wittgensteinin perheyhtäläisyys-käsite ja käsitykset äännesymboliikasta.

"Perheyhtäläisyys" on Ludwig Wittgensteinin myöhemmän kauden käsite, joka hylkää ajatuksen kaikille yhteisestä yleisestä muodosta. Perheyhtäläisyys-käsite ei ole saanut täyttä hyväksyntää filosofien parissa juuri yleisen muodon olemassaolon hylkäämisen vuoksi. (Richardson 1976: 83.) Myös Raimo Anttila katsoo, etteivät filosofit ole antaneet juurikaan painoa Wittgensteinin perheyhtäläisyys-käsitteelle, vaikka sen voidaankin katsoa olevan Wittgensteinin filosofian ydin. (Anttila 1977: 47.) Perheyhtäläisyys-käsite on ollut käytössä muun muassa kielitieteen alalla. Suomeen käsite tuli filosofien ja kielitieteilijöiden, kuten Esa Itkosen ja Raimo Anttilan, kautta. Perheyhtäläisyyttä ja sen soveltamista kielitieteellisten ilmiöiden tutkimiseen on pohdittu kansainvälisestikin. Ekspressiivisanaston tutkimuksen terminologia ei ole selvään määriteltyä, mikä osaltaan aiheuttaa ongelmia tutkimuksessa. Esittelen työssäni käyttämiä termejä luvussa 1.4.

1.2. Ahti Rytkösen elämä, työt ja opinnot

Ahti Aarno Rytkönen syntyi maaliskuun 23. päivänä vuonna 1899 Ilmajoella, missä hänen isänsä Antti Rytkönen oli kansanopiston johtajana. Perhe vaihtoi asuinpaikkaansa usein sinne, missä isän työt olivat. Ilmajoelta perhe muutti Helsinkiin. (SL, Rytkösen muistiinpanot; Rytkönen 1989.) Rytkönen kirjoitti ylioppilaaksi Helsingin Suomalaisesta Normaalityksestä vuonna 1917. Rytkönen osoitti jo kouluaikanaan kielellisen taitavuutensa: niin latinasta, venäjämästä, saksasta kuin ranskan kielestä hän sai arvosanaksi 10. (JyMA, Jyväskylän yliopiston seminaarin mieshospitanttien hakemukset 1897 - 1933.) Hyvä kielitaito näkyy myös Rytkösen työskentelyssä: hän käytti sekä ranskan että venäjän kieltä sujuvasti etsiessään lähteitä ja aineistoa kielitieteellisiin tutkimuksiinsa.

Suomen Aleksanterin Yliopisto hyväksyi Rytkösen 15.5.1917 ylioppilaakseen, mutta hän meni ensin töihin Pohjois-Savoon. Iitin kunnan Sitikkalan kansakoulun virkaa tekevän opettajan toimen hän aloitti 1.10.1917. Toimi päättyi keväällä lukuvuoden loputtua. Helmikuussa 1919 Rytkönen oli kolme viikkoa Haminan Suomalaisessa Yhteiskoulussa saksan kielen sijaisopettajana. Maaliskuussa Rytkönen suuntasi Savoon. Rautalammin kunnan Saikarin kansakoulun virkaa tekeväksi opettajaksi hänet otettiin 15.3.1919, ja tätä tointa hän hoiti 4.6.1919 saakka. Saman vuoden keväällä hän jätti hakemuksen, jossa ilmaisi haluavansa tulla huomioonotetuksi seminaarihospitanttien paikkoja määrättäessä. Mieluiten hän halusi Jyväskylään, ja sieltä hän saikin kelpoisuustodistuksen kansakoulunopettajan virkaan vuonna 1920. (JyMA, Jyväskylän yliopiston seminaarin mieshospitanttien hakemukset 1897 - 1933; Ahti Rytkösen ansioluettelo 1964.)

1920-luvun alussa Rytkönen suoritti asevelvollisuutensa. Vuosina 1921 - 1923 hän oli Pohjois-Savossa, missä hän toimi Maaningan Tuovilanlahden kansakoulun apuopettajana. Uuraan yhteiskoulussa hän toimi suomen kielen ja historian opettajana sekä vt. rehtorina vuonna 1925. Lukuvuonna 1931 - 1932 hän hoiti Iisalmen yhteislyseossa latinan ja suomen kielen lehtorin viransijaisuutta. (Ahti Rytkösen ansioluettelo 1964.) Näinä vuosina, jotka Rytkönen vietti opettajantyössä eri puolilla Suomea, hän kiinnostui kielestä ja kansan tapojen keräämisestä. Varsinkin Savossa hän huomasi tullessaan kokonaan "uuden kielen" pariin.

Maaningalla Rytkönen sai kipinän jatkaa kesken jääneitä yliopisto-opintojaan. Lukuvuonna 1922 - 23 hänellä oli osittainen virkavapaus opintoja varten. Vuosina 1923 - 30 hän toimi kansankielen sanaston kerääjänä Maaningalla sekä laajemmalti Savossa, kuten Lapinlahdella, Nilsiässä, Juvalla ja Pielavedellä. Keväällä 1924 Rytkönen suoritti Helsingin yliopistossa filosofian kandidaatin tutkinnon, johon sisältyivät laudatur-arvosanat suomalaisessa ja vertailevassa kansanrunoudentutkimuksessa sekä

pedagogiikassa ja didaktiikassa, ja lisäksi arvosanat suomalais-ugrilaisessa kielentutkimuksessa, käytännöllisessä filosofiassa, Rooman kirjallisuudessa ja slaavilaisessa kielitieteessä. (Ahti Rytkösen ansioluettelo 1964; SL, Rytkösen muistiinpanovihkot.)

1930-luvulla Rytköstä työllistivät muun muassa aputoimittajuus Nykysuomen Sanakirjassa, työskentely Helsingin yliopiston foneettisessa laitoksessa professori Frans Äimän apulaisena sekä kansatieteellisen filmin kuvaukset Pohjois-Savossa vuosina 1937 - 1938. Tieteellisiä töitä varten hän oli kevätlukukauden 1939 virkavapaalla. 1930-luvulla Rytkönen teki tutkimusretkiä yhteensä noin 70 paikkakunnalle osin omalla kustannuksellaan. Hänen retkiään rahoitti vuonna 1931 Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Tuolloin retki suuntautui Pohjois-Savoon ja Kainuuseen. Sanakirjasäätiö rahoitti vuoden 1932 retkeä Pohjois-Savoon. (Ahti Rytkösen ansioluettelo 1964.)

Vuonna 1939 Rytkönen jätti väitöskirjakseen tarkoittamansa tutkimuksen tarkastettavaksi Helsingin yliopiston Historiallis-kielitieteelliselle osastolle. Hän sai kuitenkin tietää, ettei teokselle "Kielitieteellinen katsaus eräisiin itämerensuomen *tm*-sanueisiin" tultaisi antamaan painatuslupaa, ja hän veti tutkimuksensa pois kesken sen väitöskirjakäsittelyn. (Historiallis-kielitieteellisen osaston arkisto, pöytäkirjat 1938 - 1940.) Väitöskirjaa ei ikinä sen paremmin hylätty kuin hyväksytykään, mutta Rytkösen elämään ja tieteelliseen uraan tapahtuma jätti jälkensä. *Tm*-sanatutkimuksensa hän kuitenkin julkaisi (tehtyään muutoksia väitöskirjakappaleeseensa) vuonna 1940 nimellä Eräiden itämerensuomen *tm*-sanojen historiaa. Tutkimus ilmestyi Rytkösen omassa julkaisusarjassa "Kielentutkimuksen työmaalta".

Rytkönen nimitettiin 22.12.1938 Jyväskylän kasvatustieteellisen korkeakoulun suomen kielen lehtoriksi. Opettajaharjoittelijoiden opettajana Rytkönen toimi vuoteen 1965 saakka, jolloin hän jäi eläkkeelle. Hänen opetusaineitaan olivat suomi ja etnologia. Jyväskylän kasvatustieteellisen korkeakoulun Itä-Suomen Osakunnan inspektorina Rytkönen toimi vuoteen 1965 saakka. Vuonna 1964 tasavallan presidentti myönsi Ahti Rytköselle professorin arvon ja nimen. (Ahti Rytkösen ansioluettelo 1964.)

Ahti Rytkönen toimi monissa seuroissa ja toimikunnissa sekä perustajajäsenenä, kuten Talonpoikaiskulttuurisäätiössä, että työjäsenenä, kuten esimerkiksi Kalevalaseurassa. Hän oli jäsenenä myös Suomalais-ugrilaisessa Seurassa, Suomalaisen Kirjallisuuden Seurassa, Kansatieteellisen Filmin hallintoneuvostossa vuosina 1937 - 1940, Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran lisätyssä kielivaliokunnassa vuosina 1937 - 1938 sekä Savon seuran kunniajäsenenä. Rytkönen oli suosittu puhuja ja esitelmöitsijä, jonka esitelmien aiheet olivat tuoreita ja ajankohtaisia. (Ahti Rytkösen ansioluettelo 1964; Rytkönen 1989.)

1.3. Rytkösen tieteellinen tuotanto

Ahti Rytkösen tuotanto on laaja. Hänen julkaisutoimintansa käsittää vuosien 1919 ja 1989 välillä lähes tuhat nimikettä sekä kieli- että kansatieteen aloilta. (Rytkönen 1989.) Rytkösen teos *Eräiden itämerensuomen tm-sanojen historiaa* on yksi tutkimus monien joukossa, sillä esimerkiksi ekspressiivisanoihin liittyviä kirjoituksia Rytkönen julkaisi paljon etenkin 1940-50-luvuilla. Tutkimustyötä Rytkönen ei koskaan lopettanut, vaan hän kirjoitti opettajantoimensa ohella. Rytkösen useimpia kirjoituksia ei voi selvästi lokeroida joko kieli- tai kansatieteellisiksi, vaan nämä kaksi näkökulmaa kulkevat kirjoituksissa monesti rinta rinnan. Osittain tämä johtunee siitä, että hän keräsi laajat aineistot, joiden perusteella pääsi tekemään tutkimuksia. Aineistoa kertyi niin kieli- kuin kansatieteenkin puolelta: sanastoa, kansantapoja ja -uskomuksia, sananparsia jne.

Ainestenkeruu tuli 1800-luvun lopulla tarpeelliseksi lisäksi kielentutkimukselle, jotta saataisiin tutkimusainesta kielen alalta. Nykyistä sukukielten ja murteiden ainestenkeruuta voi pitää jatkona eräänlaiselle antropologisen lingvistiikan perinteille, jonka perinteen jatkajana Rytkönen voidaan nähdä. (Sammallahti 1980: 58.) Rytkösen kohdalla tämä merkitsee sitä, että hän toimi kuten kulttuuriantropologi: hän eli tutkimansa kansan, savolaisten, parissa, havainnoi ja teki tutkimuksia. Aineistoa hän keräsi Maaningan vuosinaan, ja näiden aineistojen pohjalta hän kirjoitti esimerkiksi teoksen *Savupirttien kansaa*. Myös suuri osa *tm*-sanatutkimuksen aineistosta oli peräisin savolaismurteiden alueelta.

Rytkönen julkaisi artikkeleita *Virittäjässä* jo 1920-luvulla. Esimerkiksi vuonna 1929 hän kirjoitti *Virittäjään* maaninkalaisesta kalafraseologiasta. Yhden huomion, jonka hänen tuotantonsa julkaisemisesta voi tehdä, on se, että vuoden 1940 jälkeen *Virittäjässä* ei juurikaan ole hänen artikkeleitaan. Oliko tämä kenties jonkinlaista boikotointia *Virittäjän* taholta, vai eikö Rytkönen halunnut käyttää *Virittäjää* julkaisukanavanaan? Hänellähän oli oma julkaisusarja *Kielentutkimuksen työmaalta*, joka kasvoi monikymmenosaiseksi, ja jossa hän saattoi julkaista omia kirjoituksiaan ilman, että kukaan olisi häntä estänyt tai arvostellut. Kuvaavaa on, että hänestä ei ilmestynyt nekrologia *Virittäjässä* hänen kuolemansa jälkeen.

Vuoden 1940 jälkeiset kirjoitukset on yleensä julkaistu muualla kuin *Virittäjässä*. Esimerkiksi *Kasvatus ja koulu* on julkaissut paljon Rytkösen kirjoituksia - olihan Rytkönen opettaja. Rytkönen julkaisi paljon myös sanoma- ja aikakauslehdissä, useimmiten omalla nimellään, mutta joskus myös mielipidepalstalla paljastamatta omaa nimeään. (SL, Rytkösen arkistot.) Aiheena oli usein jokin kielitieteellinen ilmiö, jonkin sanan alkuperän pohdinta tai muu ihmisiä askarruttava seikka, joka vaati selvennystä.

Hänen kirjoituksiaan julkaistiin muun muassa Jyväskylän Sanomissa, eri maakuntien lehdissä kuten Lapin Kansassa ja Keski-suomalaisessa, Uusi Suomi -lehdessä, Suomen Kuvalehdessä sekä esimerkiksi Savon pienissä paikallislehdissä (kuten Uutis-Jousi, ViikkoSavo).

Rytkösellä on kolme teosta, jotka voidaan lukea enemmän kansa- kuin kielitieteellisiksi. Savupirttien kansaa ilmestyi vuonna 1931. Teos kuvaa sitä, millaista elämä oli savupirttien aikaan. Aineiston ja aiheen kirjoitukseensa hän sai ollessaan kansakoulunopettajana Maaningan Tuovilanlahdessa, missä oli savupirttejä vielä 1920-luvulla. 1930-luvulla ilmestyivät myös Tuohitorven mailta (1933) sekä Tuulastulilta ja karhumailta (1935). Teokseen Kansan syvistä riveistä (1946) hän oli koonnut jo aiemmin ilmestyneitä lyhyehköjä kirjoituksiaan.

Savupirttien kansaa -kirjalla Rytkönen toivoi olevan Suomen kulttuurielämään liittyvänä teoksena suurempaakin merkitystä, kuin vain kansa- ja kielitieteellisen aineksen esittelyä; hän toteaa teoksen alkuhuomautuksessa, että "teos pyrkii herättämään myötätuntoa ja harrastusta sitä erinomaisen tärkeätä kansallista kulttuurityötä kohtaan, jota Sanakirjasäätiö suorittaa keräyttäessään muistiin suomen kielen sanavaroja tulevaa jättiläiskokoista kansankielen sanakirjaa varten" (Rytkönen 1931: 5.) Ohto Oksala arvosteli teosta samana vuonna ja totesi, että tutkimuksen runkona on sanasto, kieli, sillä tekijä oli kerännyt aineistonsa juuri sanakirjaa varten. Oksala viittaa Sanakirjasätiön noudattamaan uuteen kielitieteelliseen metodiin, jonka mukaan sanoja ja niiden muotoja ei jätetä irrallisiksi, vaan niiden funktio ihmiselämässä valaistaan monipuolisesti. (Oksala 1931: 303.)

Oksala kiinnitti huomiota myös Rytkösen ottamiin valokuviin. Rytkönen halusi valokuvata kohteensa mahdollisimman monelta kantilta. Esineen nimeäminen, valokuvaaminen ja piirtäminen selvittävät monipuolisesti sen valmistusta ja käyttöä. (Oksala 1931: 303.) Ahti Rytkösen Savupirttien kansaa -niminen valokuvanäyttely kiersi Suomea vuonna 1979 (SL, Rytkösen muistiinpanot).

Teoksessa Tuohitorven mailta Rytkönen kertoo niinkään Savosta. Hän kuvaa teoksessa lapsuutta, leikkejä ja lauluja samoin kuin kaskiviljelyä, kalastusta ja tuohikulttuuria, jota hän esittelee korkealle kehittyneenä käsityön muotona. Kaskiviljely ja nauris saavat myös paikkansa teoksessa, samoin kalastus. Myös teosta Tuohitorven mailta kiitettiin hyvistä valokuvista. Martti Haavio antaa tunnustusta kirjan arvostelussaan Rytkösen kuvaajantaidoille niin kansan- kuin valokuvaajana. Haavion mukaan valokuvissa värähtelee kansamme ja maamme sielu. Haavio kutsuu Rytköstä tendenssikuvaajaksi: Rytkönen valokuvaa kohdettaan ikuistaakseen sen asiallisen sisällön, ei vain kauneuden. Haavio vertaa Rytköstä Samuli Paulaharjuun: kummankin kulttuurikuvaukset ovat aivan omaa luokkaansa. (Haavio 1933: 132.)

Teos Tuulastulilta ja karhumailta kertoo kalastuksesta ja metsästyksestä, pyyntimenetelmistä ja tarpeellisten välineiden valmistustekniikasta. Teoksen arvostelussa I. Manninen toteaa (1935: 98):

Teoksessa kuvastuva intiimi suhde kansankulttuuriin, kyky ymmärtää sen eri ilmiöiden yhteenkuuluvaisuutta ja riippuvaisuutta toisistaan, on välttämätön jokaiselle kansatieteilijälle, joka haluaa saavuttaa tuloksia alallaan. Se on alati oleva se elävöittävä henki, joka toisaalta kannustaa tutkijaa eteenpäin työssään ja toisaalta taas samalla tukee häntä antamalla itseluottamusta ja auttamalla erottamaan oleelliset seikat toisarvoisista. Ken tämän lahjan omaa, hänelle eivät näennäisesti vähäpätöisetkään seikat ole vailla mielenkiintoa, vaan niistäkin hän saattaa löytää yleiskuvaa täydentäviä piirteitä.

Manninen siis katsoi, että Rytkösellä tämä lahja on.

Tätä kolmiosaista sarjaa, jonka muodostava teokset Savupirttien kansaa, Tuohitorven mailta sekä Tuulastulilta ja karhumailta, voidaan pitää eräänlaisena Savon kansanomaisen kulttuurin kokoomateoksena. Myös teos Tuulastulilta ja karhumailta herätti huomiota valokuvillaan, "teknillisaiheisilla detaljikuvilla, joiden näppäilemistä ei koskaan kyllin voi suositella kansatieteellisen valokuvauksen harrastajille". (Manninen 1935: 97 - 98.)

Rytkönen julkaisi 1940- ja 1950-luvuilla runsaasti kirjoituksia ekspressiivisanastosta, mutta aiheen käsittelyä hän ei jättänyt myöhemminkään. Yksi esimerkki Rytkösen ekspressiivisanastoa koskevasta kirjoituksesta on artikkeli "Riihiä tapetaan ja tapetaan susia" vuodelta 1950. Artikkelin ilmestyi Kielentutkimuksen työmaalta -sarjan kahdeksantena osana, ja siinä Rytkönen käsittelee *tappaa*-sanankäytön alkuperää ja merkitystä. Rytkösen mukaan *tappaminen* on 'hengiltä iskemistä' eli 'kuoliaaksi kopauttamista'. Pohjamerkitys on siis 'lyödä', kuten myös riihen ja hirren tappamisessa (Rytkönen selittää kirjoituksessaan riihen tappamisen merkitsevän sitä, että riihen permannolle tai puintialustalle levitettyjä lyhteitä hakataan niin, että niistä irtoavat jyvät; hirsi taas tapetaan siten, että siitä hakataan pinta pois). *Tappaa*-sanankäytön sisältämä alku *tap(p)*- herättää ajatuksen, että kysymyksessä on lyömisen ääntä jäljittelevä sana (siis onomatopoeettinen sana). *Tap*-, *kop*- ja *nap*- alut näyttävät tulkitsevan tiettyjä kopautusääniä. Tätä käsitystä Rytkönen perustelee sillä, että muidenkin kuin suomalais-ugrilaisten kielten piirissä on lyömistä merkitseviä sanoja, jotka muistuttavat rakenteeltaan suomen *tappaa*-sanaa (Rytkönen 1954b: 1- 2).

G. J. Ramstedtin kalmukin kielen sanakirjasta käy ilmi, että kalmukin kielessä *daB* on onomatopoeettinen ilmaus, jota käytetään äkillisestä lyömisestä tai putoamisesta ja joka merkitsee myös 'äkkiä'. Siihen perustuu lyömistä ja takomista merkitsevä teonsana *dabta*-, jota taas voidaan verrata turkin samaa merkitsevään sanaan *tapta*. Rytkönen löysi Ramstedtin sanakirjasta myös sanan *taB*, jonka Ramstedt selitti saksan huudahdus-sanalla

tapp ‘topsis, kopsis’. Onomatopoeettiset sanat muodostavat usein tietynrakenteisia sarjoja ja rinnakkaismuotoja. Toisinaan ensimmäinen ja kolmas konsonantti näyttävät vaihtaneen paikkaa. Aivan kuin suomessa yskä voi olla sekä *köhä* että *hökä*, myös lyömistä merkitsevien *tap*-sanojen rinnalla on *pat*-sanoja. Suomessa *patma* ja *patvana* ovat piiskan ja kepin nimityksiä, siis välineitä, joilla lyödään. Rytkönen löysi esimerkin myös Filippiinien pampanga-kielestä, jonka nimisana *batbat* merkitsee "lyöntiä". (Rytkönen 1954b: 2, 3.)

Rytkönen löysi (jo äsken mainitun saksan *tapp*-sanaesimerkin lisäksi) samankaltaisia esimerkkejä myös indogermaanisista kielistä. Ranskan verbi *taper* merkitsee ‘lyödä, taputtaa’. Englannin *dab* merkitsee lyömistä, norjan teonsana *dabba* tarkoittaa lujan tai tiiviiksi takomista’. Esimerkkejä löytyi myös haamilais-seemiläisten kielten piiristä: hebreassa *tapp*-alkuiset sanat merkitsevät lyömistä. Chamirin verbi *tab* merkitsee sekä lyömistä että riihen tappamista eli puimista. Indonesian kielissä *tap*-juuresta rakennetaan lyömistä merkitseviä verbejä. Samalla se on elävä sana: aivan kuin saksan sana *tapp*, myös *tap* on gajo-nimisessä kielessä lyömistä ilmentävä huudahdussana. (Rytkönen 1954b: 2.) Kuten esimerkistä näkee, Rytkönen ei pitäytynyt vain suomalais-ugrilaisissa kielissä, vaan etsi vastauksia ongelmiin myös muiden kielikuntien alueelta.

1.4. Terminologiasta

Terminologian selittäminen on työssäni tärkeää, koska Rytkösen aikoinaan käyttämät termit ovat osaksi vanhentuneita. Ekspressiivisanastoa koskevalta tutkimukselta puuttuu myös tarkasti määriteltyjä käsitteitä. Esimerkiksi termeille ekspressiivisyys, onomatopoeettisuus ja deskriptiivisyys ei ole olemassa täsmällisiä, tiukkoja määritelmiä. Koska käsitteitä ei ole koskaan aivan tarkasti määritelty, on niiden käyttökin hieman hankalaa. Toisaalta käsitteitä voi jossain määrin käyttää synonyymisesti, kuten vanhemmissa tutkimuksissa on tehtykin. **Onomatopoeettiseksi ilmaukseksi** kutsutaan ääntä jäljitteleviä sanoja, kuten esimerkiksi *vikistä*, *kohu* ja *loiskis*. **Deskriptiivinen ilmaus** puolestaan määritellään yksinkertaisimmillaan sanaksi tai sananmuodoksi, joka kuvaa äänneasullaan muiden aistien kuin kuulon avulla havaittavia ilmiöitä. Tällaisia ilmauksia ovat esimerkiksi *kipittää* ja *vilahtaa*. (Hakulinen - Ojanen 1993: 37, 111.)

Käytän työssäni termiä **ekspressiivinen** yläkäsitteenä, jonka alakäsitteitä ovat deskriptiivinen, onomatopoeettinen, affektiivinen jne. Käytän termiä siis silloin, kun tarvetta tarkempaan aistien ja merkitysten määrittelyyn ei ole. Kun kyseessä on esimerkiksi nimenomaan kuuloaistiin liittyvä ilmaus, käytän käsitettä onomatopoeettinen.

Esimerkiksi Eino Koponen on käyttänyt termiä ekspressiivinen yläkäsitteenä yllä mainituille termeille väitöskirjassaan vuodelta 1998.

Koska ekspressiivisanaston osalta ei aina voida sanoa, minkä aistin alaan kukin ilmaus kuuluu, tarvitaan **synesthesian** käsitettä. Se merkitsee saman ulkonaisen ärsykkeen aiheuttamaa aistimusta kahden tai useamman aistin alalla. Tämä heijastuu kieleen esimerkiksi adjektiivien **polysemiana** eli kielellisen merkin moniselitteisyytenä: *heleä* (väri tai ääni), *pistävä* (piikki tai katse). (Hakulinen - Ojanen 1993: 117, 137.)

Rytkönen tuo tutkimuksissaan esille monia termejä, joista osa on jäänyt elämään. Teos Eräiden itämerensuomen *tm*-sanojen historiaa käsittelee sanoja, joissa esiintyy **tm-yhtymä**, kuten sanoissa *litma*, *lotmakka*, *ritma*, *rotmakka*, *votmake* jne. Rytkönen esittelee samassa tutkimuksessa juuri- ja suffiksiteoriaansa. Rytkönen käyttää tutkimuksissaan termiä **juuri**, joka merkitsee hänen kirjoituksissaan samaa kuin **kanta**. Kanta määritellään siksi johdetun sanan osaksi, joka jää jäljelle, kun johdin erotetaan (Hakulinen - Ojanen 1993: 74). Juuri määritellään hieman laajemmin kuin kanta: juuren katsotaan merkitsevän sitä sukukielissä toisiaan vastaavien sanojen vanhimpien tunnettujen, tai oletettujen asujen yhteistä osaa, joka muiden ainesten erottamisen jälkeen jää jäljelle. (Hakulinen - Ojanen 1993: 71.) Rytkönen toi kielitieteeseen käsitteen, joka elää vieläkin, nimittäin **koloratiivisen konstruktion** (nykyään koloratiivikonstruktio), josta Rytkönen kertoo artikkelissaan vuodelta 1937.

Suffiksi merkitsee samaa kuin **pääte**, eli vartalomorfeemiin liittyvää epäitsenäistä morfeemia. Suffikseja luokitellaan sen mukaan, mikä on niiden funktio. **Johdin** muodostaa kantasanaa uuden, joko saman sanaluokan jäsenen (esimerkiksi *tyttö/nen*), tai se muuttaa myös kantasanan kategorian (esimerkiksi *tyttö/mäinen*, *marja/staa*). Johtimen avulla muodostettua uutta sanaa kutsutaan **johdokseksi**. (Hakulinen - Ojanen 1993: 71, 136.)

Etymologia merkitsee ensinnäkin sananselitysooppia eli sanojen historian selvittämistä, eli äänteellisten ja merkitysten muutosten tutkimista. Toisekseen se tarkoittaa sanojen oletetun alkuperän selitystä. Rytkönen tuo *tm*-sanatutkimuksessaan esiin näkemyksiään Setälän astevaihteluteoriasta. **Astevaihtelu** voi olla radikaalia tai suffiksaalista. Radikaalinen astevaihtelu merkitsee konsonanttivaihtelua, jossa toisten taivutusmuotojen sanansisäisiä klusiileja vastaa saman paradigman toisissa muodoissa äänteen pituudeltaan heikompi klusiili, toinen konsonantti tai klusiilin kato. Vahva aste esiintyy tavallisimmin avotavun ja heikko aste umpitavun edellä. Joissakin myöhäisissä lainasanoissa ei ole astevaihtelua, mikä näkyy esimerkiksi sanoissa *auto/auton*, *paraati/paraatin* ja erisnimissä *Jouko/Joukon*, *Heta/Hetan*. Suffiksaalinen astevaihtelu on nykysuomessa näkyvissä vain osittain, kuten esimerkiksi partitiivimuodoissa *maa-ta/kala-a*. (Hakulinen - Ojanen 1993: 30, 48.)

Äännelailla tarkoitetaan sääntöä, joka täsmällisesti muotoilee edellytykset, joiden vallitessa tietty äännteellinen muutos tapahtuu kielen historiassa. Äännelaki ei selitä muutoksen syitä ja seurauksia, vaan toteaa tapahtuneen tosiasian systemaattiset edellytykset. Äännelaki sisältyi keskeisenä käsitteenä nuorgrammaatikkojen teoriaan. Nuorgrammaatikot ajattelivat äänntenmuutoksen puhtaasti mekaanisena ja poikkeuksettomana tapahtumana. Käsitteen heikkous on se, ettei se anna esitetyille väittämille selityksiä, ja myös se, että se teki kielen tutkimuksesta detaljitutkimusta, joka jättää huomioimatta äännelaissa muotoillun muutoksen aiheuttamat seurausilmiöt kielen äännteellisessä rakenteessa. Uudemman kielentutkimuksen teoriaa kielellisistä universaaleista voidaan jossain mielessä pitää äännelakien kehittyneenä jälkeläisenä. Kielellinen **universaali** tarkoittaa lyhyesti määriteltynä yleispätevää, kaikista kielistä tavattavaa ilmiötä tai kaikkia kieliä luonnehtivaa kuvausta. (Hakulinen - Ojanen 1993: 148, 155.)

Rytkönen käyttää termejä siten kuin niitä hänen aikanaan käytettiin. Niinpä nimitykset ovat jonkin verran muuttuneet. Yksi esimerkki vanhahtavasta termistä on **muljeerautuminen**, mikä merkitsee samaa kuin **palataalistuminen** eli foneemin liudentuminen. Rytkönen käyttää muiden aikalaistensa tavoin termejä avo- ja sulkotavu. **Avotavu** tarkoittaa vokaaliin päättyvää tavua, ja **sulko-** eli **umpitavu** tavua, joka päättyy konsonanttiin. Lisäksi Rytkösen tutkimuksissa käsitellään **reduplikaatiota**, joka merkitsee sanan vartalon tai sen osan toistamista tavallisesti sanan alussa (esimerkiksi *hau-hau*). (Hakulinen - Ojanen 1993: 32, 112, 124, 148.) Käytän työssäni nykyajan mukaisia termejä.

2.EKSPRESSIIIVISANATUTKIMUS SUOMESSA ENNEN RYTKÖSTÄ

2.1. Nuorgrammaattinen suuntaus kielentutkimuksen uudistajana

Nuorgrammatismi, kielititeellinen suuntaus, joka alkoi vaikuttaa 1800-luvun loppupuolelta lähtien, toi kielentutkimukseen uudenlaisia käsityksiä. Emil Nestor Setälä (1864 - 1935) katsoi, että nuorgrammaatikkojen vaikutusta oli se, että kieltä lakattiin pitämästä organismina ja opittiin käsittämään, ettei kieltä ole olemassa ihmisen ulkopuolella, vaan ainoastaan ihmisen toimintana. Samoin luovuttiin käsitystavasta, jonka mukaan kielen elämässä olisi kaksi aikakautta: historian takainen kehityksen aikakausi ja toinen, historiallinen rappeutumisen aikakausi. Nuorgrammatismien mukana luovuttiin myös erittelevästä ja konstruktiiivisesta kielen tutkimuskäsittelystä, jonka mukaan sanat käsitettiin juurista, vartaloista ja liiteaineksista kootuiksi. Opittiin myös, että kielen ilmaukset ovat olleet kaikkina aikoina kokonaisilmauksia, sanoja. (Setälä 1919; ks. myös Airila 1946: 16 - 17.)

Kun nuorgrammatismi valtasi alaa kielentutkimuksessa, alettiin asettaa pääpaino puhutulle kielelle. Äänneoppi sai kielentutkimuksessa vallitsevan sijan, ja fonetiikka sekä kielipsykologia otettiin kielitieteen palvelukseen. Ymmärrettiin, että äänne muutokset saavat kielessä selityksensä joko äännelaeista tai analogiamuodostuksista. Nuorgrammaatikkojen opin mukaisen tutkimusmenetelmän katsottiin päässeen käytännössä valtaan, niin ettei vanhaan kantaan ja sen "poikkeuksiin" palaaminen enää ollut mahdollista. Äännelakien "poikkeuksettomuus" on jäänyt teoreettisesti kiistanalaiseksi oppilauseeksi, mutta käytännössä se on omaksuttu työhypoteesiksi. Tämä ei kuitenkaan merkitse, etteikö käytettäisi muitakin selitystapoja kuin äännelain ja analogian selityskeinoihin perustuvia. Kaikki kielelliset ilmiöt eivät suinkaan mahdu näihin kahteen lokeroon, ja toisaalta äännelakia ja analogiamuodostusta ei ole samalla tavalla käsitettävä vastakohtiksi kuin mitä aiemmin käsitettiin. (Setälä 1919; ks. myös Airila 1946: 17.)

Hermann Paul, jota Milka Ivic nimittää teoksessaan Kielitiede ennen ja nyt nuorgrammatismien suurimmaksi teoreetikoksi, käsitti kielitieteen osaksi inhimillisen kulttuurin tutkimista, johon liittyi myös yhteiskunnan tutkiminen. Olemassa olevien kulttuurityyppien ymmärtämiseksi on välttämätöntä tuntea kyseisten tyyppien hahmottumiseen vaikuttaneet olosuhteet. Kieltä tulisi pitää ennen kaikkea koko kieliyhteisön omaisuutena, jolloin kollektiivinen kieli edustaa tietyn yhteiskunnan kielen keskiarvoa. Puhuttu kieli on ihmisissä erityisten akustis-motoristen aistimusten verkko, eli kuuntelemalla ja ajattelemalla ihmisen kielellisten assosiaatioiden varasto kasvaa. Tällaiset psykologiset selitykset kielen kehittymisestä eivät kuitenkaan yksin riitä, vaan

nuogrammatikot, etenkin juuri Hermann Paul, korostivat etenkin fysiologisen edellytyksen tärkeyttä: ihminen pyrkii helpompiin artikuloimisliikkeisiin. Juuri nuogrammatikot kiinnittivät ensimmäisinä huomiota murteiden olemassaoloon, ja heidän mukaansa kielen jatkuvaa kehittymistä voitaisiin parhaiten tarkkailla elävän kielellisen järjestelmän puitteissa. (Ivic 1966: 33, 60 - 62.)

2.2. Ekspressiivisanatutkimus 1800-luvulta 1900-luvun alkuun

Vuosisadan vaihteen Suomesta löytyy joitakin kielentutkijoita, jotka ovat kirjoittaneet myös ekspressiivisanastosta. Kävin läpi Suomi-sarjan artikkeleita 1800-luvun puolivälistä vuosisadan vaihteeseen, ja sarjassa julkaistuissa kirjoituksissa eri pitäjistä ja niiden murteista löytyy vain pari kirjoitusta, joissa mainittiin "oudompia sanoja", joilla tarkoitetaan siis ekspressiivisiä sanoja, tai joissa puhutaan nimenomaan ekspressiivisistä sanoista (kirjoituksissa sanoja kutsutaan "deskriptiivisanoiksi"). Muut murteen tutkimukset keskittyvät äänne- ja muoto-opilliseen tarkasteluun, ja jättävät ekspressiivisen sanaston tutkimustensa ulkopuolelle.

Antero Wareliuksen Kertomus Tyrvään pitäjistä ilmestyi Suomi-sarjassa vuonna 1855. Siinä kirjoittaja on merkinnyt muistiin "sanakirjallisia omituisuuksia", joiden joukossa on deskriptiivisiksi tulkittavia sanoja. Tällaisia ovat esimerkiksi *lopottaa* 'palaa isosti, päre tai kynttilä', *losolta* 'runsaasti esimerkiksi voita tai rahaa', *platisee* ~ *plätisee* ~ *plotisee* ~ *plötisee* ~ *plutisee* ~ *plitisee*, 'ääntä osoittelevasti', samoin *prätisee* ~ *protisee* ~ *prötisee* ~ *prutisee* ~ *pritisee*, 'ääntä osoittelevasti'. (Warelius 1855: 121, 122.)

Paavo Saloniuksen tutkimuksessa Tornioon seudun murteesta vuodelta 1881 mainitaan "muutamia oudompia sanoja", joita ei ole Eurénin sanakirjassa tai joita käytetään toisenlaisessa merkityksessä kuin mitä sanakirjassa mainitaan. Tällaisia sanoja ovat esimerkiksi *hailea* 'soipea, lauha, haalea', *juto* 'kulku, ajo, vauhti', *mänkki* 'lihavanmuhkea, paksu' ja *töyly* 'raskasjalkainen'.

Salu Latvalan tutkimus Pohjois-Savon murteesta on vuodelta 1899, ja tässä tutkimuksessa käytetään termiä "deskriptiiviset sanat". Artikkelissa todetaan, että murteessa käytetään hyvin paljon deskriptiiviverbejä. Pääverbinä on usein taipumaton infinitiivi, kuten esimerkiksi lauseissa *Soattaa siinä ruveta jo syyvä rapostelemmaan, kävellä leppaeloo, kahvia juuva köröttää, heinäsäkki niin sievään tehdä muljaottanneet, ne samassa ampua rumpsaottivat, yöllä tulla ruhmi kaekki tavarat*. Infinitiivi on välillä deskriptiiviverbin jäljessä: *Koera mötköttää kahtoo. Lojotti huutoo rovasti lapselle*. Pääverbi ja deskriptiiviverbi taipuvat harvoin samassa muodossa; tästä Latvala oli löytänyt

vain yhden esimerkin: *Sano hukkalintu: no ruppeehan minun selekään, hän viep hyrräöttää.* (Latvala 1899: 69 - 70.)

Deskriptiiviverbiä on käytetty itsenäisesti ilman pääverbiä. Tällöin sillä on kahtalainen merkitys: ilmoittaa tekoa, ja kuvata äänellään teon laatua. Esimerkkilauseita ovat *Silloen kuningas pämmäöttää halolla ohtaan sitä ruumista. Juomisen viejä toas kopsaottaa sitä peähän. Kissa män rannalle kivelle kekottammaan. Heettää käsistään Lassi ruumiin ja se rumahtaa porstuvan lattijaan.* Myös substantiiveilla voi olla samanlainen tehtävä kuin deskriptiiviverbeillä. Deskriptiivinen substantiivi kuvaa toisella substantiivilla ilmoitettua esinettä. Pääsana on genetiivimuodossa. Esimerkkejäkin vuosisadan vaihteessa löytyi muutama: *Nätti tytön nypykkä. Laokun läppänä. Pien nutun kessukka.* Latvala huomauttaa, että esimerkkejä olisi tullut luultavasti lisääkin, mikäli hän olisi vain tullut asiaa aikanaan tarkanneeksi. Myös deskriptiivisiä substantiiveja voi käyttää itsenäisesti: *Kenenkä sinoot kellukka? Kenenkä lie rönttönen tuo?* (Latvala 1899: 70.)

Vuoden 1897 Virittäjässä E. A. Ekman (myöhemmin Tunkelo) arvostelee Latvalan kirjoitusta Lauseopillisia muistiinpanoja Pohjois-Savon murteesta. Arvostelussaan Ekman kiinnitti huomiota mm. *nna-*, *na-*loppuisiin teonsanamuotoihin, kysyviin pronomineihin ja paikallissijojen sääntöjen muodostamiseen. Arvostelussa on maininta myös deskriptiivisistä sanoista. Ekman kirjoittaa:

Tekijä antaa usein hauskoja ja sattuvia viittauksia murteen ymmärtämiseen - - Onpa hän pannut muistiin seikkoja, joita ei ainakaan kaikista edellisistä tutkimuksista löydä, vaikka tuntuvat kansankieleen tottuneessa korvassa tutuilta ja yleisiltä - seikka joka meitä kehottaa yhä jatkuvaan havaintojen tekoon - , esim. sellaisesta yksiköstä kuin: "Huttusija teällä on paljo, sitte on *Karhuva* ja *Hyvöstä*" (selitys vain ei tunnut luontevalta), "oratio rectan ja obliquen suhteesta", deskriptiivisanoista ym. - - omituista viehätystä vailla ne (kielennäytteet) eivät ole aivan, joka johtunee pääasiallisesti itse sikäläisestä puhe- ja esitystavasta. Usein keskeltä "kuivaa kielioppiakin" tuoksahtaa Savon ukkojen sanelmista, joita tekijä on "pannut paperille", samaa välitöntä tuoreutta, jota henkii Juhani Ahon kirjoituksista. (Ekman 1897: 130.)

Tämän perusteella voinee sanoa, ettei ekspressiivisanojen keräystä ja mainitsemista pidetty huonona asiana, vaan päinvastoin niiden katsottiin elävöittävän kuvaa murteesta. Tässä Ekman vertaa "Savon ukkojen sanelmia" Juhani Ahon teksteihin, siis kaunokirjallisuuteen. Vuonna 1938 Kustaa Vilkuna puolestaan kirjoitti, ettei kansankieli sovi ainakaan kaunokirjallisuuden käyttöön. Vihamielisyys kansankieltä kohtaan tulee kielen tutkimukseen siis paljon vuosisadan vaihdetta myöhemmin. Vuosisadan vaihteen tienoilla vaikutti myös kansallisuusaate siihen, että kaikkea aitoa suomalaista, myös kansankieltä, pidettiin suomalaiselle kulttuurille tärkeänä.

Vaikka ekspressiivisanoja ei varsinaisesti kuvailla ainakaan useimmissa murretutkimuksissa, voidaan kuitenkin havaita, että ne joko tunnistetaan tai niihin aletaan

kiinnittää huomiota, etenkin mitä lähemmäksi 1900-lukun loppua tullaan. 1800-luvun puolivälin tutkimuksissa deskriptiivisanat ovat joutuneet sanaston "kummallisuuksien" joukkoon, mutta jo puoli vuosikymmentä myöhemmin eli viime vuosisadan lopussa deskriptiivisanat ovat saaneet jo omat terminsä (siis termin "deskriptiiviset sanat"). Murretutkimukset alkoivat olla vuosisadan vaihteen jälkeen lähinnä äänneopillisia, mikä näkyy hyvin esimerkiksi Suomi-sarjan artikkeleista.

Verbirakenteella, jonka Rytönen nimesi koloratiiviseksi konstruktioksi, on yli sadan vuoden historia kirjallisuudessa ennen Rytöksen tutkimuksia. Esimerkiksi A. G. Koranteri määritteli vuonna 1845 verbirakenteen siten, että "lausukka-luontoinen yhdistyy täydellisiin lausukoihin". Tyyppi on kyllä tunnettu, sitä on nimitetty muun muassa ilmauksilla "imitativa eller onomatopojetiska ord". Nominirakenteesta Koranteri kirjoittaa vuonna 1845, että siinä "nimukas liittyy täysi-nimukoihin". Tämän vuosisadan puolella on käytetty myös termejä "genetivus definitivus" sekä "status interferentiae". (Koistinen 1999.)

2.3. Veikko Ruoppilan tutkimukset

Vuosisadan vaihteen tienoilla ei siis juurikaan enää kiinnitetty huomiota sanastollisiin seikkoihin. Ennen Ahti Rytöstä maineikkain ekspressiivisanatutkija oli Veikko Ruoppila, joka kiinnitti huomiota ekspressiivisanoihin tutkiessaan Lemmin murretta 1920-30 -luvulla. Ruoppila huomasi tutkimusretkillään, että haastateltavat saattoivat käyttää saman sanan variantteja. Saatettiin sanoa esimerkiksi sekä *Lunta se voa tuhruoa*, että *Lunta se voa tupruoa*, tai *Se ol' nii kekkamaine se ukko* tai *Se ol' nii kokkamaine se ukko*. Tällä tavalla foneemia vaihtamalla pyritään saamaan kulloinkin kysymyksessä oleva asialle kuulijalle tajuttavammaksi ja tyylikeinona se elävöittää ilmaisuja. (Ruoppila 1934: 23 - 24.)

Ekspressiivisten sanojen elävöittämiskyky perustuu ensinnäkin äännemetaforiin. Toisekseen kyseiset sanat viehättävät uutuudellaan ja harvinaisuudellaan. Sanojen uutuus tarkoittaa sitä, että puhuja ei anna tajunnassaan jo olevan sanahahmon muotoutua mihinkään kiinteään, selvään äänneasuun. Sen sijaan puhujalle riittää "idea", jolle hän voi tarpeen vaatiessa antaa aistimin havaittavan asun. Ruoppila katsoo, että puhe on vanhempaa kuin kieli, ja yksilön puhetta sitoviin normeihin on kielessä pitkä matka. Ehkäpä puhetta tutkimalla on mahdollista päästä selvyteen siitä, mitä tietä kehitys on erityistapauksissa kulkenut. (Ruoppila 1934: 23, 25.)

Ruoppilalla on samanlaisia ajatuksia kuin Rytkösellä, kuten tulee ilmi myöhemmin Rytkösen *tm*-sanatutkimusta käsittelevässä luvussa. Ruoppila katsoo, että kaikilla niillä sanoilla, jotka äänneasultaan ja merkitykseltään liittyvät läheisesti yhteen (esimerkiksi *tura*, *turautua*, *turikka*, *turilas* jne), on yhteinen vartalo *tur*. Äänneyhtymä *tur* sanan alussa osoittaa, että sana tarkoittaa jotain, joka on 'piikkinen ja sakea, pörröinen, karvainen, ryysyinen, huonon näköinen, häijy tai vihainenkin'. Koska matalaa, ryysyistä ja partaista ukkoa voidaan kutsua *turaksi*, *turikaksi*, *turjukseksi* ja *turilaaksi*, Ruoppila väittää, että kukin kyseisen sanaryhmän edustaja sisältää ainesosinaan tunnetun äännekompleksin (tässä *tur*). Sana sisältää myös tuntemattoman aineksen, funktioltaan toisarvoisen suffiksin. (Ruoppila 1934: 28 - 29.)

Sanahahmo on siis ääriivoiltaan osin tarkka mutta samalla osin epätarkka (Ruoppila 1934: 29). Deskriptiivinen sana on siis äänneasultaan horjuva. Vokaalien muutos ei kuitenkaan aina aiheuta merkityksenmuutosta. Ruoppila on käsitellyt vokaalien vaihtelua Virittäjän artikkelissaan Vokaalienvaihtelu äänne- ja merkityso pillisena tekijänä vuodelta 1935. Siinä hän kirjoittaa eräästä erosta "normaaleiden" ja ekspressiivisten sanojen välillä: kun kyseessä on "normaali", äänneasultaan vakiintunut sana, vokaalin vaihtuessa sanan merkitys muuttuu (esimerkiksi *kala* ~ *kela* ~ *kola*), mutta ekspressiivisten sanojen vokaalien vaihtelu ja sen vaikutus sanan merkitykseen ei ole enää lainkaan niin selvää.

2.4. Ekspressiiviset sanat murreosanaston keruussa

2.4.1. Murreosanaston keruun taustaa

Tässä luvussa tarkastelen sitä, millainen osa ekspressiivisanastolla oli kansankielen sanakirjan kokoamisessa. Sanakirja koottiin sanastosta, joka kerättiin kansan parista. Oliko sanastossa kuitenkin senlaatuksia sanoja, joita ei hyväksytty sanakirjaan, eli annettiinko ekspressiivisanojen keräyskieltoja? On olemassa mainintoja, joiden mukaan ekspressiivisanaston keräämistä kehoitettiin välttämään, mutta toisaalta mitään selviä kieltoja ei työssäni tule vastaan.

Ajatus kansankielen sanakirjasta on peräisin vuodelta 1896, jolloin E. N. Setälä esitti Suomalaisen Kirjallisuuden Seuralle sanakirjaohjelmansa. Setälän ajatuksena oli toimittaa tieteellisen tutkimuksen tarpeisiin kolme sanakirjaa: nykykielen, vanhan kirjasuomen ja kansankielen sanakirjat. Jälkimmäisen oli määrä esittää tyhjentävästi suomen murteiden sanavarat, sanojen murremuodot ja niiden levikkialueet. Hankkeen toteuttajaksi ryhtyi Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. (Hämäläinen - Juusela 1975: 9.)

Vuonna 1899 ilmestyi E. A. Ekmanin toimittama Suomen kielen keräilyosanasto, joka sisältää paitsi sanastoa, myös ohjeita sanaston kerääjille. Ohjeiden mukaan tekijä suosittelie ensisijaisesti sanakirjallista, aakkosellista kyselyä, mutta myös aihepiirittään kysely ja pelkkä kuuntelukin sopivat sanaston keräämiseen. Keräystyö pääsi hyvään alkuun, mutta aikataululliset suunnitelmat eivät toteutuneet. Vuoteen 1914 mennessä oli kerätty 660 000 sanatietoa; tähän määrään sisältyi muun muassa viisi kokonaan kerätyksi katsottua pitäjänsanastoa. Tulevaa sanakirjaa varten tarvittiin kuitenkin noin 100 täydellistä pitäjänsanastoa. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuralla ei ollut taloudellista mahdollisuutta keruun tehostamiseen ja nopeuttamiseen, joten vuonna 1916 perustettiin Suomen kielen sanakirjaosakeyhtiö. Yhtiö laaditti joukon aihepiireittäisiä kyselyjä, ja keruu jatkui yhä laajemmassa mitassa. Ensimmäinen maailmansota ja sitä seurannut inflaatio kariutti sanakirjaosakeyhtiön toiminnan ja yhtiö purettiin 1924. Yhtiön toiminnan päättyessä kokoelmassa oli yli kaksi miljoonaa sanatietoa. (Hämäläinen - Juusela 1975: 9 - 10.)

Sanakirjaosakeyhtiön työn jatkajaksi perustettiin Setälän ehdotuksesta Sanakirjasäätiö vuonna 1924. Tämän järjestelyn pohjalta toimitaan tänäkin päivänä. Sanakirjasäätiön perustajia olivat eräät tieteelliset seurukset, kuten Suomalais-ugrilainen Seura, Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Kalevalaseura sekä Helsingin ja Turun yliopistot ja Jyväskylän yliopistoyhdistys sekä lisäksi opetusministeriö; valtiovalta oli siten saatu mukaan hankkeeseen. Säätiö sai rahoitusta jo perustamisvuotenaan, ja työ voitiin organisoida uudelleen. Koska tavoitteena oli koota lähes täydellinen pitäjänsanasto kustakin pitäjältä, katsottiin tarkoituksenmukaisimmaksi, että kerääjä oleskelisi keruupitäjässään muutamia vuosia ja perehtyisi väestön henkiseen ja aineelliseen kulttuuriin. (Hämäläinen - Juusela 1975: 10.)

Kerääjiksi valittiin yliopistossa lingvistisen koulutuksen saaneita maistereita, jotka saivat Sanakirjasäätiön toimesta koulutusta sanastustyötä varten. Keruupitäjissään stipendiaatit oleskelivat yhtäjaksoisesti 3 - 4 vuotta. Esimerkiksi Ahti Rytönen keräsi Maaningalta 27 225 sanatietoa; kaikkiaan sieltä on 51 266 sanatietoa. Ohjelman toteuttaminen aloitettiin 1920-luvulla, ja 1930-luvun lopulla keruu oli lähestymässä loppuaan. 1940-luvun lopulla alettiin ensimmäistä kertaa vakavasti suunnitella sanakirjan käsikirjoitusta. Ensimmäiset koeartikkelit ilmestyivät Virittäjässä vuosina 1948 - 50. 1950-luvun puolivälin tienoilla alettiin suunnitella sanakokoelmien mikrofilmausta, mikä on mahdollistanut sen, että kokoelmat ovat yhä suuremman käyttäjäjoukon ulottuvilla. Sanakirjan toimittamiseen päästiin varsinaisesti vasta vuonna 1960. (Hämäläinen - Juusela 1975: 12, 13, 14, 23 - 24.) Ahti Rytönen on sopiva esimerkki sanaston kerääjästä: hän keräsi sanastoa vuosien 1923 - 1930 aikana useaan otteeseen Pohjois-

Savossa Maaningalla, ja hänen toimintansa yhtenä rahoittajana oli juuri Sanakirjasäätiö. Lisäksi hän nimenomaan asui ja eli sen yhteisön parissa, jonka sanastoa keräsi.

On henkilöitä, joiden vaikutus sanakirjahankkeeseen on ollut suuri. Setälä esitti ensimmäisenä ajatuksen murre-sanakirjasta, ja hänen panoksensa Sanakirjasäätiön synnyssä on merkittävä. Sanakirjasäätiön aloittaessa toimintansa vuonna 1924 valittiin sen ensimmäiseksi johtajaksi Lauri Hakulinen. Setälä ja Hakulinen suunnittelivat ja organisoivat uuden ohjelman mukaisen toiminnan Sanakirjasäätiön alkuvuosina. Apulaisjohtajana Hakulinen toimi vuoden 1945 loppuun, ja johtajana vuoteen 1962 saakka. Ennen Hakulista johtajana toimi Martti Rapola, ja toisena apulaisjohtajana oli Kustaa Vilkuna. Aiemmin Rapola oli osallistunut uuden keruuohjelman suunnitteluun, Vilkuna puolestaan oli kerännyt keskipohjalaismurteita edustavan Nivalan sanaston. Säätiön hallituksen jäsenenä ja sen puheenjohtajana Rapola toimi vuoden 1966 loppuun saakka. Kustaa Vilkuna toimi toisena apulaisjohtajana 1950-luvulle saakka ja sen jälkeen säätiön hallituksen jäsenenä. Vuodesta 1967 alkaen säätiön hallituksen puheenjohtajana oli Lauri Posti. Veikko Ruoppila ja R. E. Nirvi saivat 1930-luvun lopussa sanastustyönsä päätökseen, ja osallistuivat ensin sanastoaineksen arkistotekniseen muokkaukseen, mutta siirtyivät myöhemmin laatimaan sanakirjan käsikirjoitusta. Vuodesta 1963 tammikuuhun 1966 säätiön johtajana oli Simo Hämäläinen, ja helmikuusta 1966 alkaen johtajana oli Tuomo Tuomi. (Hämäläinen - Juusela 1975 : 25 - 26.)

2.4.2. Käsitteet "heimoista" ja "kansanhengestä"

Sanaston keruuseen ja sen tutkimuksen historiaan liittyy monia erilaisia käsitteitä kielen ja kansanluonteen yhteydestä. Käsitteet paitsi itse sanastosta, myös heimoista ja kansoista, jotka tätä sanastoa käyttävät, ovat olleet hyvin moninaisia, ja näillä käsitteillä on ollut oma roolinsa ekspressiivisanaston tutkimuksessa. Esimerkiksi käsitteet heimostereotyyppioista olivat yleisiä tieteen piirissä vielä 1950-luvulla.

Lauri Hakulinen kirjoittaa vuoden 1941 artikkelissaan muun muassa verbeistä *soida* ja *soittaa*, joilla on paitsi musiikkiin liittyvä merkityksensä, myös kansankielen merkityksensä, ja kansankielessä niitä käytetään esimerkiksi seuraavanlaisissa yhteyksissä: Soikkola (Inkeri): *Alus soittaa männä perälliist* (kiittää myötätuulessa), Kangasniemi: *Soetan nyt pihalle sen kyytiä!*, *Käärme männäs soettaa*. Hakulinen kirjoittaa:

– – Ei olekaan ihmeteltävää, jos kriittisen, terveen järjen ensimmäisenä reaktiona on torjuva asenne, kun nuo suomen ylen tavalliset musiikkitermit yritetään työntää samaan etymologiseen karsinaan kuin esim. viron niinikään yleisesti käytetty verbi *soita* 'ajaa, matkustaa'. Ovathan sellaiset käytännöt kuin "kantele, kulkunen,

kirkonkello" soi ja vastaavanlaiset transitiiviset "soittamiset" tajunnassamme niin etualalla, että logiikkamme suostuisi mielellään pitämään niiden verbiemme tuollaisia ´helisemisen, helistämisen´ merkityksiä ikivanhoina ja suhteellisen alkuperäisinäkin. Sen sijaan edellä esitettyjä, yleiskielelle outoja "soimisia" ja "soittamisia" olemme varmasti taipuvaiset vaistomaisesti katsomaan jonkinlaisiksi iältään ja arvoltaan sekunnääräisiksi, ehkä deskriptiivisiksi tilapäisyyksiksi, joita ei kenties voi ottaa aivan vakavalta kannaltakaan. (Hakulinen 1941b: 176.)

Professori Y. H. Toivonen ei arvostanut kielen itämurteisia piirteitä, mikä seikka voidaan päätellä siitä mitä Rytkönen kirjoittaa *tm*-sanatutkimuksensa johdannossa (1940: 41) Toivosen hänelle sanoneen: savolaiset ovat vain pettäneet Rytköstä keksimällä hänelle aivan uusia sanoja. Savolaisia tunnuttiin pitävän lähinnä suurina humoristeina: kuten Martti Haavio toteaa teoksen Tuohitorven mailta arvostelussaan, ei kyseinen Rytkösen teos voisi olla savolaisista, "ellei sen joka sivulla hypähtelisi huumorin sukkelajalkainen sirkka" (Haavio 1933: 132). Savolaisten hyvä kielitaju siis oli tunnustettua, mutta sitä ei pidetty tieteen tutkimuksen kohteeksi soveltuvana. Kustaa Vilkuna oli vuonna 1938 sitä mieltä, ettei kaiken kansan kieli (eli siis myös ekspressiivisanat) sovellu käytettäväksi kaunokirjallisuudessa. (Vilkuna 1938: 23; Rytkönen 1940: 40 - 41.)

Ruoppila käsittelee vuoden 1938 artikkelissaan kansankulttuurin eroja Suomen itä- ja länsiosissa. Hän toteaa, että on olemassa muitakin jakoperusteita, kuin vain heimojen luonteenominaisuuksiin pohjautuvia. Luonteenpiirteiden eroista "saamme kuulla tuon tuostakin", kun taas silminnähtäviin eroihin esimerkiksi viljelyvälineissä ei kiinnitetä juurikaan huomiota, vaikka juuri niitä on pidettävä horjumattomina todisteina itä- ja länsisuomalaisesta aineksesta. Ruoppila katsoo, että "eri henkilöistä piirretyt luonnekuvat ovat aina sävyltään yksilöllisiä, sillä kukaan ei voi niin täydellisesti vapautua omista ennakkokäsityksistään, että kykenisi aivan tasapuolisesti kuvaamaan toisen luonteenominaisuuksia". Kun kyseessä on kokonainen heimo, sitä helpompi on saada ja välittää toisille "epämääräinen, ehkäpä ihan kiero kuva esiteltävistä, sillä mitäpä tällaiset piirrelmät muuta ovat kuin eräiden yksityistapausten yleistyksiä". Yhden heimon jäsenet eivät ole täsmälleen samanlaisia niin luonteeltaan kuin ulkonäöltäänkään, ja juuri siksi eri heimotutkittaessa pitää kiinnittää huomiota näiden vanhaan kulttuuriin ja tarkastella sen aikaansaamia tuloksia. Kun luonnevastakohtien asemesta tarkastellaan kulttuuria, voidaan nähdä selviä jälkiä eri kulttuuripiirien vaikutuksista esimerkiksi taloudessa, kulkuneuvoissa ja rakennuksissa. Satoja vuosia kestänyt valtiollinen yhtenäisyys on tasoittanut eroja, mutta joissakin suhteissa "ollaan ja eletään niin kuin isät ovat hyväksi havainneet ja niin kuin heiltä on opittu". (Ruoppila 1938: 58 - 59.)

Heimokäsitysten rinnalla on esitetty myös ajatuksia eräänlaisesta kansanhengestä, jonka vallassa jokin heimo tai kansakunta voi olla. Wolmari Kilpinen esitti ajatuksiaan

kielestä ja kansanhengestä vuonna 1845. Hänen mukaansa kukin kieli on alussa köyhä ja harvasanainen, sillä se on

- - kuin sitä puhuva eli haastava kansakin. Kansan ollessa lasna, Kielikin on lapsellinen, ja sillä käy ainoastaan lapsellisia Mielteitä lausuminen. Kieli on muka Mielletten ja Aatosten luonnollinen puku taikka muoto. Jota ylemmä Henki ylenee, sitä enemmän Kielikin eteyyy ja rikastuu. Siis kansan ja sen Hengen tultua nuorukaiseksi, myös Kieli muuttuu sen mukaiseksi. Taas kansan miehistyttyä, kieliki miehuullistuu. (Kilpinen 1845: 215.)

Kilpinen, samoin kuin mm. Becker aikoinaan, ihmettelee, miksi Suomessa käytetään lähinnä "Turuntienoista puheenpartta". Kielen itä- ja pohjoismurteet olivat aivan löytämättä, vaikka "niillä tienoilla Kieli kuitenkin oli säilynyt puhtaudessaan ja omituisessa rikkaudessaan". Kilpinen kiittää Gottlundia ja Lönnrotia itä- ja pohjoismurteiden esille tuomisesta. (Kilpinen 1845: 119, 220.) Vaikka Kilpinen onkin ruotsin kieltä vastaan, tulee kirjoituksesta ilmi eräänlainen kansanhengen käsite; kun kansanhenki vain pääsee tukahduttamatta viriämään, rikastuu kielikin.

Kieli elää ja kehittyy siinä yhteisössä, jossa sitä puhutaan. Myös murteet kehittyvät siis yhteisöissä, joissa niitä puhutaan. Hermann Paul ei uskonut heimostereotyyppioihin eikä mihinkään, mitä voitaisiin kutsua "kansanhengeksi":

Alle Psychischen Prozesse vollziehen sich in den Einzelgeistern und nirgends sonst. Weder Volksgeist noch Elemente des Volksgeistes wie Kunst, Religion etc. haben eine konkrete Existenz, und folglich kann auch nichts in ihnen und zwischen ihnen vorgehen. Daher weg mit diesen Abstraktionen. (Paul 1920: 11.)

Ruoppila, samoin kuin Rytönen, kuten työssä myöhemmin tulee ilmi, ovat tässä tiukasti nuogrammaattisten perinteiden linjalla (ks. esim. Rytönen 1940: 40 - 41), ja heidän tutkimustensa pohjana on konkreettinen kansa- ja kielitieteellinen aineisto.

Lauri Hakulinen kirjoittaa vuonna 1941, etteivät minkään kielen sisäisen rakenteen perusominaisuudet ole selvitettävissä ainoastaan sen omien murteiden, lähi- ja etäsukukielten sekä vierassukuisten naapuruskieltenkään tarjoaman vertailuaineiston pohjalta. Tarvitaan myös rinnastusta, kuten Hakulinen kirjoittaa:

- - mitä erilaisimpiin, maantieteellisesti kaukaisimpiin ja olemukseltaan mahdollisimman toisenlaisiin kieliin ja kielikuntiin, jotta erinäiset oman kielen rakenneseikat irtoaisivat siitä itsestäänselvyyslitteästä taustasta, johon ne niin sanoakseni tähystimemme yksiputkaisuuden vuoksi ovat sielumme silmissä sulautuneina, ja saivat perspektiiviä ja plastillisuutta, lakkaisivat esim. olemasta muka yleisinhimillisiä, sielunrakenteen samanlaisuudesta johtuvia selviöitä ja osoittautuisivat vain tietyiksi mahdollisuuksiksi muiden, aivan toisenlaisten mahdollisuuksien joukossa. (Hakulinen 1941a: 344.)

On mielenkiintoista, että Rytkönen teki juuri näin, mikä näkyy *tm*-sanatutkimuksen ohella teoksessa "Äänenjäljittely ja pikkulasten jokeltelu sanastoa luovana tekijänä eräiden esimerkkien valossa" sekä myös kirjoituksista "Puhutaanko Afrikassa suomea?" ja "Riihiä tapetaan ja tapetaan susia".

2.4.3. Rytkösen arviointia sanakirjahankkeesta

Rytkönen toimi sanaston kerääjänä useaan otteeseen Sanakirjasäätiön stipendiaattina, joten hän tutustui sanakirjahankkeeseen sanaston kerääjänä. Kiintoisa kysymys sanakirjahankkeen ja ekspressiivisanaston kannalta on, kerättiinkö sanakirjaa varten myös ekspressiivistä sanastoa vai jätettiin se keruun ulkopuolelle. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran vuosikertomuksista ja "Keskustelemuksista" ei löytynyt mainintaa ekspressiivisanojen keräämisestä. Rytkönen mainitsee, että kerääjiä olisi kehoitettu välttämään ekspressiivisanojen keräämistä, mutta pöytäkirjoista sellaista ei käy ilmi; kehoitus on toki saatettu antaa esimerkiksi epävirallisesti tai jossain muussa yhteydessä, jolloin siitä ei jää merkintää mihinkään. Toisaalta kehoitus saattaa olla dokumentoituina joihinkin muihin asiakirjoihin. Kuten myöhemmin tulee ilmi, ovat kiellot voineet olla myös epäsuoria (ks. esim. Rytkönen 1940: 40).

Vaikka suoranaisia keräyskieltoja ei olisi annettuakaan, on yleiseen ilmapiiriin ja käsityksiin voineet olla vaikuttamassa muun muassa yliopiston taholta esitetyt kommentit ja puheenvuorot asian tiimoilta. Arvostetun asiantuntijan mielipiteet ovat voineet muokata mielipiteitä epäsuorasti, kuin itsestään. Esimerkiksi Y. H. Toivonen esitti virkaanastujaisesityksessään vuonna 1934 seuraavaa:

Ennen kuin esim. voidaan ruveta rekonstruoimaan suomalais-ugrilaisen tai uralilaisen kantakielen vokaalista, on ehdottomasti ensin selvitettävä yksityisten kielten vastaavat suhteet, osoitettava, mikä niissä on myöhäistä ja mikä alkuperäistä, mitkä seikat ovat aiheuttaneet muutoksia ja millä edellytyksin vanha kanta on säilynyt. Sama pitää paikkansa muunkin, esim. etymologisen tutkimuksen suhteen. Kielen vakavan asiallisten sana- ja muotoainesten vertailun kautta todettuja, säännönmukaisiksi osoittautuneita edustuksia ja muutoksia ohjeena pitäen on vertailut suoritettava ensinnä lähimpien murteiden ja sukukielten välillä ja vasta sitten ulotettava kauemmaksi; kaikenlaiset onomatopoeettiset, deskriptiiviset, äänne-metaforiset ja hypokoristiset sanat ovat tähän tarkoitukseen kelpaamattomia aineista, sillä niiden äänne-asun vaihteluihin ja muuttumiseen vaikuttavat tekijät ovat usein toiset kuin äännelaillinen kehitys. (Toivonen 1934: 385.)

Mikäli tiettyä sanaston osaa syystä tai toisesta vältetään keräämästä, on keräämättömyydellä vaikutusta keräyksen lopputulokseen. Sanasto ei ole täydellinen, ja jotain puuttuu selvästi. Rytkönen kritisoi muun muassa Jyväskylän Sanomissa ja Kielentutkimuksen työmaalta -sarjassa Nykysuomen sanakirjaa. Hän ei esimerkiksi hyväksy kaikkien sanojen saamaa selitystä, kuten esimerkiksi sanan *naistyöntekijä* kohdalla; Rytkönen huomauttaa, että sana on laitettu merkitsemään naispuolista työntekijää, mutta se voisi tarkoittaa myös naistyön tekijää. (Rytkönen 1955: 1.)

Sanakirjassa ei ole juurikaan ekspressiivisiä ilmauksia eikä slangisanastoa. Esimerkiksi sana *monni* 'tyhmyri', '(sotaväessä) alokas' löytyy kirjasta, mutta ei sen merkitystä 'oppikoulun ensiluokkalainen'. Rytkönen huomaa monia sellaisia seikkoja, jotka hänen mielestään ovat puutteita. Kuten hän itse toteaa, "tietysti olisi ihanteellista, jos voitaisiin sanakirjassa mainita ja selittää nuo kaikki sanat, mutta miljardithan tarvitaan maassamme muihin tarkoituksiin". (Rytkönen 1955: 3.)

Rytkönen huomauttaa, ettei sanakirjassa ole myöskään lainkaan esimerkiksi *löps-* ja *löts-* alkuisia sanoja. Sanojen merkityksen ja käytön kuvailu voi jäädä laihaksi, mikäli pitäydytään etupäässä kirjallisissa esiintymisissä. Esimerkiksi *lopottaa*-verbiä voidaan käyttää paljon monipuolisimmin kuin mitä sanakirjaan kirjatut kaksi merkitystä kertovat; nämä merkitykset ovat 'jatkuvasta, yksitoikkoisesta puheesta', ja 'leveän esiliinan sijainnista'. Käytännössä sana on paljon monikäyttöisempi: ajaja voi sanoa hevoselleen *alapas lopottaa!*, lapsi voi *imeä lopottaa*, tupakkamies voi *lopottaa* askillisen päivässä, väljä vaate *lopottaa* pitäjänsä yllä jne. Rytkönen toteaa:

Synonyymeja olisi kosolti tarjolla. Tämä sanakirja ei esitä ainoatakaan, niin että odottakaamme hartaasti suomalaisen kansankielen sanakirjan ilmestymistä. (Rytkönen 1955: 4.)

3. RYTKÖSEN EKSPRESSIIVISANATUTKIMUKSISTA

3.1. Rytkösen *tm*-sanatutkimus

3.1.1. Tutkimuksen esittelyä

Rytkönen kirjoitti 1930-luvun lopulla tutkimustaan sanastosta, jossa esiintyy *tm*-yhtymä. Kyseiseen sanastoon hän tutustui Maaningan-vuosinaan, ja tuolloin hänelle selvisi, etteivät *tm*-sanat olleetkaan niin harvinaisia kuin mitä yleisesti oli luultu. Hänen tutkimuksensa käsitteli melko tuntematonta sanaston alaa, jota ei ollut tutkittu, mutta josta oli silti tehty käsityksiä. Tutkimuksensa hän oli tarkoittanut yliopistolliseksi opinnäytteeksi eli väitöskirjaksi. *Tm*-sanatutkimus oli useaan otteeseen Helsingin yliopiston Historiallis-kielitieteellisen osaston tarkastettavana, mutta väitöskirjaa siitä ei koskaan tullut. Kuultuaan, ettei teokselle tulaisi myöntämään painatuslupaa väitöskirjana, Rytkönen veti tutkimuksen pois kesken käsittelyn - tutkimusta ei siis koskaan sen paremmin hylätty kuin hyväksytykään.

Ahti Rytkönen julkaisi väitöskirjakeen tarkoittamansa tutkimuksen hieman uudistettuna vuonna 1940. Hän julkaisi teoksen omalla kustannuksellaan, ja se on Rytkösen oman julkaisusarjan Kielentutkimuksen työmaalta kolmas osa. Teoksen jakajaksi on merkitty Suomalainen kirjakauppa, ja se on painettu Jyväskylässä. Teos Eräiden itämerensuomen *tm*-sanojen historiaa käsittää 185 sivua ja sisällysluettelon. Teoksen 82 ensimmäistä sivua on johdantoa, 99 sivua käsittelyosaa, ja viimeiset kolme sivua loppukatsausta. Johdantoon ei ole merkitty lukuja, vaan eri käsittelykohdat on numeroitu, aivan kuin ne olisivat lakeja tai pykälää. Numeroituja osia johdannossa on 139. Käsittelyosassa kukin käsitelty sanaryhmä on erotettu omaksi ryhmäkseen. Yhteensä ryhmiä on 23. Teosta on hieman hankala lukea, sillä siinä ei ole väliotsikoita, vaan eri asiat on käsitelty kokonaisuudessaan yhden luvun alla. Teoksesta ei siten voi poimia tiettyjä, oleellisia kohtia, mutta toisaalta tämä ei olisi mielekäästä, sillä Rytkönen käsittelee esimerkiksi sanaston merkitystä ja ikäkysymystä monessa yhteydessä. Teoksella ei siis oikeastaan ole kunnollista rakennetta.

Tarkasteltavana oleva kielenaines on sijoitettu teoksen loppuun alkaen sivulta 83. Tässä osuudessa Rytkönen esittelee eräänlaisen sanaluettelon, josta käy ilmi muun muassa pitäjä, josta sana on kerätty, ja sen käyttöyhteys, joka kertoo merkityksen. Tässä osassa Rytkönen tekee huomioita myös esimerkiksi Lönnrotin sanakirjasta, ja esittää joidenkin sanojen kohdalla omia hypoteesejaan esimerkiksi sanan alkuperästä.

Sanaston ryhmittely hieman ihmetyttää. Rytkönen käsittelee sanoja, jotka alkavat *vatm-*, *vetm-*, *vitm-*, *hotm-*, *hutm-*, *jutm-*, *kotm-*, *kutm-*, *latm-*, *litm-*, *lotm-*, *lutm*, *lytm-*,

otm-, *ritm-*, *rotm-*, *rutm-*, *rätm-* ja *sutm-* sekä niiden mahdollisia variantteja, sekä sanoja *letmakka*, *lotma* ja *lätmäkkä*. Kuuluvatko kaikki mahdolliset *tm*-sanat juuri näiden mahdollisuuksien alle, vai voiko niitä olla lisää? Entä miksi sanoja käsitellään juuri tässä järjestyksessä, vai onko käsittelyjärjestyksellä väliä?

Teoksen alkusanoiksi Rytkönen on kirjoittanut K. B. Wiklundin sitaatin: "Ainoa tie väljemmille, toivorikkaammille ja terveemmille tienoille käy sen umpikujan oven ohi, ja ainoa keino sen löytämiseksi on tuo vaivoja vaativa ja vihattu: Ajattele itse!". Tällä Rytkönen lienee viitannut tutkimustensa saamaan palautteeseen. Vaikka tutkimusta ei siis koskaan sen paremmin hylätty kuin hyväksytytkään, vahvasti väitöskirjan kohtalo tavallaan silloisten käsitysten voimaanjäämisen, ja Rytkösen käsitysten jäämistä tieteellisen tutkimuksen ulkopuolelle. Toisaalta Rytkösen tutkimus ja sen myöhempi arvostaminen urauurtavana tutkimuksena todistaa, että "Ajattele itse!" sopii hyvin tutkimuksen metodiksi, vaikei tutkimus saisikaan kannatusta juuri kyseisenä aikana.

Historiallis-kielitieteellisen osaston pöytäkirjoista käy ilmi, että Rytkösen tutkimus on ollut osaston arvosteltavana ainakin kaksi kertaa. Historiallis-kielitieteellisen osaston kokouksen pöytäkirjoissa on ensinnäkin maininta siitä, että filosofian maisteri Ahti Aarno Rytkönen on ilmoittanut haluavansa filosofian lisensiaatin arvon, jotta hän voisi julkaista väitöskirjan nimeltä *Eräiden itämerensuomalaisten tm-sanojen alkuperästä*. Ilmeisesti Rytkönen paranteli käsikirjoitusta, sillä myöhemmin pöytäkirjoissa on maininta siitä, että filosofian kandidaatti Ahti Rytkönen oli ilmoittanut osastolle haluavansa julkaista väitöskirjan nimeltä *Kielitieteellinen katsaus eräisiin itämerensuomen tm-sanueisiin*. (Historiallis-kielitieteellisen osaston arkisto, pöytäkirjat 1938 - 1939.) Käsikirjoitus vaihtoi siis nimeä ja osin sisältöäkin, mikä tulee ilmi, kun tarkastellaan käsikirjoituksesta annettuja lausuntoja. Lähteenä työssäni on siis nimenomaan teos *Eräiden itämerensuomen tm-sanojen historiaa* vuodelta 1940. Käytettävissäni ei ole ollut tutkimuksen aikaisempia versioita eikä käsikirjoituksia, joihin pöytäkirjoissa ja lausunnoissa viitataan. Esimerkiksi teoksen johdanto on täysin uutta, sillä siinä Rytkönen muun muassa viittaa saamiinsa arvosteluihin.

3.1.2. *tm*-sanatutkimuksessa käytetty aineisto ja tutkimustehtävä

Tutkimuksensa alussa Rytkönen esittelee *tm*-yhtymän, joka on suomen kielen vähiten tunnettu ja tutkittu konsonanttiyhtymä. *Tm*-sanoista on käsitelty kielitieteellisessä kirjallisuudessa eniten sanaa *lotmo* 'notko'. Sanaa on käsitelty etenkin *Loimaa*-nimisen paikan yhteydessä. Paikannimen kehitystä on selitetty mm. astevaihteluteorian avulla. Setälän esittämän teorian mukaan kantasuomessa on tapahtunut assimilaatio *tm* > *mm*.

Tätä kehitystä todistaa Setälän oppien mukaan esimerkiksi suomen sana *mämmi*. Vaikka oletetaan, että kantasuomessa on tapahtunut kehitys *tm* > *mm*, on nykykielessä kuitenkin *tm*:llisiäkin muotoja, kuten esimerkiksi juuri sana *lotma*. (Rytkönen 1940: 5 - 6.)

Sanojen *lotma* ja *mämmi* lisäksi on kolmaskin sana, jossa on *tm* ja jota on käsitelty kirjallisuudessa. Tämä sana on limaa ym. merkitsevä substantiivi *litma*. Kuten edellisiä sanan muotoja, myös tätä on yritetty selittää eri tavoin. On katsottu, että siihen on vaikuttanut esimerkiksi astevaihtelu, tai että kyseessä on assimilaatiotapaus *litma* > *limma*. Sanan saamenkieliseksi vastineeksi on esitetty *sm*:llinen *lisme*, ja koska suomessa on joukko *lism*-alkuisia paikan- ja vesien nimiä, on arveltu, että kyseessä olisi saamenkielinen lainaus. Sana *lisma* esiintyy suomessa myös appellatiiveissa. Samoin esiintyy myös *lihm*-alkuisia sanoja. Tämän esimerkin lisäksi rinnakkaisuus *tm* : *hm* : *sm* esiintyy myös tapauksissa *votm-* : *vohm-* : *vosm-*, *lytm-* : *lyhm-* : *lysm-*, *rotm-* : *rohm-* : *rosm-*, sekä *rätm-* : *rähm-* : *räsn-*. Saamenkielisen vaikutuksen olettaminen ei ole kaikkiin tapauksiin mahdollista, eikä se myöskään selitä täysin *h*:llisten sanojen syntyä. (Rytkönen 1940: 6, 8 - 9.)

Edellä mainittujen kolmen sanan lisäksi on suuri määrä sanoja, joissa tavataan *tm*-äänneyhtymä. Monet kielitieteilijät ovat kiinnittäneet huomiota niihin; esimerkiksi Viljo Tarkiainen on tuonut tutuksi *lotm-*, *rutm-* ja *sutm-* alkuisia sanoja, Lauri Kettunen ja Mägiste suomen, Viron inkerin ja vatjan *vutm-* (*vudm-*) alkuisia sanoja. Lönnrotin sanakirjassa mainitaan *rutm-*, *vitm-*, *lötm-* ja *lytm-* alkuisia sanoja. Lisää *tm*-yhtymän sisältäviä sanoja Rytkönen on saanut aineistokseen Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran kokoelmista sekä omista keräelmistään. (Rytkönen 1940: 7.) Rytkönen siis osoittaa, että myös muut kielitieteilijät ovat huomanneet *tm*-sanat, samoin Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Rytkönen viittaa myös omiin keräelmiinsä, jotka ovat hyvin laajat.

Rytkönen selvittää teoksensa johdannossa paitsi aineistoaan, myös tutkimustehtäväänsä. Hän katsoo ensinnäkin, että hänen tulee yrittää osoittaa kunkin *tm*-sanatutkimuksesta, jotta painatuskustannuksista ei tulisi kohtuuttomia. Kun venäläiset lainat poistetaan tutkittavasta aineistosta, jää jäljelle aines, joka mitä luultavimmin on omapohjaista. Paitsi venäläislainojen, myös omapohjaisen aineksen tarkastelussa on kiinnitettävä huomiota siihen, että *tm*-sanojen rinnalla esiintyy rinnakkaismuotoja, joissa on *tv*: *hutm-* : *hutv-*, *kutm-* : *kutv*, *latm-* : *latv-*, *lotm-* : *lotv-*, *letm-* : *letv-*, *litm-* : *litv-*, *ritm-*, *ritv-*, *rutm-* : *rutv-* jne. (Rytkönen 1940: 7 - 8.)

Hutm-alkuiset sanat merkitsevät muun muassa lyömistä, tyhjän puhujaa ja pitkin askelin kävelemistä. *Kutm*-alkuisten sanojen päämerkityksiä ovat ´repaleinen´ (*kutvelo*, *kutvana*), ´vetelys, huonokuntoinen´ (*kutmula*, *kutveltaa*) ja ´pienesti, kutittaen liikkua´

(*kutveltaa, kutvia*). *Latm*-alkuiset sanat merkitsevät pääasiassa 'kävellä tai juosta nopeasti' (*laputtaa*), 'juosta veltoasti jalkojaan läiskyttäen, kulkea huonosti ja hitaasti' (*latmia, latmistaa*) sekä 'syödä tai juoda ahnaasti' (*latmia*). *Lotm*-alkuisten sanojen, kuten *lotma, lotmo* ja *lotmanne* päämerkitysryhmät ovat 'maassa oleva alava kohta, kapea notko, laakso', 'seinässä tai katossa oleva painuma', 'laudassa, hirressä oleva kuoppa', 'sisään päin lyöty kuhmu astiassa', 'posken sisäänpainuma', 'ihoon haavasta tai lyönnistä tullut syvennys', 'eläimen vatsan ja takajalkojen väli'. Sanat *letmakka* ja *letvakka* ovat *letm*-alkuisia sanoja, jotka merkitsevät velttöä, lievästi pahoinvoivaa, mautonta, suolatonta, väljähtynyttä, mukavaa, huoletonta (elämää), sekä mukavaa, hyväntahtoista, sopuisaa, leikkisää ja ovelaa (luonnetta tai ihmistä). *Litm*-alkuiset sanat kuten *litma, lismakka* ja *litvakka* merkitsevät muun muassa vesikasvia, hienoa, sakeaa metsää, liejuista, mutaista, limaista, terävää, liukaskielistä, ovelaa ja makeilevaa. *Ritm*-alkuisia sanoja on esimerkiksi sana *ritma*, joka merkitsee 'hienoa koivun oksaa' ja *ritmakka*, jolla kuvataan ripeäliikkeistä ihmistä. Sanat *rutmahtaa* 'kaatua, langeta', *rutmaista* 'tehdä joutuin', *rutmia* 'tehdä nopeasti työtä' ovat esimerkkejä *rutm*-alkuisista sanoista. (Rytkönen 1940: 102 - 103, 116 - 117, 121, 134 - 135, 125, 128, 157, 172 - 173.)

On olemassa myös *tn*-llisiä muotoja: *rutnittaa, votnakka, vitnake, litni*-. Muita *tm*-sanojen rinnakkaismuotoja on muun muassa *mm*-sanoissa sekä yksinäis-*m*-llisissä sanoissa. Aivan samoin kuin esiintyy rinnakkaisuus *tm* : *tv*, samoin esiintyy *hm* : *hv* kuten esimerkiksi tapaukset *kuhm*- : *kuhv*-, *lihm*- : *lihv*-, *luhm*- : *luhv*-, *rohm*- : *rohv*- osoittavat. Samoin esiintyy myös *sm* : *sv* -rinnakkaisuus, kuten esimerkkinsanoissa *lisma* : *lisva*. Rinnakkaismuotojen moninaisuus on siis hyvin laaja-alaista ja sitä tavataan lukuisissa sanoissa. (Rytkönen 1940: 8 - 9.) Rytkönen etsii tutkimuksessaan keinoja, joilla rinnakkaiset *t* : *h* : *s*-, *m* : *v*, *m* : *mm* sekä *m* : *n* -tapaukset voitaisiin osoittaa yhteenkuuluviksi; etymologinen yhteenkuuluvaisuus ei näytä Rytkösestä mahdottomalta.

Rytkönen katsoo, että yksi hänen tehtävistään on osoittaa astevaihteluteorian heikkoudet ekspressiivisanasto-ilmion selittämisessä. Astevaihteluteoria ei ole riittävä keino selittämään sanoissa esiintyvää *tm*-yhtymää. Kyseistä yhtymää ei voi myöskään pitää kielikompastuksena siitä syystä, että *m* : *v*, *m* : *mm* sekä *m* : *n* -rinnakkaisuuksia esiintyy itämerensuomessa runsaasti. Ei myöskään tunneta yhtään varmaa tapausta, joissa suomen *tm* olisi saatu suoraan venäjän kielestä. Käsitys siitä, että tämä vierasperäiseksi oletettu konsonanttiyhtymä olisi havaittu sopivaksi äännemaalailun välineeksi, ei pidä paikkaansa, sillä *tm*:n ilmestyminen myös venäläisperäisiin sanoihin on omapohjaisen *tm*-sanaston ansiota. Venäläisillä lainoilla saattaa tosin olla yhdenlainen merkitys; venäjältä saapunut *rutn*-aines ja sen kanssa eräiltä kohdilta synonyyminen omapohjainen *ruhn*-aines ovat luoneet epägeneettisen rinnakkaisuuden *tn* : *hn*, ja edelleen *tm* : *hm*. Laajojen vaihteluilmiöiden selittäminen tällä tavoin olisi kuitenkin liian konstruktivistista ja

suorastaan väkivaltaista. Myöskään analogiset, sekundääriset vahvan asteen muodot eivät voi selittää koko ilmiötä, vaikka sekundäärisiä vahvan asteen muotoja onkin olemassa esimerkiksi savolaismurteissa. (Rytkönen 1940: 9 - 10, 2.)

Rinnakkaisuuksien $m : v$ ja $m : mm$ on katsottu vanhastaan selittyvän astevaihtelulla. Rytkönen ei kuitenkaan katso, että astevaihtelua voisi kiistatta käyttää ainoana selityksenä kaikkiin tapauksiin. Rinnakkaisuus $m : n$ (ja $m : v$) kuuluu ainakin osittain lähisukuisten äänteiden kesken vallitsevan vaihtelun piiriin. Tällaisissa tapauksissa on usein vaikea sanoa, onko kyse assimilaatiosta, dissimilaatiosta, kontaminaatiosta vai jostain muusta. Eräänä vaihtelun tai rinnakkaisuuden lähteenä voivat olla liittoperäiset ilmaukset, jotka eroavat toisistaan siten (kun kyseessä on kaksijäseniset ilmaukset), että niiden jälkimmäiset jäsenet alkavat eri tavoin, eli esimerkiksi m :llä ja n :llä tai m :llä ja v :llä. Rinnakkaisuus $m : n$ on voinut syntyä myös siten, että m - ja n -aines liittyvät samaan kantaan. Suomessa esiintyy verbi *huhmia* ja Suojärvellä on verbi *huhnie*; niinpä voisi ajatella, että edellinen saattaisi olla m -johdannainen samasta juuresta, josta jälkimmäinen on n -johdannainen. Juureksi nimitetty aines olisi tällöin *huh*. Erilaisilla selitystavoilla ei kuitenkaan ole päästy selvyyteen siitä, mikä on omaperäisen tm -aineksen ja sen rinnalla esitettyjen vaihtelumuotojen keskinäinen suhde. Entuudestaan tunnettuja selityksiä on voitu käyttää vain yksityistapauksiin. (Rytkönen 1940: 11 - 12.) Rytkönen tuo teoksessa esille siis terminsä "juuri", joka merkitsee samaa kuin "kanta".

Tunnetuimmat tm -sanat olivat siis *lotma*, *litma* sekä *mämmi*, jonka Setälä ajatteli todistaneensa saamen kielen avulla olleen muodossa *mätmi*. Setälän astevaihteluteoria selittää Kettusen mukaan edellä mainitunlaisen tavunloppuisen konsonantin olevan samanlaisessa vaihtelussa kuin tavunalkuisenkin (*pata : padan*), eli esimerkiksi tm -tapauksissa oli t vain avotavun edellä, mutta umpitavun edellä dentaalispirantti. Juuri tästä spiranttiasteesta on Kettusen mukaan käsitetty syntyneen *loima*-muoto. Tässä tapauksessa kuitenkin tm :stä olisi vahvassa asteessa tullutkin mm , eli siten saattoi selittää sanan *mämmi*. Kettunen kritisoi lausunnossaan vuodelta 1939 astevaihteluteoriaa. Edellä esitellyn teorian mukaan ei sitten olisi enää voinut olla vahvan asteen muotoja *lotma* ja *litma*, vaan *lomma* ja *limma*. Kettunen mainitsee, ettei Setälä koskaan (kuten tunnettua) selitellyt teorioittensa ristiriitaisuuksia; sen sijaan Setälän oppilaat ovat saaneet koettaa teorioida ristiriitaisuuksia pois "parhaansa mukaan", sikäli kuin eräitä kohtia on hyväksytytkään. Kettusen mielestä Rytkösen tutkimuksista puhuttaessa on päädyttävä siihen, että analoginen vahvan asteen tm on syntynyt, ja on yhä olemassa. (Kettunen: 1939: 1.)

3.2. Ekspressiivisanatutkimuksissa esille tulleita teorioita

3.2.1. Juuriteoria

Rytkönen selventää muotojen vaihteluja omalla juuriteoriallaan. Hänen mukaansa monet vaihtelut ovat olemassa, koska rinnakkaisuuksina esiintyvät sanat ovat samasta "juuresta" eri aineksien muodostettuja johdoksia. Tämä on mahdollista, koska samasta kannasta voidaan eri aineksien muodostaa sanoja. Tapauksessa, jossa johtoainesten funktiot ovat lähekkäin tai aivan samat, on tuloksena ilmauspari tai -ryhmä, jonka jäsenet ovat merkitykseltään läheisiä tai synonyymisiä. Tällöin ne saattavat, toisiinsa verrattuina, tehdä äännevarianttien vaikutuksen. Tällaisissa tapauksissa ei "vaihtelulla" ole kuitenkaan mitään tekemistä äännehistoriallisten tekijöiden kanssa. Vaihtelun synty selittyy tällöin johto- ja struktuuritekijöillä, ei äännehistorialla. (Rytkönen 1940: 12 - 13.)

Esimerkiksi verbi *huhmia* voidaan selittää *huhma-aineksen johdokseksi. Sanasto, joka syntyy *ma*- ja *na*-ainesten liittyessä sellaisiin "juuriin", joita aloittaa jokin muu konsonantti kuin *h*, näyttää tältä:

"juuri"	esimerkki	ma	na
h + u + h	huhina	huhma-	huhna-
j + u + h	juhina	juhma-	juhna-
k + u + h	kuhina	kuhma-	kuhna-
l + u + h	luhina	luhma-	luhna-
m + u + h	muhina		
n + u + h	nuhina		
p + u + h	puhina		
r + u + h	ruhina	ruma-	runa-
s + u + h	suhina	suhma-	suhna-
t + u + h	tuhina	?tuhma-	tuhna-
v + u + h	vuhina	?vuhma-	vuhna-

(Rytkönen 1940: 13.)

Esimerkiksi Lönnrotin sanakirjasta voi nähdä, että taulukon sanat ovat olemassaolevia. Sana *tuhma* on varustettu kysymysmerkillä, mutta sana voi kuitenkin kuulua juuri kyseiselle paikalle. Tämä käy ilmi paralleelista *vohma*, joka merkitsee paitsi 'huokuvaa ilmavirtaa', myös 'tyhmää, tyhmyriä'. (Rytkönen 1940: 13.)

Edellisen taulukon tapaan voidaan rakentaa esimerkiksi *ma*-, *ja*- ja *ka*-johdokset "juuresta" *konsonantti + u + t*.

hutma-	hutja-	hutka-
jutma-	jutja-	jutka-
kutma-	kutja-	kutka-

lutma-	lutja- mutja- nutja-	lutka- mutka- nutka- putka-	(Rytkönen 1940: 14.)
rutma- sutma-	rutja- sutja- tutja-	rutka- sutka- tutka-	
vutma-	vutja-	vutka-	

Syntynyt sana-aines kuuluu eräiden suomen murteiden vakinaiseen sanastoon, ja esimerkkejä löytyy Lönnrotin sanakirjasta. Muun muassa *jutjata* merkitsee savossa 'suorittaa jotakin verkalleen, työläästi', *vutjake* puolestaan 'veltoa olentoa'. Suffikseiksi nimitettyjen muodostuselementtien, joissa on loppuna *a* : *ja, ka, ma, na* yhteyteen voi lisätä samanarvoisia ainesosina *la, ra, va*. Niinpä sana *höhlä* (: *höhlö : höhelö*) 'hupsu' näyttää kuuluvan samaan "juureen" *h* + *vokaali* + *h* kuin esimerkiksi verbi *huhkia*. Verbi *sählätä* 'sohia' tuntuu sisältävän saman *säh*-aineksen kuin sana *sähinä*. Samoin verbi *tihrustella* : *tehdä, ikeä tihrustella* tuntuu sisältävän saman aineksen *t* + *vokaali* + *h* kuin esimerkiksi sanat *tihkua, tihmiä, tihniä, tohnottaa* ja *tohrottaa*, joita kaikkia käytetään kuvaamaan erilaisia sateita. (Rytkönen 1940: 14, 15.)

Rytkönen kiinnittää huomiota myös rinnakkaisuuteen *ts* (~ *t's*) : *tsk* (*t'sk*), joka käsittää useimmat vokaaliasteet suomen *l*- ja *r*-alkuisten sanojen kohdalla. Tällaisia tapauksia ovat esimerkiksi *lats(k)ahtaa, lots(k)aa, rits(k)ahtaa, räts(k)ähtää*; edelleen *nitsahtaa* : *nitskahtaa* 'lysähtää iskosmaiseksi', *jetsalleen* : *jetskalleen* (: *jetkalleen*) 'prikulleen, säntilleen'. Myös rinnakkaisuus *r* : *rsk* on laaja, kuten esimerkiksi suomen *käry* : *kärsky*; samoin esimerkiksi suomen *kitu* : *kitku* jne. (Rytkönen 1940: 15.)

Johto-opillinen selitys sisältää jo itsessään kantasanana, tai, kuten Rytkönen nimittää, "juuren" olemassaolon oletuksen. Esimerkeistä on käynyt ilmi, että "juurena" esiintyy aines, joka on selitettävissä nominin tai verbin konsonanttivartaloksi. Niinpä esimerkiksi *huhina* edellyttää kantasanaa *huhi*, ja sen konsonanttivartalona on *huh*. Tämän *huh*-"juuren" johdoksia olisivat *huhmia* ja *huhkia*. Substantiivista *jutina* saadaan "juureksi" konsonanttivartalo *jut*, jonka johdoksiksi voitaisiin selittää *jutmi, jutnikka, jutka, jutkeltaa, jutkottaa* ja *jutrahtaa*. "Juuren" syntymistä vokaalivartalosta sisäheiton välityksellä ei voida sanoa mahdottomaksi, mutta kehityksen päälinja on kuitenkin ollut konsonanttivartaloissa. (Rytkönen 1940: 17.)

"Juuri" voi olla myös emotionaalinen tai imitatiivinen interjektio. Emotionaalinen interjektio tarkoittaa Rytkösellä mielialoja ja tunteita ilmaisevia interjektioita, joita ovat esimerkiksi *ah, äh, voi, huh*. Imitatiivinen interjektio puolestaan on samanasuinen ääntä matkiva sana, kuten esimerkiksi *röh* ja *räiskis*. Esimerkiksi seuraavanlaiset rinnakkaisuudet ovat huomion arvoisia: *oh* : *ohkaa, äh* : *ähkää, hih* : *hihkua, huh* : *huhki* : *huhmia, muu* : *muu(k)kia, röh* : *röhkiä, viuh* : *viuhka(ista), voih* : *voihkia, voh* : *vohkia* :

vohnia. On selviä tapauksia, joissa interjektio on samanasuinen kuin vastaava konsonanttivartalo, kuten esimerkiksi interjektio *huh* = konsonanttivartalo *huh*, *röh* = konsonanttivartalo *röh*. (Rytkönen 1940: 17.)

"Juureksi" Rytkönen nimittää eräitä nykykielen itsenäisiä yksitavuisia elementtejä (kuten *äh*, *huh*, *viuh*, *hur*, *pim* jne.) ja elementtejä, jotka nykykielessä eivät ole itsenäisiä sanoja, vaan jotka löydetään siten, että *hutja-*, *hutka-*, *hutma-*, *hutva-*tyyppiä olevasta sarjasta erotetaan se, mikä sen jäsenissä on yhteistä (*hut*). Tällainen voi etymologisesti palautua miten moneen lähteeseen tahansa. Mutta onomatopoeettisten sanojen kohdalla usean alkuperän mahdollisuudella tai varmuudella ei ole juurikaan merkitystä; esimerkiksi kaikki jo mainitut *kohm*-sanat selittyvät yhdestä *koh*-juuresta". (Rytkönen 1940: 81 - 82.)

Juuriteoria ei saanut kovinkaan suvaitsevaa palautetta. Martti Rapola toteaa lausunnossaan, että tutkimuksen johdanto-osassa Rytkönen on entistä selvemmin paljastanut sen, mikä tutkimuksessa on Rapolan mielestä periaatteellisesti arveluttavaa, eli sen, että Rytkönen operoi "juurilla", joita "kriittinen tutkimus ei voi olla leimaamatta arvottomiksi fiktioiksi - -". (Rapola 1939: 2.)

Rapola osoittaa esimerkin edellä mainitsemistaan puutteista ja virheistä Rytkösen käsikirjoituksessa ja siten koko juuriteoriassa:

Höhlä - - 'hupsu' näyttää kuuluvan samaan "juureen" *h* + *vokaali* + *h* kuin esim. verbi *huhkia*., Verbi *tihrustella* - - tuntuu sisältävän saman *t* + *vokaali* + *h* aineksen kuin esim. *tihkua* - -, *tihmiä*, *tihniä*, *tohnottaa*, *tohrottaa* - - Nyt voidaan edelleen ajatella, että tyypeissä *huma-* ja *huhma-* piilisi yhteinen *hu*-aines. Jos niin on, niin esim. rinnakkaiset *tm* : *hm* -tapaukset olisivat toisilleen sukua ainakin siten, että niissä oleva *tm*:ää tai *hm*:ää edeltävä aines, *konsonantti* + *vokaali*, olisi yhteistä alkujuurta, siis esim. *hutmia* ja *huhmia* sisältäisivät saman *hu*-elementin jne., jne. (Rapola 1939: 2.)

Lauri Kettusen mielestä Rytkösen käyttämässä tutkimusmenetelmässä on erikoista nimenomaan se, että Rytkönen käyttää rohkeasti johto-oppia selityksissään. Kettunen lainaa Rytköstä eli Rytkösen kadonneen käsikirjoituksen sivua 8: "Käsitykseni mukaan useat vaihtelut ovat olemassa sen takia, että rinnakkaisuuksina esiintyvät sanat ovat saman "juuren" eri johtimin muodostettuja johdannaisia." Niinpä sellaiset rinnakkaisuudet kuin *juosta latmistaa*, *latvistaa*, *latnistaa* voitaisiin selittää siten, että "juureen" *lat-* on aikoinaan liittyneet johtimet *-mis-*, *-vis-*, *-tis-*, eikä siis esimerkiksi minkään *tm* : *tv* -vaihtelun johdosta, jonka Setälä oli Kettusen mukaan konstruoinut suureksi osaksi juuri tällaisten sanojen avulla. (Kettunen: 1939: 3.)

Rytkönen katsoo, että juuri on usein emotionaalinen tai imitatiivinen interjektio ja äänneasultaan "muuten konsonantti, paitsi että siinä saattaa esiintyä vokaalinvaihtelua". Johdin vaihtelee sen mukaan, mihin sanaluokkaan ja mihin merkityksen vivahduspiiriin

sanan juuri kulloinkin liittyy lause- ja mielikuvayhteydessä. Kumpikin, sekä juuri että johdin, on alkuperältään "mieellinen", vaikkakin ehkä vaikeahkosti tulkittavissa. Tätä ajatusta Tarkiainen ajaa takaa lausunnossaan:

"Juurista" ja "johtimista" syntyvät sanaryhmät eli sanueet elävöittävät puhujan tajunnasta kulloinkin voimakkaimmin välähtäneen tunnevaltaisen -- ominaisuuden pääkäsitteen piiristä ja lisäävät siten sen havainnollisuutta. Tässä ollaan ymmärtääkseni tekemisissä verraten alkukantaiselta näyttävän ja tilapäisen mieliteon johtaman, vaikka silti aivan säännöllisen ja vanhoihin vakiintuneihin periaatteisiin ja muotoihin nojautuvan kielen elämän kanssa, joka tuhlaamalla tuhlaa henkistä energiaa lukemattomiin "hetkellisiin" luomuksiin tuodakseen ilmi jonkin enemmän tai vähemmän epäolennaisen puolen peruskäsitteen laadun määräykseksi." (Tarkiainen 1940: 3.)

Tätä väytää seurattaessa voi avautua uusia näkemyksiä muihinkin kieltä hallitseviin tekijöihin kuin nuorgrammaatikkojen yksipuoleisesti arvostamiin "äännelakeihin". Tarkiainen löytää Rytkösen teoksesta yhden eteenpäin viittaavan asian: teoksessa häämöttää periaatteellisesti uudenlainen näkökulma "sääntöihin" ja "lakeihin". (Tarkiainen 1940: 3 - 4.)

3.2.2. Suffiksiteoria

Rytkösellä oli käsityksiä suffiksien syntymisestä. Suffiksit *ja, ka, la, ma, na, ra* voivat olla samoja aineksia kuin ne samanasuiset johtimet, joista puhutaan suomen kieliopeissa yleisesti. Esimerkiksi *hutja* voisi olla alunperin *hutija* 'sellainen, mikä hutii'. Savossa esiintyy myös notkean vitsan nimi eli *sujahtava*, samoin tekijännimityyppi *nyökkäsijä* 'kiikkutuoli'. Suffiksi *ka* tuo *hutka*-tapauksessa "juureen" *hut* samantapaisen merkityslisän kuin *-kä* saa *vet-* (: *vesi*) vartaloon sanassa *vetkä* 'vetinen, vetelä'. Tuntuu ilmeiseltä, että itsekukin suffiksi tuo äännesymbolistiseen "juureen" liittyessään selvän äännesymbolistisen merkityslisän. On mahdollista, että äännesymbolistinen suffiksi olisi samaa ainesta kuin vastaavanasuinen "normaali" suffiksi. (Rytkönen 1940: 18 - 19.)

Tyypeissä *huma-* ja *huhma-* voi piillä yhteinen *hu-*aines. Jos niin on, niin esimerkiksi rinnakkaiset *tm : hm* -tapaukset olisivat toisilleen sukua ainakin siten, että niissä oleva aines *konsonantti + vokaali*, joka edeltää niissä olevaa *tm:*ää tai *hm:*ää, olisi yhteistä alkujuurta. *Hutmia* ja *huhmia* sisältäisivät siis saman *hu-*elementin, *rotmia* ja *rohmiä* saman *ro-*aineksen. "Juuren" loppukonsonantin vaihtelulla on samanlainen funktio kuin "juuren" vokaalin vaihtelullakin. Äänneyhtymä *tm* on siis voinut syntyä siten, että *m-*aines on liittynyt *t-*loppuiseen "juureen". Vaihteluasteet, jotka esiintyvät näennäisesti *tm:n* rinnalla, ovat osaksi liiteainesten erilaisuuteen perustuvia, osaksi

"juuren" loppukonsonantin variaatioon pohjautuvia. Mahdollisuutta *tm* > *mm* on kuitenkin syytä tutkia jo siksi, että itämerensuomessa on paljon sanoja, jotka tukevat tätä kehitystä. Vääräksi ei voida heti todistaa myöskään sitä, etteikö eräillä syrjäänin *vozm-*, *lyzm-* ja *ryzm-* alkuisilla sanoilla olisi suomessa *tm*:llisiä vastineita. On mahdollista, että *mm* on syntynyt siten, että *m*-aines on liittynyt *m-* (tai *n-*) vartaloon. Liittyminen on voinut tapahtua vokaalivartaloon, jolloin välivokaali on kadonnut; kahden nasaalikonsonantin välissä oleva vokaalihan on herkkä heittymään pois. Liittyminen on voinut tapahtua myös konsonantivartaloon. (Rytkönen 1940: 19, 20.)

Rapola kritisoi antamassaan lausunnossa Rytköstä siitä, että tämä operoi "juuri- ja suffiksiteorialla, joka rakentaa mielivaltaisille analyyseille ja konstruktiolle, virhepäätelmille ja hypoteesista hypoteesiin johtelevalle muka-todistelulle". (Rapola 1939: 2.) Rapola osoittaa asiasta esimerkin, joka Rapolan mukaan on ollut käsikirjoituksen sivulla 9 ja jota hän suoraan lainaa:

Jos *vohelon lo* myönnetään suffiksiksi, niin on pakko myöntää myös *vohlon lo* suffiksiksi. Jos *vohlon lo* myönnetään suffiksiksi, niin varmaan myös *vohmon mo* ja *vohman ma* on tunnustettava samanlaiseksi elementiksi. Että erinäisten sanojen loput todella ovat suffikseja, se näyttäytyy näissä esimerkeissä jotenkin kiistattomana". (Rapola 1939: 2.)

Jalo Kalima esittää lausunnossaan oman näkemyksensä sanojen johtamisesta: jos eri suffikseilla muodostetut äännesymboliset sanat edellyttävät samaa kantaa (Kalima huomauttaa lausunnossaan siitä, ettei Rytkönen käytä termiä "kanta" vaan termiä "juuri"), tulee tällaiseen ryhmään kuuluvien sanojen välillä olla jotain merkitysoyillisesti yhdistävää, joka pitää ryhmän koossa, toisin sanoen vaatimukset ovat siis samat kuin muuallakin etymologisen yhteenkuuluvuuden todistelussa. Muuten ei voida puhua mistään järjestelmästä. Ilman tätä edellytystä joudutaan Kaliman mukaan mielivaltaan eli pelkän äänneellisen yhdennäköisyyden varaan. Yhdistävää ainesta ei Kalima löydä Rytkösen esittämistä ryhmistä. (Kalima 1940: 3.)

Kalima katsoo, ettei tutkimus ole varsinaisesti äännehistoriallinen, vaikka tutkimuksen ulkonaisena lähtökohtana onkin äännehistoriallinen seikka, jota tutkimus sivuaa pitkin matkaa. Pääasiana on ehkä ensimmäistä kertaa kysymys äännesymbolistisista suffikseista ja niiden muodostamista järjestelmistä. Tutkimus koskee sitä, voiko olla sellaista järjestelmää, jonka Rytkönen olettaa esiintyväksi eräissä kielen ekspressiivisissä sanoissa. Tämänlaatuisia sanoja on erittäin vaikea tutkia, ja niiden tulkinta vaatii hellävaraisuutta ja aivan erikoista kielivaistoa. Kalima ei tahdo väittää, etteikö äännesymbolistisia suffikseja ja niistä luotuja järjestelmiä olisi. Kysymys on tutkimisen arvoinen, mutta Rytkönen ei ole "esittänyt vielä mitään varmasti vakuuttavaa". (Kalima 1940: 2 - 3.)

Viljo Tarkiainen hyväksyy lausunnossaan Rytkösen tavan jakaa sana perusainekseen eli juureen ja johtimeen eli suffiksiin, sekä yrityksen hakea niille analogioita ja selittää niiden merkitystehtäviä. Tämä näyttää johtavan ekspressiivisanojen tutkimusta hedelmällisiin ja hyväksyttäviin tuloksiin, vaikka tapa tuntuu tarjoavan myös suuria vaikeuksia. (Tarkiainen 1940: 2 - 3.)

3.2.3. *tm*-sanaston ikäteorioita

Rytkönen joutui muiden kielentutkijoiden kritiikin kohteeksi muun muassa siitä syystä, että hän esitti uudenlaisia näkemyksiä sanojen ikäkysymyksistä. Rytkönen katsoo, että ekspressiivisanasto ei ole sen nuorempaa kuin muukaan sanaston osa. Eräänä tutkimustehtävänä Rytkönen pitää sitä, että tutkimusaineksen joukossa on materiaalia, joka oikeuttaa oletuksen, että teoksessa hahmoteltu järjestelmä on esiintynyt jo kantasuomessa. Hän esittää myös, että syrjäänin kielessä on sana-ainesta, josta voi olettaa, että se kuuluu etymologisesti yhteen eräiden järjestelmänsä itämerensuomalaisten jäsenten kanssa. Rytkönen on myös varma, että tämä järjestelmä ulottuu itämerensuomea laajemmalle. (Rytkönen 1940: 21.) Rytkönen esittää siis mallia, joka on eräiltä osin universaali.

Järjestelmän jäsenten syntymisajankohta jäänee ikuisesti salaisuudeksi, mutta sanat tuskin ovat nuoria, vaikka tietoja olisi joissain tapauksissa vain pieneltä murrealueelta. Etäiset syrjäseudut voivat nimittäin säilyttää ainesta, mikä on kadonnut muualta. Ei voitane myöskään koskaan ratkaista sitä, ovatko jotkut järjestelmän jäsenistä "juurettomia" analogiamuotoja vai esimerkiksi kontaminoitumia. Varmaa on vain se, että analogisessa tai kontaminoituneessa muodossa esiintyvä suffiksi on suffiksi sekkin. Lienee askel eteenpäin tutkimuksessa, kun voidaan osoittaa, mihin järjestelmän paikkaan jokin sana kuuluu. Jo vuonna 1935 Rytkönen esitti Virittäjässä kaavan $(x + 1)(x + y)$, jossa x merkitsee kielen konsonanttien lukumäärää ja y kielen konsonanttiyhtymien lukumäärää, kun kyseessä on vain yhdellä konsonantilla alkavia sanoja sisältävä kielimuoto. Tämä kaava ilmaisee ajateltavissa olevien sarjojen suurimman mahdollisen lukumäärän, mutta siitä saatava arvo on aina liian suuri, koska eräät äänneyhdistelmät ovat kielelle outoja. Kaava kuitenkin kumoo sen usein kuullun väitteen, että sanoja voisi luoda kuinka paljon tahansa. (Rytkönen 1940: 21; ks. myös Rytkönen 1935.)

Tähän järjestelmäänsä Rytkönen pyrkii sijoittamaan jäseniksi ainakin suurimman osan omaperäisistä *tm*-sanoista, ja myös mukautuneita venäläisperäisiä *tn*-sanoja. Tämä järjestelmä koskee äänellä kuvaavia eli deskriptiivis-onomatopoeettisia sanoja (termien käyttö Rytkösen). On vaikeaa keksiä kriteerejä, joiden avulla äänellä kuvaavat sanat

olisivat aina selvästi tunnistettavissa. Jokin sana voidaan leimata äänellä kuvaavaksi välittömän käsityksen avulla. Esimerkiksi verbit *jyristä* ja *suhista* kuuluvat tällaisiin sanoihin. Toisinaan vasta etymologinen tutkimus voi kertoa, onko sana alkuperältään äänellä kuvaava. Esimerkki ikäänkuin kivettyneestä onomatopoeettisesta sanasta on fysiikan termi *kitka*. On melko ilmeistä, että sen *kit*-aines kuuluu samaan yhteyteen kuin *kitajaa* ja *kitisee*, joiden muita vokaaliasteita edustavat esimerkiksi *katistaa* ja *kötistä*. (Rytkönen 1940: 22.)

Rytkönen miettii tutkimuksessaan myös kysymystä siitä, kuuluuko deskriptiivis-onomatopoeettinen kielenaines lainkaan kielentutkimuksen kohteisiin. Mikäli se ei kuuluisi, olisi kielentutkimuksen tehtäviä rajusti rajoitettu. Indogermanistit ovat osoittaneet, että äännehistorian ja johto-opin keinoin on voitu todistaa, että monet onomatopoeettiset sanat ovat yhdestä ja samasta alkujuuresta lähtien levinneet tuhansien vuosien kuluessa yli laajan indogermaanisten kielten alueen. Myös suomalais-ugrialaisten kielten onomatopoeettiset sanat voivat kuulua yhteen, mikäli ne sopivat merkitykseltään ja äänneasultaan toistensa vastineiksi. Äännehistorioitsijat ovat olleet yksimielisiä esimerkiksi siitä, että onomatopoeettista alkuperää oleva *hutja* on ollut mukana kehityksessä, jonka tuloksena on *l*:llinen *hulja*, aivan samoin kuin *latva*, jonka rinnalle on syntynyt muoto *lalva*. (Rytkönen 1940: 24.)

Seikka, että esimerkiksi *rotmia* lienee alkuperältään onomatopoeettinen, ei ole voinut estää sitä kehittymästä heikon asteen välityksellä asuun *roim-* - mikäli koko astevaihtelua on koskaan ollut olemassakaan. Pelkästään onomatopoeettisia sanoja koskevia "äännelakeja" ei ole koskaan esitettykään; onomatopoeettiset sanat eivät aina noudata kehityksen ratoja, joita nimitetään äännelaeiksi. Tämä voi johtua siitä, että sovellettava "äännelaki" on väärä, mutta säännölliseksi katsotun kehityksen raiteilta voi poiketa mikä sana tahansa. Rytkönen huomauttaa: "Jos tällainen poikkeamismahdollisuus pakottaa siirtämään sanan kielentutkimuksen ja erittäinkin etymologioinnin ulkopuolelle, tulee olemaan vaikeata löytää sanoja, jotka soveltuvat kielitieteen käsiteltäviksi." Deskriptiivis-onomatopoeettisia sanoja etymologioitaessa on tehty virheitä, mutta virheitä toki tehdään myös muunlaisten sanojen alkuperää selvittäessä. Yksi yleisimmistä virheistä onomatopoeettisia sanoja etymologioitaessa on se, että toisiinsa yhdistetään enemmän tai vähemmän synonyymisten, mutta silti itsenäisten "rinnakkaislinjojen" jäseniä. (Rytkönen 1940: 24 - 25.)

Lauri Kettunen kritisoi Rytkösen käsikirjoitusta siltä kohdin, mikä koskee ekspressiivisanaston ikää. Kettunen toteaa, että Rytkösen tutkimuksen suurin heikkous on se, että Rytkönen kieltää deskriptiivis-onomatopoeettisten sanojen tilapäisluontoisuuden eli kieltää sen individualisen luomisprosessin, joka tämäntapaisten sanojen historiassa usein on aivan ilmeinen. Rytkösen on ollut pakko tunnustaa

esimerkkisanojensa "ahtaahko paikallisuusluonne", vaikka hän yrittää tehdä uskottavaksi, että ne silti voivat olla hyvin vanhaa perua. (Kettunen 1939: 2 - 3.)

3.3. Interjektioiden osuus ekspressiivisanastossa

3.3.1. Suffiksien ja johdinten syntyminen interjektioista

Interjektioilla on Rytkösen mukaan osansa suffiksien ja johdinten syntymisessä, ja hän käsittelee myös tätä aihetta *tm*-sanatutkimuksessaan. Interjektion eli huudahdussanan, ja etenkin imitatiivisen interjektion, perusmerkityksenä voidaan pitää äänen merkitystä. Toiseksi sillä voi esiintyä merkitys 'olento tai esine, jolle ääni kuuluu'. Etenkin lasten kielessä *hau* tarkoittaa paitsi koiran ääntä myös koiraa, ja *röh* merkitsee sian ääntä, mutta myös itse sikaa. *Ammu(u)* merkitsee paitsi lehmän ääntä, myös lehmää. Rytkönen oli kuullut Maaningalla, kuinka kaksipiippuista haulikkoa oli nimitetty yhdysinterjektioilla *tynks-tänks*. Myös reduplikaatiotapaus *pupu* 'jänis' kuuluu tähän ilmiöön. Kolmanneksi esiintyy merkitys 'ilmiö tai tapahtuma, johon ääni kuuluu', kuten esimerkiksi *Silloin siima nauskis* 'silloin siima nauskahti, nauskahtaa poikki', *Kopsis kala veneeseen* 'kala tulla kopsahti, kopsahtaa veneeseen', *Siitä tulee räts räts* 'siitä tulee selkäsauna'. Neljänneksi esiintyy tuloksen merkitys. Interjektioille voi osoittaa muitakin merkityksiä sen mukaan, mikä interjektioilla osoitetun ilmiön monista puolista esiintyy kirkkaimpana, mutta pääsuuntina voidaan pitää edellä esitettyjä merkityksiä. (Rytkönen 1940: 27.)

Esimerkiksi imitatiivisella interjektioilla *pim* voi olla ainakin seuraavat merkitykset: 1. 'kimeä ääni', 2. 'kimeästi ääntävä olento tai esine', 3. 'ilmiö tai tapahtuma, johon liittyy kimeä ääni', 4. 'tulos'. Vastaaviin merkitysryhmiin voidaan jakaa myös interjektiot **im* (vrt. *imakka* 'kimeä'), **hum* (vrt. *humakka*), **jym* (vrt. *jymäkkä*), **kom* (vrt. *komakka*), **lom* (vrt. *lomahtaa*), *mum*, **rum* (vrt. *rumakka*), **tom* (vrt. *tomahtaa*), **vim* (vrt. *vimahtaa*). Kuten suluissa olevista sanoista näkyy, esiintyy konsonanttiin päättyvän interjektion (tässä tapauksessa *m*-loppuisen) rinnalla vokaaliin päättyvä vastine (*pima*-, *ima*-, *huma*- jne). Tämä vastine sijoitetaan kieliopissa nomineihin. Itsenäisinä sanoina tätä tyyppiä esiintyy runsaasti; esimerkkinä *lora* 'runsas tilkka, loraus'. Yleinen sanaluomus on *möly*; *mölo* lienee alunperin *i*-johdos, mutta *i*:tön *mölo* esiintyy verbissä *mölöttää*. Rakenteeltaan *konsonantti + vokaali + konsonantti* olevien interjektioiden vokaaliloppuiset johdokset ovat toiminnan ja tapahtuman sekä toiminnan ja tapahtuman kannattajan nimiä. Esimerkiksi *rämä* on yhtä hyvin 'se mikä rämisee' kuin 'se mikä on rämähtänyt'. (Rytkönen 1940: 27 - 28.)

Suffiksit syntyvät toisinaan itsenäisistä sanoista, joista ei kuitenkaan ole voitu johtaa kuin pieni määrä suffikseja. Interjektioiden kohdalla voi käydä niin, että välineen nimeksi kehittynyt onomatopoeettinen ilmaus (alussa ääntä tuottavan välineen nimi) liittyy kuvakielen välityksellä esimerkiksi lajia tai laatua osoittavan attribuutin pääsanaksi, ja ajan oloon siirtyy tekimennimen johtimeksi, joka on alkuperältään vaikeasti tunnistettava. Vaikka monien itsenäisistä sanoista syntyneiden suffiksien alkuperä on jäänyt salaisuudeksi, on todennäköistä, että on muitakin suffiksien syntymistapoja. Yksi suffiksien syntytapa on irtautuminen, eli jokin äänne tai äänneyhtymä voi saada suffiksin aseman, ja irtautumalla varsinaisesta yhteydestään se voi kehittyä johtimeksi. Tämä johdin voidaan sijoittaa sellaisiin asemiin, joihin se alkuperäisen tehtävänsä perusteella ei voisi kuulua. Eräs kielen elementti, jossa voi tapahtua äänteen tai äänneyhtymän siirtymistä suffiksiksi, on interjektio. Koska interjektioilla voi olla monenlaisia merkityksiä, on odotuksenmukaista, että jokin interjektion äänneosa tajutaan erikoismerkityksen kantajaksi. Tällainen siirryntä voi tapahtua itsenäisesti tai mallin mukaan; mallina voi olla attribuutin edeltämästä interjektioista kehittynyt suffiksi. (Rytkönen 1940: 29.)

Rinnakkaistyyppi *pim* : *pima-*, *hui* : *huja-* eli yleisesti merkiten *xyz* : *xyzu*, on ikivanha. Näistä tapauksista voivat irtautua suffiksit *m* : *ma* ja *i* : *ja*, jotka voidaan merkitä yleisesti

$$\begin{aligned}xyz &\rightarrow z \\xyzu &\rightarrow zu \text{ tai } u.\end{aligned}$$

Interjektioita on muitakin tyyppisiä, kuten esimerkiksi *kaps* : *kapsa*, *riks* : *riksa(htaa)*, *räts* : *rätsä*. Tällä kohtaa yleinen irtautumiskaava on

$$\begin{aligned}xyzp &\rightarrow zp \text{ tai } p \\xyzpu &\rightarrow zpu \text{ tai } pu \text{ tai } u\end{aligned}$$

Rakennetta *panks* : *panksa(htaa)* koskee kaava

$$\begin{aligned}xyzpr &\rightarrow zpr \text{ tai } pr \text{ tai } r \\xyzpru &\rightarrow zpru \text{ tai } pru \text{ tai } ru \text{ tai } u.\end{aligned}$$

Oman ryhmänsä muodostavat tapaukset, joissa voidaan lähteä reduplikaatiivisista tai muunlaisista yhdysinterjektioista, mikä voidaan esittää kaavan muodossa

$$\begin{aligned}xy/xy &\rightarrow xy \text{ tai } y \\xyz/xy(z) &\rightarrow xy(z) \text{ tai } z \text{ tai } y \\xyz/pu(r) &\rightarrow pu(r) \text{ tai } r \text{ tai } u.\end{aligned}$$

Tapauksesta *xyzzu* päästään muun muassa geminaattasuffiksiin *zzu* (sekä suffikseihin *zu* ja *u*). On varmaa, että yhdysinterjektioilla on ollut perustavaa laatua oleva merkitys sanojen ja liitännäisosien rakenteen kehittymiselle, koska suomalais-ugrilaisissa kielissä yhdysinterjektioita on hyvin runsaasti. (Rytkönen 1940: 29 - 30.)

Voidaan siis selittää esimerkiksi, että suomen *vohma* 'vohotus, tuulen leyhkä', 'tyhmä' on *voh*-interjektion johdos, joka on rakennettu *xyzu*-tyypistä irtautuneella *zu* = *ma*-aineksella. Toinen selitys voisi olla esimerkiksi se, että *vohman* ja muiden *vohm*-sanojen pohjana on ollut yhdysilmaus, joka on tyyppiä *xyz/(pu(r)* tai *xyz/xy(z)*, eli esimerkiksi **voh-mo(h)*, tai **voh-vo(h)*. Syntytavalla ei ole niin merkitystä, sillä voidaan sanoa, että *vohm*-sanat ovat *voh*-aineksen *m*-johdoksia, ja *vohma* on *voh*-aineksen *ma*-johdos. Mitä tulee juuri *ma*-johtimeen, niin on mahdollista, että se on syntynyt irtautumalla juuri edellä käsitellyistä primitiivisistä *m*-tyypeistä. Johtimella *ma* voidaan rakentaa monenlaisia sanoja, joita ovat esimerkiksi *sanoma*, *kuolema*, *rupeama*, *seinämä*, *vieremä*, *satama*, *nikama*, *kikama* *kakama* 'kiire ja hoppu', *jälehmä*, *jyhermä*, *kihermä*, *unelma*. (Rytkönen 1940: 30 - 31.)

Koska suffiksin irtaantuminen ja yleistyminen on tapahtunut tapahtunut kauan aikaa sitten, on selvää, että kulloinenkin syntynyt suffiksi on joutunut monien kehitysvaiheiden alaiseksi. Yksi kehityksen teistä on todennäköisesti kulkenut kuvakielen kautta. Kuvakielen välityksellä onomatopoeettinen sana voi menettää alkuperäisen luonteensa; esimerkiksi jonkin syvänteen onomatopoeettinen nimi voi siirtyä jollekin toiselle kuopalle tai painanteelle, ja nimeen kuuluva suffiksi saattaa siirtyä yleensä maastotermin johtimeksi. Tällaista kehitystä voisi verrata esimerkiksi sanoihin *lomo* : *lommo* : *lotmo* : *putramo*. (Rytkönen 1940: 31.)

(Konsonantti +) vokaali + *h*-tyyppiä olevia interjektioita ovat esimerkiksi *äh*, *huh*, *puh*, ja niiden rinnalla esiintyy mm. *a*-, *ä*-loppuisia vastineita, kuten *äh* : *ähä(htää)*, *huh* : *huha(htaa)*, **jyh* : *jyhä(htää)*, **koh* : *koha(htaa)* jne. Samoin kuin edellisestä tyyppistä on irtaantunut suffiksiksi *-ma* ~ *-mä* -aines, on mahdollista, että tästä tyyppistä saataisiin suffiksiksi *-ha* ~ *-hä*, jonka merkitystehtävät olisivat samat kuin edelliselläkin. Lienee mahdollista, että näin syntynyt *-ha* ~ *-hä* piilee sellaisessa tapauksessa kuin *jylhä*, jonka *jyl*- voi olla samaa ainesta kuin esimerkiksi *jyly*-sanana *jyl*-. Muita tapauksia voisivat olla *vilhakka*, johon voi verrata *vilahtaa* ja *vilkas*-sanoja, samoin kuin *roiha* (vrt. *rojahtaa*, *roimakka*), *räihyyttää* 'räiskyttää', *ärhää* (vrt. *äräkkä*, *ärähtää*). Mitään varmaa ja lopullista ei voida esittää, sillä *h* voi palautua moniin erilaisiin lähteisiin. (Rytkönen 1940: 31.)

Suomen yleinen tekijännimen johdin *-ja* ~ *-jä* voidaan myös selittää alkuperältään onomatopoeettiseksi, sillä se voidaan tajuta yleistymäksi sellaisista tapauksista kuin *hui* : *huja*, **roi* : *roja(kka)*, **tui* : *tujakka*, *nuhja* 'nujakka' jne. Suffiksi *-ka* ~ *-kä* esiintyy suomessa monipuolisesti; esimerkiksi sanoissa *vetkä* 'vetelä' ja *pitkä*. Tämä johdin voi palautua sellaisiin tyyppisiin kuin *ökä*, *mökä*. Yleinen nominien johdin *-la* ~ *-lä* on edellä kuvatuunlaisen ajattelutavan mukaan syntynyt sellaisista tapauksista kuin *älä*, *helä(htää)*, *hälä(kkä)*, *mölä(kkä)*. Tämän rinnalla on lähes synonyyminen suffiksi *-ra* ~ *-rä*, joka

pohjautunee tapauksiin *ärä(kkä)*, *hura(kka)*, *hörä(kkä)*, *jora(htaa)*, *jura(htaa)*, *jyrä(s)*, *jörä(htää)*, *kira(htaa)*, *mara(htaa)*, *mörä(htää)*, *pira(kka)*, *sira(htaa)*, *tira*, *tura(htaa)*, *tära(kkä)* jne. Näiden rinnalla on nykysuomessa vokaaliton tyyppi: *hur*, *kur*, *mar*, *mur*, *sir*, *sur*. Suomen *-ma* ja *-ra* voivat olla varsin lähellä toisiaan; tämä näkyy rinnakkaisuuksista *nikama* : *nikara*, *hönttämä* : *häänttärä*. Synonyymit *nihrata* ja *nihertää* sisältävät siis saman *r:n*, samoin *tihrata* ja *tihertää*, *suhrata* ja *suhertaa*, *tuhrata* ja *tuhertaa* jne. (Rytkönen 1940: 32.)

Suffiksilla *-na* ~ *-nä* johdetaan suomessa yleisimmin toiminnan nimiä, kuten *ähinä*, *älinä*, *äkinä*, *yninä*, *juhina*, *kohina*, *lotina*, *luhina*, *muhina*, *nahina*, *parkuna*, *kirkuna* jne. Myös seuraavat substantiivit on johdettu kyseisellä suffiksilla: *lättänä*, *kutjana*, *löppänä*, *köppänä*, *liehkana* jne. Jo edellä esitetyn ajattelutavan mukaan *na* ~ *nä*-suffiksi olisi irtaantunut sellaisista tapauksista kuin *ina(htaa)*, *inä(htää)*, *ynä(htää)*, *kina*, *kona(htaa)*, *känä*. Suomessa esiintyy sekä nominien että verbien johdinaineksina *-pa* ~ *-pä* ja *-ta* ~ *-tä*. On mahdollista, että näilläkin on samanlainen syntytausta kuin edellä käsitellyillä tapauksilla. Lähtökohtana olisivat rakennetta *kop* : *kopa(htaa)* ja *kit* : *kita(jaa)* olevat sanat. (Rytkönen 1940: 32 - 33.)

On tapauksia, joiden suffiksia on vaikeampi selvittää kuin toisten tapausten suffikseja. Esimerkiksi suffiksi *p* voi liittyä konsonanttivartaloon, mikä ilmenee esimerkiksi sanasta *ylpeä* : *ylväs*. Kyseinen adjektiivi on selvästi tekemisissä *yl-*vartalon kanssa. Vaikeammin analysoitavia ovat sellaiset rinnakkaisuudet kuin esimerkiksi *hilahtaa* : *hilpeä*: tämä suffiksi on voinut irtautua tyyppistä *ipa*. Sellaisia interjektioita kuin *lits*, *läts*, *rits*, *rats*, *ruts*, *niks*, *naks*, *paks*, *puks*, *riks*, *raks*, *säks*, *kops*, *naps*, *nips*, *pansk*, *tynks*, *tänks*, *vunks(in)*, *vanks(in)* voidaan sanoa kasvaneiksi. Myös näiden rinnalla esiintyy vokaaliloppuisia vastineita joko sellaisinaan tai johdannaisten elementteinä: *litsa(htaa)*, *ritsa(htaa)*, *rätsä*, *niksa(htaa)*, *kopsa* jne. Tällaiset tapaukset voidaan analysoida niin, että *ts* sisältää kaksi äännesymbolistista suffiksia, samoin kuin myös *ks* ja *ps*. Mikäli ajatellaan *-a*, *-ä*-loppuisia muotoja, päädymme syntymismahdollisuuksiin (*t*)*sa*, (*k*)*sa*, (*p*)*sa*, (*nk*)*sa*, *ksa* sekä niiden etuvokaalivastineisiin. (Rytkönen 1940: 33.)

3.3.2. Lyhyen tavun reduplikaatio yhdysinterjektiona

Yhdysinterjektio tarkoittaa esimerkiksi tapausta *iiahaha* 'hevonen ja sen ääni'. Yhdysinterjektion yksinkertaisimpana muotona voidaan pitää lyhyen tavun reduplikaatiota, kuten esimerkiksi *pupu* 'jäniksen ääni', 'jänis'. Vastaava verbi on *puputtaa* (~ *pupattaa*); tätä sanaa voi verrata sanoihin *papattaa*, jota käytetään puhuttaessa nopeasta suunsoitosta tai moottorin äänestä, sekä *pöpöttää*, joka merkitsee mutisten

puhumista. *Pupu* kuvaa saman tavun toistolla jäniksen äänen yksitoikkoisuutta, vaihtelemattomuutta. Reduplikaatio esiintyy myös naurun ilmauksissa: *haha* : *hahattaa*, *hehe* : *hehettää*, *hihi* : *hihittää*, *hoho* : *hohottaa*, *höhö* : *höhöttää*, *käkä* : *käkättää*. Vaihtelevaisuutta kuvataan erilaisilla tavuilla ja ääntelyillä. Esimerkiksi *hörönauru* samoin kuin *röhönauru* tuntuvat vivahteikkaammilta kuin naurun *höhö*. *Honottaa* ~ *hönöttää* merkitsevät tavallisesti 'nenäänsä puhumista'. *Horottaa* saa *r*:n ansiosta hurisevan äänen merkityksen, kun taas *holista*, *hölöttää* tuovat *l*:n avulla mieleen soluvan, lipuvan liikkeen. (Rytkönen 1940: 34.)

Merkityksen väljyyttä osoittaa se, että sanan alku- ja sisäkonsonantit voidaan vaihtaa ilman, että merkitys muuttuu kovin paljoa. On tietenkin tapauksia, jossa syntyperäisen puhujan korva tajuaa eron erittäin suureksi. Tällaisia tapauksia ovat esimerkiksi *rojottaa* : *jorottaa*, *molahtaa* : *lomahtaa*, *komottaa* : *mokottaa*, *jokottaa* : *kojottaa*, *jonottaa* : *nojottaa*. Tällaisista tapauksista voi kuitenkin löytyä verbi, joka sopii kumpaankin yhteyteen, joskin merkityksen vivahdus on erilainen: *Vettä juosta rojotti* tai *jorotti*. *Puhua komotti* tai *mokotti*. Vierasta kieltä puhuva voi kuulla tällaiset sanat toisin kuin suomalainen. Niin umpi- kuin avotavutkin ovat yhtä primäärisiä kielen elementtejä. Jos kielen äännevarat pystyvät rakentamaan tavun *hu*, niin voidaan rakentaa myös *uh*. (Rytkönen 1940: 34 - 35.)

Avotavun reduplikaatiolle on vastineensa umpitavujen puolella. Niinpä esimerkiksi moottoriveneen ääntä voidaan kuvata ilmauksella *patpat*; vastaava verbi on *patpattaa*. Samoin kukon ääntä voidaan kuvata *kotkot* : *kotkottaa* ja kanan ääntä *kat-kat* : *katkattaa* (myös *kakattaa*). Verbit *säksättää*, *sopsottaa* ja *marmattaa* saattavat johtua reduplikaatio-ilmauksista *säksäk*, *sopsop* ja *marmar*. Asut **säksäktää*, **sopsoptaa* ja **marmartaa* täyttäisivät tiukat muotovaatimukset. Tosiasialliset *-ttaa*, *-tää*-loppuiset muodot voitaisiin selittää mukautumiksi. Toinen tapa selittää *säksättää*-tyyppi olisi ajatella se *säks(ä)*-aineksen johdannaiseksi, eli aivan kuten on *hah(a)* : *hahattaa*, voisi olla *säks(ä)* : *säksättää*. Olipa tyyppin synty tapa mikä tahansa, siitä voidaan abstrahoinnin avulla päästä *säksä*-asuun. Ei-reduplikaatiivisia umpitavuja sisältäviä yhdysinterjektioita tarkasteltaessa joudutaan samanlaiseen tilanteeseen. Liveryssanasta *tirlit* voidaan johtaa verbi **tirlittää*, samoin kuin *tirt* : *tirittää*. Verbi *kitkattaa* voidaan johtaa paitsi sanasta *kitka*, myös kannasta *kit-kat*. Mikäli verbi johdetaan *kitka*-sanasta, se johdetaan *ka*-aineksella rakennetusta *kit*-aineksen johdoksesta eli samasta *kitkasta*, josta voidaan johtaa myös *kitkaa-*, *kitkahtaa-* ja *kitkaista-*verbit. Jos taas katsotaan, että *kitkattaa*-verbin pohjana on *kit-kat*, niin se johdetaan aineksesta, joka sisältää saman *ka*-elementin primäärisessä äännesymbolisessa funktiossa. (Rytkönen 1940: 35.)

Kun tarkastellaan välitöntä jäljittelyä edustavia sanoja, voidaan lähteä yhdysinterjektioista. Ehkäpä linnun nimi *tetri*, josta eräissä suomen murteissa esiintyy

äännelaillinen *teyri*, pohjautuu johonkin yhdysperäiseen kukerrussanaan (*te-teri, *tet-rit, *tetr jne). Samantapaisiksi voidaan selittää esimerkiksi verbit *sutrittaa*, *sukrittaa* (: *sukertaa*) 'livertää', *kotrottaa* 'nauraa kovasti tai julkeasti', *kitrittaa* 'kirskuttaa', *motkottaa* 'soittaa suutaan', *kirnittää* 'vinkua, kirskua'. Esimerkiksi karjankellon helinää tai takomisen kalketta kuvaava verbi *kilkkaa* voitaisiin selittää *kilk-kalk*-äänen tuottamista merkitseväksi teonsanaksi. Yhdysinterjektioissa piilee asiasuffiksien elementtejä. Kielessä elää rinnakkain sellaisia sanoja, jotka ovat kehityksen lähtökohta (esimerkiksi *patpattaa*) sekä sellaisia, jotka ovat kehityksen tämänkertainen päätekohta (esimerkiksi *vihma*, *vohma*). (Rytkönen 1940: 36.)

Rytkösen teorialle on eduksi, että on edelleen tapauksia, jotka voidaan tulkita eri tavoin. Esimerkiksi *motkottaa* 'soittaa suutaan' on yhtä hyvin voinut 'panna *mot-kot*' kuin olla 'motista-verbissä piilevän *mot*-aineksen *ko*-johdannainen', tai (vähemmän uskottavasti) '*motk-interjektion johdannainen'. Verbi *motkottaa* merkitsee paitsi 'soittaa suutaan' myös 'pötköttää, lojua': *moatam motkottaa* 'maata pötköttää'. Merkityksessä 'pötköttää' esiintyvää *motkottaa*-verbiä ei enää voi tajuta pohjautuvaksi *mot-kot*-interjektioon. Rytkönen esittää ajatuksen, että johdinten vaihtelevaisuus itse asiassa palautuisi loppujen lopuksi onomatopoeettiseen alkuperään. Nykysuomessa esiintyy laajaa vaihtelevuutta ja lisäksi esimerkiksi muodot *kutka* ~ *kutku*, *anto* ~ *anti*, *kaato* ~ *kaati*, *nosto* ~ *nosti*, *peso* ~ *pesu*, *sylki* ~ *sylky*, *kätky* ~ *kätkö*, *keitäntä* ~ *keitänti* jne. Tällaiset loppuvokaalit ovat käyneet läpi monia vaiheita, mutta vaihtelun siemen saattaa olla äännesymbolista alkuperää. On olemassa myös onomatopoeettista kvantiteetin eli äänen pituuden vaihtelua. Vokaalien kvantiteetti saattaa vaihdella: Jänis sanoo *pupu*, mutta lentävä sittiäinen sanoo *puu*; tiainen ääntää *titi* tai *tiitii* tai *titii*. Luultavasti rinnakkaisuudet selittyvät samasta pohjasta, ainakin sellaisissa tapauksissa *hohottaa* : *huohottaa* (<*hoh-), *tuhahtaa* : *tuuhahtaa*, *jorina*, *jorahtaa* : *juoru* (mikä merkitsee sekä 'lallatus, jokellus' että 'panettelupuhe'), *juorotella*. On olemassa yksinäiskonsonantin ja geminaatan vaihtelua. Verbi *lallattaa* perustunee reduplikaatioon *lal-lal*, ja verbin *lillittää* takana on *lil-lil*. (Rytkönen 1940: 37.)

3.4. Ekspressiivisanastolle tyypillisiä piirteitä

3.4.1. Vokaali- ja konsonanttivaihtelut

On joitakin piirteitä, jotka ovat tyypillisiä juuri ekspressiivisanastolle. Itämerensuomen ekspressiivisille sanoille on ominaista laaja ensimmäisen tavun vokaalin vaihtelu: *a* : *e* : *i* : *o* : *u* : *y* : *ä* : *ö*. Tähän vaihteluun sanat kuitenkin ottavat osaa eri tavoin. Niinpä on

käsitetty, että verbit *ramuta, remuta, rimuta, romuta, rumuta, rymytä, rämytä, römytä* kuuluvat yhteen ja kuvaavat erilaisia äänen vivahduksia. Muotoja, joissa on *i*, pidetään kireämpää, nopeampaa tai liukkaampaa tapahtumista kuvaavampina kuin muita vokaaleja sisältäviä variantteja. Uskotaan myös, että vokaalit *o* ja *u* ilmaisevat kumeaa, hidasta, löyhää, kömpelöä, lauhkeaa, pehmeää yms. Kuitenkin on niin, että jokin ääni *x* voi saada ilmaisimekseen yhtä hyvin *i*- kuin *u*-sanana. Valinta riippuu siitä, verrataanko ääntä *x* kumeaan vai kimeään ääneen. (Rytkönen 1940: 22 - 23.)

Samanlainen rinnakkaisuus kuin mitä vallitsee *r + vokaali + m* -sanoissa esiintyy enemmän tai vähemmän täydellisenä eräissä muissakin sanasarjoissa; esiintyy myös tyyppi *konsonantti + vokaali + h*, kuten esimerkiksi sanoissa

hahina : hihinä : hohina : huhina : höhinä
 jahina : johina : juhina : jähinä
 kahina : kihinä : kohina : kuhina : kähinä : köhinä
 lihinä : lohina : luhina
 muhina : mähinä : möhinä
 nahina : nuhina : nyhinä
 pihinä : puhina
 rahina : rihinä : rohina : ruhina : ryhinä : rähinä : röhinä
 sahina : sihinä : sohina : suhina : sähinä
 tihinä : tohina : tuhina
 vihinä : vohina : vuhina : vöhinä.

Voidaan erottaa samoin myös tyypit *K + V + j* (*huj*), *K + V + k* (*huk*), *K + V + l* (*hul*), *K + V + m* (*hum*), *K + V + n* (*hun*), *K + V + p* (*hup*), *K + V + r* (*hur*), *K + V + s* (*hus*), *K + V + t* (*hut*), *K + V + v* (*huv*). Myös näistä sarjoista voi alkukonsonantti puuttua. Näiden sarjojen rinnalla voi esiintyä tyyppejä, joissa vokaalin jälkeen on geminaattakonsonantti tai eri konsonanttien yhtymä. Tällaiset tyypit ovat yleensä kehittyneet yksinäiskonsonanttisista "juurista". Vokaalin laaja vaihtelu ei kuitenkaan yksin riitä osoittamaan sanan alkuperää onomatopoeettiseksi. (Rytkönen 1940: 23.)

3.4.2. Ekspressiivisanojen tyypillisimmät merkitykset

3.4.2.1. Ekspressiivisanojen merkitysryhmät ja rinnakkaismerkitykset

Rytkönen käsittelee *tm*-sanatutkimuksessaan muun muassa Otto Jespersenin käsityksiä, jotka koskevat äännesymbolististen sanojen merkitysoppia (ks. Rytkönen 1940: 50 - 51). Merkitysten sikermää kuvataan interjektoiden neljän päämerkitysryhmän sekä kuvakielen valossa. Kuvakieleen lasketaan kuuluvaksi myös se kielen ominaisuus, että samaa sanaa voidaan käyttää eri aistien alaan kuuluvista ilmiöistä, jotka jollain tapaa ovat ikäänkuin

samalla tasolla (esimerkiksi *heleä ääni* – *heleä väri*). Kysymyksessä ovat siis seuraavanlaiset merkitykset: 1. 'ääni'; 2. 'jokin, jolle kyseessä oleva ääni on ominainen'; 3. 'tulos jostakin äänen luonnehtimasta ilmiöstä'; 4. 'auditiivisen näkövastine'; 5. 'varsinainen kuvaannollinen merkitys'. (Rytkönen 1940: 50- 52.)

Ei ole aina mahdollista sanoa, mikä viidestä merkityksestä kulloinkin on jonkin sanan kohdalla kyseessä. Esimerkiksi suomen adjektiivilla *kajea* on merkitykset 'selkeästi kuuluva, kaikuva' sekä 'selkeästi näkyvä, kuulas, pilvetön'. Mikäli kyseessä on yksi sana, niin onko tämä merkityksen kaksinaisuus jonkinlainen aistianalogia vai onko se varsinaisen kuvakielen ilmiö? Jälkimmäisessä tapauksessa *kajea* olisi 'jotain, joka on silmin erotettavissa samalla tavalla kuin *kajea* ääni korvin'. Yhdistävänä samankaltaisuutena on tajuttavuuden selkeysaste. Samoin *heleä taivas* olisi yhtä helposti nähtävä kuin *heleä ääni* on kuultava. Näin joudutaan aistianalogioiden piiriin. Samalla voidaan todeta, että saman sanan eri aistialueille ulottuvat merkitykset voidaan selittää edellä kuvatunlaisen kuvakielen synnyttämiksi. Näihin asioihin enemmän syvennyttäessä tarvittaisiin avuksi psykologiaa. On muitakin väyliä kuin tajuttavuuden selkeysaste, jotka vievät siihen tulokseen, että sama sana esiintyy eri aistien aloilla. Niinpä esimerkiksi *hapan ilme* merkitsee 'hapanta syöväälle ominainen ilme'; *imelä väri* puolestaan on 'väri, joka näköteitse vaikuttaa makuaistimeen samalla tavoin kuin imelä ruoka'. (Rytkönen 1940: 52 - 53.)

Sanoilla voi olla rinnakkaismerkityksiä, mikä näkyy esimerkiksi verbistä *hönöttää*, jonka tavallisin auditiivinen merkitys on 'puhua nenäänsä eli honisten', mutta jota voidaan käyttää myös kuolleena makaamisesta: *siinäpäähän olla hönöttää* (Rytkönen 1931: 62.) Verbit *votkottaa* ja *votmottaa* merkitsevät mm. 'piestä, hutkia', mutta myös 'lötköttää'. Selittääkseen kielitieteellisesti merkityksiin liittyvää rinnakkaisuusilmiötä Rytkönen on laatinut kuvitelmallisen sana- ja merkityssikermän. Oletetaan, että on imitatiivinen interjektio **kom*, jolla on omat vokaaliin päättyvät vastineensa. Interjektioiden päämerkitysryhmien mukaan **kom* ja esimerkiksi **komo* voivat merkitä 1) erästä ääntä, 2) olentoa tai esinettä, johon ääni liittyy, 3) tapahtumaa, johon ääni liittyy, 4) jonkin **kom*-ilmiön tulosta. Toisen merkitysryhmän perusteella **kom(o)* voi olla mm. 'ontelo tai kupu, joka komisee tai voi komista', 'henkilö, joka puhuessaan, syödessään, juodessaan tai esimerkiksi onteloa kopistamalla synnyttää **kom(o)*-äänen'. Kolmannen kohdan mukaan **kom(o)* voi olla esimerkiksi 'ukkossää', 'salama', 'ukkosen haltia', 'ukkospilvi', 'tapahtuma, joka ilmoitetaan **kom(o)*-äänellä, kuten sota, vaara, vieras, kokous jne'. Neljännen ryhmän mukaan **kom(o)* voi olla mm. 'iskun tulos (kuhmu, lommo, kuoppa, tainnostila, kuolema jne.)'. Kuvakielen avulla näistä merkityksistä voidaan päästä yhä uusiin merkityksiin. (Rytkönen 1940: 60 - 61.)

Kyseisestä **kom(o)*-aineksesta saadaan johdoksia eli esimerkiksi *-ottaa*-loppuisia verbejä. Suomen kolmitavuiset *-ttaa*-verbit merkitsevät muun muassa jollakin varustamista ja käsittelemistä, jonkin aikaansaamista ja jonkinlaisena olemista (esimerkiksi *nökkö : nököttää* 'olla kuin nökkö'). Siten **komottaa*-verbi voi merkitä esimerkiksi **komolla* varustamista, **komolla* käsittelemistä, **komon* aikaansaamista ja **komona* olemista. Tässä tapauksessa tärkeitä ovat **komottaa* 'aikaansaada **kom(o)*-ääni (puhumalla, syömällä, lyömällä jne)' ja **komottaa* 'olla kuin **kom(o)*', siis esimerkiksi 'olla kuin ontelo tai kupu'. Voidaan sanoa siis auditiivisesti *puhua, hakata *komottaa* ja visuaalisesti *olla, näkyä, istua, maata *komottaa*. Tässä yhteydessä tarkasteltavana oleva auditiivisen ja visuaalisen verbin merkityksen rinnakkaisuus johtuu siitä, että ensimmäinen merkitys palautuu ääntä merkitsevään kantaan, ja jälkimmäinen äänentuottajaa merkitsevään kantaan. Äänentuottajan merkitys on puolestaan äänen merkityksen johdos. (Rytkönen 1940: 61.)

3.4.2.2. Merkityksen väljyys ja arvovärietykset

On vaikea keksiä toimintaa, jota ei voitaisi ilmaista ekspressiivisellä ilmauksella. Käsitys siitä, että kansankieli kykenee näiden ilmausten avulla esittelemään hienon hienoja eroavaisuuksia, on väärä. Päinvastoin, sama sana voi kuvata mitä erilaisimpia seikkoja. Esimerkiksi savon *lotistoo* voi tarkoittaa suhteellisen runsasta satamista, veden virtaamista, läiskivää juoksemista. Ahmatti *lotistaa* voita leivälleen 'vetelee runsaasti' jne. Savon *kuotas'ta* merkitsee nopeaa suoritusta: 'niittää', 'nylkeä', 'siepata', 'kipaista' jne. Sen lyhytvokaalinen vastine *kotas'ta* (~ *kötäs'tä*) esiintyy jotenkin samoin, aivan kuin myös *kutas'ta*, jonka rinnalla ovat *hutas'ta, mutas'ta, rutas'ta, sutas'ta*. Nämä eivät ole "onomatopoeettisia tilapäisyyksiä", vaan laajalle levinneitä, hyvin vanhoja sanoja. *Saderopistaa* yli tienoon; rosvoja *ropistetaan* korennolla selkään. On selvää, että eräiden ilmausten käyttöala on suppeampi. Esimerkiksi *löpeksiä* merkinnee vain syljeksimistä, *tipeksiä* pisartelemista. (Rytkönen 1940: 79.)

Merkityksen väljyys on primitiivinen piirre, mutta ilman väljämerkityksisiä sanoja ei olisi tarkkamerkityksisiääkään. Samoin ilman äänneasultaan ja rakenteeltaan horjuvia sanoja ei voisi olla olemassa kiinteäsuusiakaan. Juuri mainittu äänneasun horjuvuus on tunnusomaista ekspressiivisille sanoille. Alkukonsonantti voi vaihdella: *hohmia, kohmia, lohmia, rohmia* jne. Imemistä kuvaavissa verbeissä näyttää alkukonsonantti tärkeämmältä kuin sisäkonsonantismi: *luputtaa, lutkuttaa, lupsuttaa, lutsuttaa, lutjuttaa*. Ei ole väliä, sanotaanko *sateen rihmovan, sihnivän, tihmovan* vai *vihmovan*. (Rytkönen 1940: 79.)

Merkityksen moninaisuudesta kertoo esimerkiksi verbi *pulputa*, joka kuvaa tavallisesti nesteen *pulp-pulp*-liikettä. Savossa voidaan sanoa, että savu tai tulenlieska *pulppuaa* uunista. Tällöin verbi merkitsee kokonaan tai melkein äänetöntä pullahtelemista. Kumpaakin merkitystä yhdistää visuaalisen aineksen samahahmoisuus. On olemassa myös tapaus, että kuuluvuus (ja näkyvyys) estyy siitä syystä, että liike tapahtuu veden alla. Niinpä esimerkiksi verbi *jyrähtää* esiintyy pelkän äkillisen liikkeen merkityksessä, kun on kyseessä lause *Hauki jyrähtää uistimeen* 'iskee voimalla kiinni'. Samoin voidaan käyttää verbejä *jyskähtää*, *jytkähtää*, *kämähtää*. Samoin voidaan ilmaista *Kaloja verkkoon jorahtele*. *Kiiski onkeen jorahtaa*. (Rytkönen 1940: 57.)

On myös sellaisia onomatopoeettisia sanoja, joiden merkitykseen kuuluu mielihyvän tunne eli sanat, jotka ilmaisevat komeutta tai tehokkuutta. Esimerkiksi sana *jymypilvi*, samoin kuin sana **jyrypilvi*, voidaan tajuta kahdella tavalla: 1) 'jymisevä pilvi', 2) 'mahtava pilvi'. Ensimmäiseen merkitykseen kuuluu auditiivinen elementti, jälkimmäisestä se puolestaan puuttuu, jolloin kyseessä on visuaalisen tunteen värittävä merkitys. Sama merkityksen laji esiintyy myös tapauksissa *jymy-*, *jury-*, *jyhykortti* 'tehokas kortti korttipelissä' jne. *Jymy* ja *jury* ovat olleet suosittuja kehumasanoja: *jylykorpi* on 'jylhä korpi', *jyleikko* ja *jyreikko* 'mahtavapuinen metsä' (vrt. maastotermeihin *komeikko*, *lomeikko*, *romeikko*, *loseikko*, *löseikko*, *räteikko*, *räseikko* jne). Savossa *ökyeläjä* on 'mahtava, varakas eläjä (talollinen, kauppias)'. Mielihyvän sävyttämiä onomatopoeettisia adjektiiveja lienevät myös *komea*, *korea*, *muhkea*, *sorea*, *jyhkeä*, *huikea* jne. (Rytkönen 1940: 64.)

Ilmauksen merkitys voi olla väljä tai sillä voi olla erilaisia arvoväriytyksiä. *Valtavuus* voi herättää sekä mielihyväsävyistä ihailua tai kummastusta että mielipahansävyistä pelkoa tai paheksuntaa. On myös muita sanoja, joilla on kahdenlainen arvoväritys. Adjektiivi *julma* voi merkitä kummastuttavan isoa ja voimakasta (savossa: *julomahartijaenem matikka*; *julma kirkko*) tai vahingollisen, pelottavan isoa ja voimakasta (*syö julmasti*; *on julma juhдалleen*). Suomen *ruma* on yleiskielessä negatiivisesti väritynyt. Kuitenkin eräissä murteissa ahmatti on *ruma syömään*, mikä ominaisuus voi olla sekä kehumisen että moittimisen arvoinen; se, joka on *ruma työtä tekemään*, saa kiitosta osakseen. Näyttää siltä, että labiaalit ilmaisevat sitä, mikä on kummastuttavaa: savossa voidaan sanoa *kumma kot'jake* mistä tahansa kummastusta herättävästä esineestä tai olennosta. (Rytkönen 1940: 64 - 65.)

Erikseen on mainittava *vetkale*-sanon kohdalla tapahtunut arvoväritys. Sanalla on paitsi merkitys 'vonkale, vekara' myös 'mainio, erinomainen': *Se se on vetkaletta* (ruoasta, juomasta, löylystä, voiteesta jne). Nähtävästi tässä on samanlainen ilmiö kuin *poika*-sanon käyttö kehuvassa lauseessa *Se se on poikaa*. Positiivisen arvolutauksen sisältävät myös sanonnat *Aika poika!* ja *Aika vetkale!*. (Rytkönen 1940: 65 - 66.)

Epämääräisyyden ja väljyyden periaate koskee myös suffikseja. Rytkönen esittää, että kaikilla kielen äänneillä on ollut alkujaan samanlainen mahdollisuus kehittyä suffiksiksi, mutta silti ei ole suinkaan välttämätöntä, että nykykielessä jokainen äänne esiintyisi myös suffiksina. Kyseisten suffiksien merkitystehtävät, lukuunottamatta alkuperäisiä äännesymbolistisia tehtäviä, ovat alkujaan olleet samoja. Suffiksit ovat ilmaisseet epämääräistä suhdetta kantaan. Ehkäpä vanhimpia suffikseja ovat ne, jotka ovat nähtävissä interjektioissa. Suffiksien ikivanhojen merkitystehtävien perinnöksi voidaan katsoa se, että nykysuomessa useat suffiksit voivat vaihdella sangen vapaasti. (Rytkönen 1940: 80.)

3.4.2.3. Ekspressiivisanaston kuvaamat ilmiöt

Ekspressiiviset ilmaukset voivat kuvata monenlaisia merkityksiä. **Äänen** merkitys voidaan katsoa onomatopoeettisten sanojen päämerkitykseksi. Äänen merkitykseen liittyy tavallisesti enemmän tai vähemmän selvä ääntä synnyttävän liikkeen mielikuva eli auditiivis-motorinen merkitys. Teoksessa esitelty sana-aines osoittaa, että näillä sanoilla on runsaasti määrättyjen toimintojen merkityksiä, kuten esimerkiksi ´tehdä eli valmistaa jotakin´, ´liikkua´, ´juosta´, ´kävellä´, ´ajaa´, ´heittää´, ´kaataa´, ´pudottaa´, ´lyödä´, ´kerätä´, ´näpistellä eli varastella´, ´syödä´, ´juoda´, ´sataa´ jne. Kun kulloinkin kysymyksessä olevaan **toimintoon liittyy jokin ääni** (ja liike), näyttää siltä, että primäärisestä auditiivisesta tai auditiivis-motorisesta merkityksestä on siirrytty kyseessä olevan äänen (ja liikkeen) luonnehtiman erikoistoiminnan merkitykseen. Kun äänen merkitys eliminoituu pois, jää jäljelle pelkkä visuaalinen (tai sensitiivinen) merkitys. Niinpä esimerkiksi verbi *rutmahtaa* ei enää sisällä äänen merkitystä lauseessa *Hän on (vanheta) rutmahtanut*. Onomatopoeettisten sanojen merkitysten moninaistumista tutkittaessa on otettava huomioon myös konstruktiotapa, jonka Rytkönen nimesi koloratiiviseksi konstruktioksi. (Rytkönen 1940: 25 - 26.)

Esimerkkinä tapauksesta, jossa toimintoon liittyy ääni, ovat sanat, joissa on *kop*. Tällaisia tapauksia Rytkönen on käsitellyt useammassakin kirjoituksessaan ja myös *tm*-sanatutkimuksessa. Kirjoituksissa käsitellään esimerkiksi sanoja *kopsehtia* ´kopista, puida´, *kopsaus*, *kopsonen* ja *kopsa*, jonka onomatopoeettista alkuperää Rytkönen perustelee sillä, että *kopsa* voi kuvata esineelle ominaista koputettaessa kuultavaa ääntä, kopinaa. Myös *kom*-alkuiset sanat, kuten *komo* ja *komajaa*, kuuluvat koputettaessa kuultavien äänten joukkoon. (Rytkönen 1940: 55 - 56; ks. myös Rytkönen 1949, 1947, 1954(b).)

Ääni saattaa toisinaan jopa puuttua. Tämä puuttuminen voi olla absoluuttista tai vain esimerkiksi pitkän välimatkan tai muun esteen aiheuttamaa. Vaikka ääntä ei kuuluisikaan, on selvää, että **havaittu liike ilman ääntä** voidaan ilmaista onomatopoeettisella sanalla. Esimerkiksi äänetönkin tihkuminen voi olla *tihkumista* tai *tirisemistä*, koska ääni luonnehtii toisinaan samaa tai samantapaista ilmiötä. Yksi esimerkki tällaisesta tapauksesta on mykkä elokuva: vaikka ääntä ei elokuvassa kuulukaan, voidaan sanoa, että kosket kohisivat, purot lirisivät, tykit paukkuivat jne. Samantapaisesta ilmiöstä on kyse myös sanan *ökä* kohdalla silloin, kun sillä on rinnakkaismerkitykset 'meteli' ja 'sakea savu'. Voidaan ajatella, että *palamisen ökä* on välittänyt siirron palamisen rotinasta palamisen aikaansaamaan savuun. Tällainen siirryntä on helposti ymmärrettävissä, kun paloa katsellaan niin etäältä, ettei sen ääntä kuulu, mutta ilmoille tupruaa sakeaa savua. (Rytkönen 1940: 57 - 58, 59.)

Kun ääntä ei ole, joutuu esimerkiksi suhteellisen kimeää ääntä kuvaava vokaali, etenkin *i*, kuvaamaan vain silmin havaittavaa niukkuutta, pientä määrää, lyhyttä matkaa sekä lyhyttä aikaa. Tällaisia sanoja ovat esimerkiksi *tira*, *tirahtaa*, *siru*, *sirkka*. Näistä voidaan vetää linjaa sukukielten alueelle: suomen *sirkkaa* vastaa unkarissa *csirke*; sanaa *siru* vastaa unkarin *csiri*. Samoin äänen merkityksen häipyessä joutuu suhteellisen kumeara ääntä kuvaavan vokaalin sisältävä sana merkitsemään määrän runsautta. Esimerkiksi verbi *romahtaa* voi suomen murteissa merkitä 'tulla runsaasti': *Siitä apajasta muikkuja romahti*. *Siitä otettiin kaloja romauttamalla* tai *rytkäyttämällä* 'runsain määrin'. On myös mahdollista, että sana *koko* olisi onomatopoeettisen sanan kivettymä. (Rytkönen 1940: 58 - 59.)

Auditiivinen ja visuaalinen merkitys voivat esiintyä rinnakkain. Rinnakkaisuusilmiö voi syntyä myös niin, että äänen ja sen seuralaisilmiön merkityksestä eliminoituu pois äänen merkitys. On myös kolmas tapa, missä voidaan sanoa auditiivisen ja visuaalisen merkityksen jollain tapaa esiintyvän rinnakkain. Toisaalla esiintyy äänen (ja liikkeen) merkitys, toisaalla ei ole havaittavissa ääntä eikä liikettä, vaan esiintyy olemisen merkitys. Siinä kuvastuu se **tila, jossa jokin ääni, ääni ja liike tai pelkkä liike syntyy**. Siinä voi kuvastua myös tila, joka on verrattavissa ainoastaan edellämäinittuun tilaan. Voidaan sanoa esimerkiksi *Uuni vetää horottaa* tai *Uuni horottaa*. Mutta jos sanotaan *Ovi, suu* tai *uuni avonaisena horottaa*, se ei enää herätä mielikuvaa äänestä tai äänestä ja liikkeestä. (Rytkönen 1940: 59 - 60.)

Erilaiset äänet luonnehtivat erilaisia liikuntoja. Samakin **liike** saattaa kuitenkin eri kerroilla synnyttää erilaisen tai eri tavalla tajuttavan äänen. Monenlainen liikahtaminen voi olla esimerkiksi *kahahtamista*; tällaista voivat olla esimerkiksi nouseminen, juoksahtaminen, käännähtäminen, kavahtaminen, hypähtäminen, heilahtaminen jne. *Kahina* merkitsee osaltaan myös 'tappelu, sota'. Toisaalta *kahista*, *nahista*, *nuhista*,

kuhista jne. voivat merkitä myös ´vitkastella´: *Mitä siellä kahiset?* Tämä näkyy myös eräissä sanan johdoksissa: *kahnia, kähniä, kuhnia, (k)lahnia, nahjus(tella)*. (Rytkönen 1940: 75.)

Sama verbi voi ilmaista **eri merkityksiä**. Esimerkiksi lauseissa *Mikä siellä kolisee?* ja *Tynnyri kolisi alas portaita* on molemmissa sama verbi, mutta niillä on lauseissa eri merkitykset. Ensimmäisen lauseen merkitys liittyy ääneen, mutta jälkimmäisen selvemmin liikkeeseen. On tapauksia, joissa liikkeen merkitys on hallitseva; samoin on tilanne germaanisissa kielissä. Esimerkiksi *täristä* ja *tärskyttää* tuntuisivat merkitsevän etupäässä liikettä. Läheinen substantiivi *täräkkä* merkitsee kuitenkin selvästi ääntä: *käöp täräkkä kun tiukutehtaassa* (Maaninka). *Väristä* merkitsee liikettä, mutta *värnytä* ´itkeä, kitistä´. Samoin ääntä merkitsevät edellisen sanan eri vokaaliasteet *virnuta* ´kiljua, kirnittää´ ja *vurnuta* ´naukaa, parkua´. Ikivanhaa rakennetta olevat verbit *änistä* ja *inistä* merkitsevät ääntä, mutta *inahtaa* ja *änähtää* tarkoittavat tavallisimmin pientä liikahtamista eli hievahtamista: *ei inahdakaan, ei änähdäkään*. (Rytkönen 1940: 56 - 57.) Kyseiset verbit merkitsevät ´olla päästämättä ääntä´.

Lohmu ja *kohmu* merkitsevät kummatkin kolhimista. Lisäksi niillä on merkitykset ´kuhmu´, ´pullistuma´. Näitä merkityksiä voidaan selittää sillä yleisellä ilmiöllä, että sanoilla esiintyy myös konkreettisia merkityksiä. Yksi näistä merkityksistä on **verbin ilmaisevan toiminnan tulos**. Niinpä siis *lohmu* ´pullistuma´ on ´lohmimisen tulos´, samoin kuin *vuolu* voi merkitä vuolennan tulosta eli lastua. *Polku* on ´poljenta, poljettu ura´, *lämmitys* ´lämmittämistoiminta´ tai ´eräs maidosta kiehautettu ruokalaji´, *paukku* on ´paukahdus, kuhmu yms´. Sama prosessi saattaa olla kyseessä silloin, kun *kitku* saa merkityksen ´savun katku´, eli ´kitkamisen eli käryä synnyttävän hankauksen nenässä tuntuva tulos´. Ekspressiivisillä sanoilla voi siis olla myös hajuainin alalle kuuluvia merkityksiä. Sana voi merkitä myös **sitä, jolle verbin ilmaiseva toiminta on ominaista**, kuten seuraavista esimerkeistä näkyy: *vääntö* 1.´vääntäminen´, 2. ´kömpelö olento´; *sätky* 1.´äkillinen isku´, 2. ´puheliainen ihminen´; *tohaus* 1.´tohahtaminen´, 2. ´helposti suuttuva eli tohahtava ihminen´. Tämä näkyy myös jäykkää, kömpelöä tai vastuksellista esinettä tai olentoa (etenkin pahatapaista) merkitsevissä sanoissa kuten *vohma, votma, kohmu, kotmu, lahmu, lohmu, luhmu, rohmu, rotmu, ruhmu, rutmu*. (Rytkönen 1940: 26 - 27.)

Kaikki **epämääräistä**, sinne tänne tapahtuvaa **liikehtimistä** sekä himokkuutta ja ahnautta osoittavaa ääntämistä merkitsevät sanat voivat joissain tapauksissa saada luvattoman toiminnan, etenkin luvattoman ravinnon etsinnän ja salaisen syönnin merkityksen. Jokin olento voi esimerkiksi *kahista, kahuta, kaahia, kuhista, kähistä, kamuta, komuta, rahuta, ruhuta, lomuta, lumuta, vohista, vohuta*, ja tällöin voidaan sanoa, että jokin olento on etsimässä ruokaa eli *Se komuaa suuhun pantavaa. Komuta*

merkitsee tässä siis 'komuten etsiä (etenkin luvottomasti)'. Voidaan sanoa myös *Se komusi kaiken suuhunsa*, jolloin *komuta* merkitsee 'ahmia'. *Komu* on tällöin differentioitunut suuntaan 'joka komuten etsii, näpistelee, ahmii'. Etenkin syömistarkoituksessa tapahtuvan liikunnan sekä ahmimisen merkitys on leimaa antava ekspressiivisille sanoille, joilla on myös kömpelön tai yleensä paheksumista herättävän liikunnan eli liikkujan merkitys. Merkityssikermään kuuluvat muun muassa *hahmia, hohmia, kahmia, kohmia, kohnia, kählä(stää), kählätä, kähmiä, kähniä, lahmia, lohmiä, rohmia, vohmia, vohnia, vohkia*. Niitä vastaavat nominit *hohmu, kohmu, lohmu, rohmu, vohmu*, jotka merkitsevät sekä ahmattia että myös asianosaista liikuntaa tai toimintaa, ja kyseisen liikkeen tulosta. Niinpä esimerkiksi *kohmulle* saadaan seuraavat luonnostaan yhteen kuuluvat merkitykset: 1) 'kumea isku', 2) 'kumean iskun tulos (pullistuma)', 3) 'kömpelästi liikkuva olento', 4) 'ahmatti, näpistelijä'. (Rytkönen 1940: 73 - 74.)

Lukuisat **toiminnat, toimijat ja toimintavälineet** tulevat kysymykseen, kun ajatellaan jonkinlaista yhtäkkistä tapahtumista eli "tuhattavaa" toimintaa. Esimerkiksi lyöminen ja lyöntiase ovat edustettuina onomatopoeettisten sanojen leksikoissa, kuten ilmauksissa *hutia, hutkia, hutja(ke), hutka(ke), ripi-rapi* 'vitsa (lastenkieli)', *jutkauttaa, jutkake, jymäyttää, kapistaa, kopsia, läpytellä, lipsiä, lopsia, lupsia, läpsiä, lätkä, lätkiä, losauttaa, mutkia, mätkiä, pätkiä, roidella, roimia, roimake, rojottaa, rotkia, rojake, ropistaa, rätistää, ripsiä, ropsia, rupsia, rotkake, rotkia, rutka, rutkia, rätkä, rätkiä, rätistää, sätkiä, sutkia, vatkata, vatkottaa, vutkia*. (Rytkönen 1940: 74 - 75.)

Puhumisen lajeilla on myös omat ilmauksensa. Kovaääninen *komottaa, mokottaa, kajottaa, posuaa, paalista, mölöttää, kohisee, porisee* jne. Korkeaääninen *kimittää, vingertää, pipakoittelee*. Epäselvästi puhuva *mukisee, murisee, mutisee, sipisee, supisee, sopsottaa, suputtaa, turisee, rutaastaa*. Valehtelija tai tyhjänpuhujia *leuhkii, löhisee, lötisee, löpisee, loruaa, pulisee, vouhottelee, vohisee, vohmii, vohnii, vähnii* jne. Veisaaja *höllöttää, kiemistää, pollottaa* täydeltä suulta jne. Toisaalta esimerkiksi sana *vohnia* käytetään myös kävelemisestä, vetelehtimisestä ja näpistelemisestä. Sanan kohdalla kyse on tällöin siitä, että eri merkitykset ovat saman kokonaisuuden eri puolia, eli eri merkitykset ilmaisevat kaikki samaa *voh-voh* -toimintaa. (Rytkönen 1940: 76.)

On olemassa lisäksi tapauksia, joissa esiintyy erilaisia **tapahtumisia ja tiloja, tilan muutoksia** sekä **henkisiä toimintoja**. Tällainen on esimerkiksi arkipäiväinen kysymys *Kuinkas se hurisee?* 'kuinka aikasi menee', 'mitä kuuluu?'. Tähän sopii vastata: *Siinähän se mennä repsottaa, räpyttää, kituttaa* jne. Ihminen saattaa köyhänä *elää kituttaa, kyttyttää, kituuttaa, kituroida, kuteroida, katsottaa, ketjottaa, kutjottaa, kätjöttää, retkottaa*. Sen sijaan rikas ihminen *köhöttää, rehoittaa, röhöttää* arvokkaana. Muita esimerkkejä mainituista tapauksista ovat esimerkiksi: Jos *janottaa kitkottaa*, niin

vaikka viinaa *ostaa rätkäyttää*. Ihminen *vihhoo pittee karruuttaa ja rakastuva repsahtaa*. Nainen voi mieheen *tärähtää* 'rakastua'. Ihminen voi myös päästään *tärähtää* eli seota. *Vihkiä töräytetään äkkiä*. Sitten ennen pitkää *riidellä katistetaan*. Lopuksi jokainen *kuolta kupsahtaa, kutkahtaa, kumpahtaa tai kutsahtaa*. Tilan muutoksista lisäesimerkkejä ovat ilmaukset *Ruumis kurahtaa kylmänä* (äkillisestä vilunpuistatuksesta). *Heinät kahahtavat kuiviksi* 'äkkiä kuivuvat'. *Kiljahtaa poutaan* 'äkkiä tulee pouta'. *Räjähti tyyneksi* 'äkkiä tuli tyyni'. *Vanheta rupsahti. Venyä jotkahti. Kasvaa hojottaa, hötköttää* (vrt. *pitkä hojo, hojokki, hötkö* jne), *suhkaa, tillottaa. Jäätyä lupsahti. Lihoa motjottaa. Nukkua tollahti. Loppua lorahti. Aikomus lötistyy* 'menee myttyyn'. Henkisiä toimintoja ovat lisäksi myös seuraavanlaiset esimerkit: *Asia mieleen jotkahtaa. Mitä milloinkin päähän vihmaisee* 'pistää'. *Suuttua tupsahtaa, tohahtaa. Mieltä jurnuttaa* 'pistää vihaksi'. *Myrskä luonto* 'äkkipikainen luonne'. Eräänlaista mielentilaa ilmaisee myös sanonta *olla hönössä* 'olla humalassa'. Tämän ilmauksen voisi kuvitella perustuvan humalaisen tolkkutomaan "hönisemiseen". (Rytkönen 1940: 66 - 67.)

Jonkinlainen samahahmoisuus vallitsee myös äänen ja **kivun tuntemusten** välillä. Verbi *jolostella* tarkoittaa 'kaikua', mutta myös 'kipua'. Hampaita voi *jomottaa, jumottaa, mojomottaa, motkottaa, kolottaa, kojottaa, kopottaa* jne. Mahaa taas voi *votkeltaa*. Nämä ovat "kumeita" kipuja. "Kimeä" eli pistävä kipu *vihloo, vihlaisee, vihmaisee*. On ekspressiivisiä sanoja, jotka perustuvat kipuja ilmaiseviin emotionaalisiin interjektioihin, kuten esimerkiksi *voihkia, vuihkaa, ähkiä, ähky*. Kivun tuntemista voidaan ilmaista sanoilla, jotka ilmaisevat rikkomista, särkemistä, katkaisemista, kiertämistä, kääntämistä, syttemistä, vellomista, vetämistä, kiskomista, kouraisemista, repimistä, ottamista, polttamista, paahtamista, ja on selvää, että kivun ilmaukset ovat alkuperältään ekspressiivisiä. Etenkin monet *yskän* ja *yskimisen* nimet ovat ekspressiivisiä: *köhä, köhiä, köhniä, kihnutella, kuhnutella, kahja, kohjo, kohko, kähjä, röhä, kiljuttaa, räikyttää*. (Rytkönen 1940: 62 - 63.)

Myös monet **mielialoja** ja **luonteenominaisuuksia** ilmaisevat sanat ovat tai voivat olla alkuperältään ekspressiivisiä. Pirteyttä ja *hilpeyttä* kuvaavat *i*-sanat: *vilkas, vilhakka, vir(k)eä, pireä, pirteä, sirkeä*. Niillä voidaan ilmaista myös kitsautta (*kitsas, kitru, kitku(t)taja, kituisa, sitkas*) ja viekkautta (*vitmake, litmake*). Monet selvästi ekspressiiviset sanat ilmaisevat vihaisuutta, närkästystä ja äreyttä: *murista, mukista, motista, mutista, marista, märistä, kätistä, kötistä, kämistä, känistä, känä, kina, käristä, natista, kitistä, lötistä, pomista, vänistä, turista, mouhakehdella, motkottaa, kirahtaa, pauhata, kohista, napista, narista* jne. Voidaan sanoa myös esimerkiksi *kimakka akka* 'äkäinen'. Suomen *äkä* 'kiukku', *äkäinen* 'kiukkuinen' ja *äitellä* 'kiukuta' kuuluvat kitisevää ääntämistä merkitsevän *äkistä*-verbin yhteyteen. Myös *äkeä* 'väkevä' (esimerkiksi

lipeästä)´, *äkäiseen* ´nopeasti, "vihaiseen"´ ja kenties myös *äkkiä* ovat ekspressiivisanoja. (Rytkönen 1940: 63.)

On myös havaittavissa, että (*h*)*ölisijän* ja *tuhisijan* merkitykset ovat lähellä merkityksiä ´hölmö, tyhmä´. On olemassa *hölö*, *hölmö* (= *höl* + *mö*), *hömökki*, *höntti*, *höpelö*, *höplä*, *höhlä*, *höhmö*, *ölö*, *ölskö*, *öllerö*, *tuhma*, *tuhnake*, viron *juhm*, suomen *vohma*, *mählä*, *möl(l)iskö*, karjalan *ökkö* jne. Samoin myös merkitys ´uhka´ voi kehittyä onomatopoeettiselta pohjalta. Aivan kuten on *ähkä* = *äh* + *kä*, *puhka* = *puh* + *ka*, voi olla myös *uhka* = *uh* + *ka*, *uhma* = *uh* + *ma*, *ähmä* = *äh* + *mä*, *änskä* = *äns* + *kä* jne. (Rytkönen 1940: 63 - 64.) Sanat ovat siis kehittyneet interjektioista.

Abstraktit seikat ja ominaisuudet, kuten esimerkiksi onni ja onnettomuus ovat voineet niinkään syntyä ekspressiiviseltä pohjalta. Sana *viuhka* on ekspressiivinen sana, ja tällä sanalla on muun muassa merkitys ´onni´: *Miehellä on hyvä*, *huono viuhka* (pelissä, arpajaisissa, naisasioissa jne). On ilmeistä, että onnen merkitys on kehittynyt korttipelin välityksellä. *Hyvä viuhka* on alkujaan tarkoittanut pelaajan kädessä olevaa hyvien pelikorttien sarjaa, joka on löyhytinviuhkan näköinen. Korttipelissä sattuu myös toisinaan niin, että joku pelaajista *palaa* ´jää tikittä´. Tappion kärsinyt osanottaja *kärähtää*, *käträhtää*, *kyprähtää* jne. *Kärähtäminen* voi olla kiinni joutumista, mikä sekin voi olla *palamista*. Myös pettämistä voidaan ilmaista onomatopoeettisilla termeillä. Tällaisia tapauksia ovat esimerkiksi *jymäyttää*, *jutkauttaa*, *jutku* ´petos, konnankoukku´, *humpahtaa* ´hävitä, tulla petetyksi (kaupassa)´. Myös abstrakti merkitys ´olla jonkin kaltainen´ voi olla alkuperältään ekspressiivinen. Suomen *vivahtaa*, *vipahtaa* voivat esiintyä esimerkiksi lauseissa *vivahti veljehensä*, *lapsi vipahtaa isäänsä*. Myös germaanisilla sanoilla, jotka muistuttavat äänneasultaan suomen *viv-*, *vip-* ja *vim-*sanoja, on samanlainen merkitystehtävä. (Rytkönen 1940: 68.)

Lehahtamista ja löyhähtämistä merkitsevillä sanoilla saattaa esiintyä myös **haju- ja tuntoaistin** aloille ulottuvia merkityksiä. Sanotaan: *lämmin lehahdus* eli *löyhähdy*, *tuulen löyhkä* : *pahanhajuinen löyhkä*, *tunkkainen lemahdus* eli *lemu*, *tuulenhenki* : *henki haisee*; ehkäpä myös sana *henki* (vrt. *hönkä*) palautuu ekspressiiviseen alkuperään. Suomen *tuoksu*-sanaa voidaan käyttää esimerkiksi sellaisissa yhteyksissä kuin *tuoksulumi*, *tukka tuoksuu*, *tappelun tuokse*, *tuoksina*. Luultavasti *haju* ja *haiku* ovat etymologisesti yhteen kuuluvia onomatopoeettisia sanoja. Näillä on primitiivisen kulttuurin kannalta hyvin ymmärrettäviä henkisiä merkityksiä: *Minulla on haju asiasta* ´aavistan´, ´tiedän hiukan´, *ei sinulla raukalla ole hajua*, *on sillä miehellä haikua päässä*, *vähän mielessäni haikuu* ´muistan hiukan´ jne. Sanaa *haju* voidaan käyttää sensitiivisesti esimerkiksi näin: *Vielä sieltä* (saunan kiukaasta) *lämpimän hujua sissuaa* ´käy lämmin löyhähdy´. *Huju* voi olla myös *kylmä*. Adjektiivisesti voidaan sanoa myös *lämpimän*, *kylmän hojakka*. Sekä tuuli että ruoka voi olla *kolakkaa*. *Hörö* merkitsee laihaa,

heramaista keittoa, samoin kuin *liru*. Jos *imeä* ja *imelä* lasketaan yhteen kuuluviksi, niin nähdään, että suun etuosan ääntä ja liikettä kuvaavasta sanasta kehittyy makeuden ilmaisin. Muita **makuaistin** alalle kuuluvia sanoja ovat esimerkiksi *litmakka*, *leteä*, *letmakka*, *lutmakka*, *löteä* ja *lötmä*. (Rytkönen 1940: 71, 72.)

Viljo Tarkiainen kommentoi lausunnossaan Rytkösen ajatuksia ekspressiivisanojen merkityksistä. Ekspressiivisanojen laatua ja runsautta suomen itämurteissa osoittaa Tarkiaisen mukaan se, että liikettä, kuten juoksemista ja kävelemistä, voidaan kuvata ehkä parilla sadalla erilaisella verbillä, kuten esimerkiksi *juosta*, *harppoa*, *kirmaista*, *lönkyttää*, *kääperöitellä*, *taapertaa*, *vaapertaa*, sekä *tm:*llisesti *rutmittaa*, *lutmittaa*, *sutmittaa* jne. Elävän olennon ulkomuodon erikoislaatua voidaan luonnehtia ehkä vielä useammilla tilapäisluontoisilla kuvaavilla sanoilla, kuten *jutmikka*, *sutmikka*, *hötmikkä*, *lötmikkä*, *lutnikka* jne. Näiden sanojen synnyttämä mielikuva on selvä ja havainnollinen tietyssä tilanteessa itäsuomalaiselle puhujalle ja hänen puhetoverilleen, mutta silti jotain puuttuu: tarvittaisiin "mitä herkintä kielivaistoa, analyysikykyä ja määrittelytaitoa tutkijalta, joka tahtoisi käsitteellisin tavoin, tarkasti ja tyhjentävästi esittää niiden sisällyksen". (Tarkiainen 1940: 1- 2.)

Tässä suhteessa jättävät Rytkösen esimerkkilauseiden tulkintayritykset Tarkiaisen mielestä monesti arvaamisen varaa. Annetut merkitykset näyttävät usein epämääräisiltä ja monenkirjavilta. Äänteellinen häilyvyys ja sekamuotoisuus vokaali- ja konsonanttiaineksessa ei ole sattumanvaraista vaan "mielellistä", mikä johtuu tavallisesti "tuokiollisen" sanan helpeästä ja välittömästä mukautuvuudesta ennestään eri murteissa oleviin muoto- ja äännekategorioihin. Tämä tarjoaa puhujalle jonkinlaisen subjektiivisen liikkuma-alan tietyissä puitteissa. Tarkiaisen mielestä tekijä on tämän kyllä oivaltanut, mutta tyytynyt

liian niukkaan asian periaatteelliseen kielipsykologiseen selvittelyyn, johon luullakseni mm. eräiden nekeri- ja intiaanikielten onomatopoeettisuutta ja deskriptiivisyyttä koskevat tutkimukset - - olisivat voineet antaa hänelle hedelmällisempiä herätteitä kuin indogermaaninen kielentutkimus. (Tarkiainen 1940: 2.)

Myöhemmissä tutkimuksissaan, kuten esimerkiksi vuodelta 1949, Rytkönen onkin käyttänyt aineistonaan muun muassa afrikkalaista eve-kieltä, ja saanut sitä kautta tutkimuksiinsa uusia vaikutteita.

Nykytutkimus katsoo, että maailman eri kielissä toistuvat tietyt semanttiset ja pragmaattiset alueet, joihin äännesymbolinen sanasto sijoittuu. Näitä ovat esimerkiksi luonnon ja ihmisten tuottamien äänien jäljittely, ihmisen sekä fyysisen että psyykkisen olotilan ilmaisu, sosiaalisten suhteiden ilmaisu, kohteiden ja toimintojen silmiinpistävien ominaisuuksien ilmaisu, kieliopin ja diskurssien indikaattorit sekä puhujan arvostava ja

affektiivinen suhtautuminen puheena olevaan subjektiin. (Hinton - Nichols - Ohala 1994: 10.) Rytkönen käsitteli siis jo 1930-luvulla ekspressiivisanastoa tavalla, jolle nykytutkimus antaa tukea.

3.5. Ekspressiivisanasto itämerensuomessa

Jo Platonin aikana kielen synnyn tutkijat ajattelivat, että sanat, joita voitaisiin nimittää onomatopoeettis-deskriptiivisiksi, ovat ihmiskielen pohja ja perustus. Tällainen kielen selitystapa on kuitenkin pintapuolinen ja paikkansapitämätön. On myönnettävä, että deskriptiivis-onomatopoeettisiksi (tai, kuten nykyään, ekspressiivisiksi) kutsutuilla sanoilla on, ja on ollut, suuri merkitys kielen kehitykselle. Etenkin suomen ja itämerensuomalaisen kielten alalla voidaan osoittaa, että onomatopoeettiselta pohjalta voidaan päästä hyvin monia asioita merkitseviin ilmauksiin. (Rytkönen 1940: 50.)

On lukuisia esimerkkejä, joista näkyy, kuinka ekspressiivisanat ovat kehittyneet suomessa ja sukukielissä. On esimerkiksi sanoja, jotka merkitsevät tai ovat alkujaan voineet merkitä olentoja tai esineitä, joille on ominaista jokin ääni. Onomatopoeettisen alkuperän mahdollisuus on otettava huomioon etenkin, kun tutkitaan lintujen nimiä. (Rytkönen 1940: 53.) Lisää aiheesta löytyy Rytkösen teoksesta Äänenjäljittely ja pikkulasten jokeltelu sanastoa luovana tekijänä eräiden esimerkkien valossa (ks. esimerkiksi s. 11 – 12).

Tuntuu selvältä, että *hu(u)hkaja* on saanut nimensä huutonsa mukaan. Näyttää siltä, että myös suomen *kurki*, samoin kuin esimerkiksi lapin *guorgga* ja mordvan *karg/o ~ a* on onomatopoeettinen sana. On ilmeistä, että suomen *sirkka*, *sirkku*, karjalan *t's'irrkune*, viron *tsirk*, *sirk*, vepsän *tsirkuine*, mordvan *tsirkams*, syrjäänin *t's'irk* jne. ovat yhdistettävissä *sirinää* merkitsevään, yhteen tai useampaan, kantasanaan. Näitä sanoja voidaan pitää yhtä tai useampaa juurta olevan *sir*-aineksen *kk*-johdoksina. Onomatopoeettisessa karhun nimessä *mörykkä* esiintyvä *kk* voi olla samaa alkuperää kuin edellä mainittu *kk*. (Rytkönen 1940: 53 - 54.)

Edellisiin verrattavissa ovat tapaukset *vänä* (<*vänäi) 'vänisijä, vänisten 1. pitkäveteisesti kitisten puhuva', *honikko*, *hönökki* 'honottaja', *värnihtä* 'värnyjäjä', *hölö* (<*hölöi) 'hölöttäjä, hölisijä', *vatko* (<*vatkoi) 'vatkuttaja', *värny* 1. 'itku', 2. 'joka itkee yhtenäen', karjalan *ögö* 'joka *ögizöö*'. Rytkönen arvelee, että *ukko* (< *ukko*) voisi olla niinkään alkujaan "ukisija". Selvä äänentuottajan nimi on myös *räikkä*, joka voidaan selittää *räi*-aineksen *kkä*-johdokseksi. Sukua sille ovat *räjähtää*, *räiskähtää*. Tapausta voidaan verrata tapauksiin *mäjähtää* : *mäikkyä* : *mäiskä*, *läjähtää* : *läikkyä* : *läiskä*. (Rytkönen 1940: 54 - 55.)

Rytkönen esittää monia esimerkkejä tapauksista suomessa ja virossa, joissa hän katsoo, että sanat kuuluvat etymologisesti yhteen eivätkä siis ole syntyneet itsenäisesti kummallakin taholla. Tällaisia sanoja ovat esimerkiksi suomen verbi *pomista* ja viron *pomisema*, samoin suomen *pemistää*, *pemahtaa* ja viron *põmisema*. Edelleen voidaan verrata seuraavia sanoja:

suomi	viro
jorista	jorisema
juhmia	uhmima
jumista	jumisema
jrystä	jürisema
kapina	kabin
kahista	kahisema
kalina	kalin
kahmia ~ kähmiä	kahmima ~ kähmima
kilistä	kilisema
kopista	kobisema
kohista	kohisema
kohmia	kohmima
kolista	kolisema
äkistä	ägisema
jne.	(Rytkönen 1940: 44 - 45.)

Myös vepsän kielestä voidaan esittää onomatopoeettisia sanoja, jotka voidaan yhdistää etymologisesti edellä mainittuihin, mielivaltaisesti valittuihin suomen ja viron sanoihin, vaikkei vepsän sanastoa tunnetakaan kuin päällisin puolin. Tällaisia sanoja ovat esimerkiksi *hurahtot'ta* (suom. hurahduttaa), *kobad'ab* 'kolab', *tirahdata* 'libiseda, komistada'. (Rytkönen 1940: 46.)

Rytkönen katsoo, että eräät itämerensuomen onomatopoeettista luonnetta olevat sanat ovat selvästi kantasuomalaisia. Niinpä on mahdollista, että kantasuomen onomatopoeettisessa aineksessa saattaa olla vuosisatojen, jopa vuosituhansien taakse periytyvää sanastoa. Esimerkiksi itämerensuomalaista rakennetta *vokaali + r* vastaa syrjäänissä sama rakenne. Tämä näkyy esimerkiksi suomen sanoissa *äristä*, *äreä*, *äräkkä*, jotka ilmaisevat muun muassa ärisemiseen purkautuvaa mielentilaa. Sama on näkyvissä esimerkiksi syrjäänin sanassa *eralny* 'knurren, die Zähne fletschen, sich herum beissen, tückisch, boshafte sein'. Rytkönen käsittelee sanoja *äristä*, *äreä* myös teoksessaan vuodelta 1949. Siinä hän katsoo, että suomen *äreä* ja eve-nimisen kielen sana *yrayra* voidaan tulkita samoin, siis esimerkiksi polttavaa ja pistävää merkitsevä. Suomen *äreä* merkitsee vihaisen olennon ohella myös polttavaa löylyä, pistävää juomaa jne. (Rytkönen 1940: 46; Rytkönen 1949: 23.)

Myös struktuurilla *konsonantti + vokaali + r* on edustajansa syrjäänissä: esimerkiksi sanalla *gurödny* 'knurren, kollern (im Magen)' on samamerkityksinen vastine

suomessa: *maha kurisee*, nälkä **kurinoi eli kurnii suolissa tai suolia*. Syrjäänistä löytyy myös vastineita itämerensuomen *m-*, *n-* ja *l-*sanoille. Näille yhteyksille Rytönen antaa mahdollisia selityksiä tutkimuksessaan. Rytönen katsoo, että struktuurit *konsonantti + vokaali + lsk* sekä *konsonantti + vokaali + rsk* ovat ikivanhaa perua, ja tukea hän saa toistenkin kielitieteilijöiden etymologioinneista. Onomatopoeettinen *-rsk-* esiintyy myös saamessa. Samanlaisia äänneyhtymiä tavataan niin syrjäänissä, saamessa kuin suomessakin. Koska äänneiden muuttumisen ajankohta ei kaikkien sanojen kohdalla ole aina selvä, voidaan kielen tutkimuksessa käyttää apuna juuri edellä mainittujen kielten sanastoissa tapahtuneita muutoksia. (Rytönen 1940: 46 - 49.)

3.6. *tm*-sanatutkimuksen saama palaute

3.6.1. Väitöskirjakäsittely ja lausunnot

Ahti Rytönen yritti, kuten on jo mainittu, saada *tm*-sanatutkimuksensa julkaistua väitöskirjana. Helsingin yliopiston Historiallis-kielitieteellisen osaston kokousten pöytäkirjamerkinnöistä käy ilmi, että Rytönen on yrittänyt hyväksyttää tutkimuksensa ainakin kahteen kertaan, mutta lausuntoja tutkimuksesta löytyy vasta vuosien 1939 - 1940 pöytäkirjoista. Historiallis-kielitieteellisen osaston kokouksen pöytäkirjoissa on maininta siitä, että filosofian maisteri Ahti Aarno Rytönen on ilmoittanut haluavansa saada filosofian lisensiaatin arvon voidakseen julkaista väitöskirjan nimeltä Eräiden itämerensuomalaisen *tm*-sanojen alkuperästä. Osasto antoi professorien Rapola, Kalima ja Kettunen tehtäväksi esitarkastaa väitöskirja. (Historiallis-kielitieteellisen osaston arkisto, pöytäkirjat 1938 - 1940.) Se seikka, että Rytönen olisi yrittänyt hyväksyttää työnsä useammin kuin kerran, tulee ilmi siitä, että eri pöytäkirjoissa tutkimuksella on eri nimi.

Ilmeisesti Rytönen paranteli käsikirjoitusta, sillä joulukuun 1938 Historiallis-kielitieteellisen osaston kokouksen pöytäkirjassa on maininta siitä, että filosofian kandidaatti Ahti Rytönen oli ilmoittanut osastolle haluavansa julkaista väitöskirjan nimeltä Kielitieteellinen katsaus eräisiin itämerensuomen *tm*-sanueisiin. Osasto antoi professori Rapolalle ja ylimääräiselle professori Kettuselle tehtäväksi esitarkastaa väitöskirja. (Historiallis-kielitieteellisen osaston arkisto, pöytäkirjat 1938 - 1940.)

Myös lausunnon antajat puhuvat sekä Eräiden itämerensuomen *tm*-sanojen alkuperästä -nimisestä teoksesta (Rapola 2.11.1939, Kalima 7.3.1940, Kettunen syksy 1939) että Eräistä itämerensuomen *tm*-sanueista -nimisestä teoksesta (Rapola 26.2.1940). Voi olla, etteivät lausunnot ensimmäiseltä kerralta ehtineet ennenkuin syksyksi 1939.

Tässä työssä käsitellään yhteensä viittä lausuntoa, joista kaksi on Martti Rapolalta. Rapolan lausuntojen lisäksi käsittelen Lauri Kettusen, Viljo Tarkiaisen ja Jalo Kaliman lausuntoja.

Tammikuun 28. päivänä vuonna 1939 Historiallis-kielitieteellisen osaston kokouksessa otettiin Rytkösen väitöskirja-asia uudelleen käsiteltäväksi. Kokouksessa esitettiin Rapolan ja Kettusen lausunnot, joiden jälkeen osasto katsoi jälleen oikeaksi olla myöntämättä painolupaa Rytkösen väitöskirjalle. Asiaa käsiteltiin uudelleen osaston kokouksessa huhtikuun 6. päivänä vuonna 1940. Professori Rapola jätti kirjallisen lausunnon, joka kuultiin kokouksessa. Myös professori Tarkiainen esitti oman lausuntonsa. Kun lausunto oli esitetty, "pantiin asia pöydälle". (Historiallis-kielitieteellisen osaston arkisto, pöytäkirjat 1938 - 1940.)

Samalle päivämäärälle, 6.4.1940, on kirjattu myös Ahti Rytkösen osastolle osoittama kirje. Siinä Rytkönen toteaa, että koska hän sai "jokin aika sitten" tietää, että hänet oli "toistamiseen" johdettu harhaan antamalla sellaisia ennakkotietoja, että väitöskirja tulisi menemään läpi, oli hän toimittanut yliopistolle ilmoituksen, että oli peruuttanut väitöskirjatarjouksensa. Rytkönen toivoo kirjeessä, että peruutus on tullut perille, ja pyytää, että käsikirjoitus lähetettäisiin hänelle kirjattuna tai vakuutettuna kiireellisesti Jyväskylään, "ellei sitä ole jo palautettu". (Historiallis-kielitieteellisen osaston arkisto, pöytäkirjat 1939 - 1940.) Rytkösen tutkimusta ei siis koskaan hylätty eikä hyväksytty yliopistollisena opinnäytteenä.

Vain yksi lausunnonantajista, Lauri Kettunen, oli valmis hyväksymään tutkimuksen väitöskirjana, kaikki muut olivat hyväksymistä vastaan. Tosin myös Viljo Tarkiainen oli valmis hyväksymään tutkimuksen joidenkin parannusten jälkeen. Koska tutkimusaines kuitenkin on uudenlaista ja vaikeasti käsiteltävää sekä metodi ansiokasta, on teos Tarkiaisen mielestä hyväksyttävissä oleva, vaikka yksityiskohdissa onkin puutteita ja "harhaanosumia". Esitys kaipaisi myös laajemman periaatteellisen selvityksen deskriptiivis-onomatopoeettisista ilmaisutavoista sekä loppuun tarkemmin jäsenneiltyjä ja yksityiskohtaisempiin sanaryhmiin luokiteltuja yhteenvetoja tutkimuksen päätuloksista. Lisäksi Tarkiainen haluaa ottaa huomioon "poikkeukselliset olot", joiden vuoksi muun muassa lausunnot ovat viipyneet, ja tekijän maanpuolustustoimen, jonka vuoksi tekijä ei ole voinut neuvotella heidän (eli tarkastajien) kanssa vielä mahdollisista lopullisista korjauksista. Tarkiainen katsoi kohtuulliseksi, ettei

tekijän ilmeistä tutkijanintoa lannistettaisi hylkäystuomiolla, vaan että hänelle suotaisiin tilaisuus tutustua esitettyihin muistutuksiin korjauksesta ja viimeistelyt, joten asia sitten toivottavasti saisi myönteisen ratkaisun. (Tarkiainen 1940: 4.)

Lisäksi Tarkiainen toteaa, että

tämmöinen myötämielinen lykkäys olisi varmaankin sopusoinnussa niiden normaalien esim. yleisistä - - tavoista poikkeavien huojennusten kanssa, joihin tieteellisen työskentelyn vaikeutuminen kehoittaa meitä tällä hetkellä monessa muussakin suhteessa. (Tarkiainen 1940: 4.)

Kettunen antaa lausunnossaan arvoa Rytkösen ponnisteluille. Rytkönen etsi sekä suomesta että lähisukukielistä kaikki *tm*-sanat sekä niiden kaikki mahdolliset muunnokset, jotka voisivat viitata *mm*-asteeseen tai vokaaliutumaan eli tutki, voidaanko nämä muunnokset selittää astevaihteluteorian avulla. Rytkönen löysi *tm*-sanoja yllättävän paljon, lähes 30, joista moni osoittautui hänen tutkimuksissaan selviksi venäläisiksi lainoiksi. Lisäksi Rytkönen mahdollisuuksien mukaan selittää sanojen alkuperän sekä antaa muunnoksista mielestään parhaalta näyttävän selityksen. Tehtävä itsessään ei ole mitätön eikä myöskään väheksyttävä väitöskirjan aiheena. Rytkösen tutkimus tuo runsaasti uutta materiaalia - vieläpä tutkijan itsensä osaksi keräämää - ja rikastuttaa tietoa "tuosta tärkeästä *tm*-sanojen ryhmästä". Tällainen spesiaalitutkimus yrittää jo materiaalillaan tuoda vastausta kysymykseen, onko teorian edellyttämää vaihtelua ollut olemassa vai ei. (Kettunen 1939: 2.)

Kettunen puolustaa Rytkösen tutkimuksia niin aineistoon kuin metodiin nähden. Rytkösen tehtävä on hänen mielestään erikoislaatuinen ja vaikea, koska löydetty uudet sanat kuuluvat suurimmaksi osaksi "deskriptiivis-onomatopoeettisten" ryhmään, jota käsitellessä tulee Kettusen mukaan ottaa huomioon niiden tilapäisluonne sekä sellaisia tekijöitä, joita ei tarvitse niin suuressa määrin varoa kuin ns. normaaleja sanoja tutkittaessa. Ekspressiivisiä sanoja ovat Kettusen mukaan Rytkösen löytämät sanat *letmikka, utmia, rutmikka, patma, votmakka, votmake, vitmi, hutmakko, jutmittaa, lytmä, lätmäkkä* jne. Äännehistorian tutkija työntää tällaiset sanat syrjään, mutta toisaalta voidaan myös nimetä "meikäläisiä hyvinä pidettyjä tutkijoita", jotka ovat ottaneet esille juuri tämäntapaisia sanoja. Rytkösellä on oikeus kysyä, mitä eroa on "väriin ja luonteeseen nähden noilla hänen esille tuomilla sanoilla *lotmaan* ja *litmaan* verraten, joiden äännevariaatiot ja synonyymit ovat ulkonaisenakin merkinä niiden äännemetaforisesta laadusta, mutta joille kuitenkin on rakennettava koko suosittu teoria". Rytkösellä on myös täysi oikeus käsitellä *tm*-sanoja "niiden kaikessa laajuudessa ja juuria myöten". (Kettunen 1939: 2.)

Rytkösen lopputuloksia voidaan pitää perusteltuina, vaikka ne saattavatkin vaikuttaa joistakuista yllättäviltä. Kettunen lainaa Rytkösen käsikirjoitusta (sivu 168): "Mitään kantasuomalaiseen astevaihteluun varmasti viittaavaa ei ole löytynyt". On jossain määrin epävarmaa, onko kantasuomessa ollut ainoatakaan *tm*-sanaa. Rytkönen ei ole siis ryhtynyt pohtimaan kysymystä siitä, onko tavunloppuisten klusiilien astevaihtelua

yleensäkin ollut kantasuomessa, vaan hän on tehnyt oikein vapautuessaan tavanmukaisesta ennakkokäsityksestä (kuten Kettunen vielä mainitsee, "auktoriteettiuskoon perustuvasta käsityksestä"), että sellaista vaihtelua olisi todistetusti ollut kantasuomessa. Rytkönen antaa tutkimustulostensa puhua puolestaan. (Kettunen 1939: 3 - 4.) Kettunen puolustaa myös Rytkösen käyttämää tutkimusaineistoa. Ei ole

- - Rytkösen vika, että parempaa ainesta ei *tm*-sanoissa ole - hänen on ollut otettava kaikki mahdollinen mukaan, ja käsiteltävä sitä sekä sillä tavalla kuin monet hänen arvovaltaisista edeltäjistään (siis sovittelemalla samaa metodologiaa kuin kielen ns. normaalisanoina tutkittaessa) että myös johto- ja suffiksiselityksiä käyttäen.

Metodia vastaan voidaan tehdä muistutuksia, mutta Kettusen mukaan sitä ei voi vakavasti epäillä epätieteelliseksi. (Kettunen 1939: 4.)

Kettunen oli valmis hyväksymään tutkimuksen väitöskirjana esitettäväksi:

On aivan eri asia, onko tällainen aihe yleensäkin väitöskirjaksi kyllin sovelias, sillä hyväkin väitöskirja voidaan hylätä, jos arvostelijat ovat joissakin periaatekysymyksissä piintyneesti eri mieltä, olivat he sitten oikeassa tai väärässä. En tahdo tällä sanoa, että maist. Rytkösen tutkimus olisi mielestäni erikoisen hyvä. Yksityiskohtien käsittelystä voidaan varmasti olla siellä täällä eri mieltä, vieläpä - kuten edellä olen viittaillut - suuremmistakin kysymyksistä, mutta tutkimus on kuitenkin suhteellisen hyvä tutkittavan aineksen erikoislaatuun nähden ja vaikeuteen nähden. Omasta puolestani hyväksyn sen väitöskirjana esitettäväksi. (Kettunen 1939: 4.)

Muut lausunnot olivat kieltävällä kannalla tutkimuksen hyväksymisen suhteen. Professori Martti Rapola toteaa 2.11. 1939 päivämäärässään lausunnossa (eli siis yli vuosi siitä, kun esitarkastus oli määrätty 16.9.1938) ettei teokseen tuolla välin tehdyt muutokset ole ratkaisevasti parantaneet lopputulosta; "se on olennaisesti sama käsikirjoitus kuin se muistaakseni hieman samanniminen esitys, jolta osasto viime kevätlukukaudella - kuultuaan kahden jäsenensä lausunnot - yksimielisesti epäsi väitöskirjana julkaisemisen luvan" (Rapola 1939: 1).

Nyt tarkastettavana olevan käsikirjoituksen käsittelyosan 161 liuskasta 134 on sellaisenaan tai aivan pienin korjauksin samoja kuin viime kerralla. Sen sijaan 27 uutta liuskaa ("paitsi että ne rivimäärältään vastaavat enintään 17 täyttä") vaikuttavat Rapolasta vain uudestaan puhtaaksikirjoitetuilta tai muokkailuilta. Rapolan mukaan eroja tämän ja edellisen version välillä ovat se, että "etymologioinniltaan fantastisin luku *patmas* etc on poistettu" ja alkuun on kirjoitettu 20 liuskaa johdantoa. Loppuun on lisätty kolme liuskaa loppukatsausta. Samoin käsikirjoitukseen on liitetty lähteiden ja lyhennysten luettelo sekä joitakin karttaluonnoksia. Lisäksi Rapola mainitsee, että teoksessa on myös puhtaasti muodollisia virheitä. "En voi puoltaa painatusluvan myöntämistä", lausuu Rapola.

(Rapola 1939: 1, 2.) Myös teoksesta Eräiden itämerensuomen *tm*-sanojen historiaa puuttuu *patmas*-luku. Mitään karttaluonnoksia ei teoksessa myöskään esiinny.

Professori Rapola antoi Rytkösen uudesta väitöskirjakäsikirjoituksesta uuden lausunnon keväällä 1940. Siinä hän toteaa, että lehtori Rytkösen käsikirjoitus on "aivan olennaisesti sama tutkimuskoe, jolta osasto viime vuonna epäsi painatusluvan". Samoin "eräät poistot ja käsikirjoitukseen tehdyt muutokset merkitsevät vain epäolennaista parannusta, koska niiden vastapainoksi nyt on tullut suoranaiseksi systeemiksi kehitetty ja hallitsevaan asemaan saatettu epäkriittillinen "juuri- ja suffiksiteoria", jonka perusteet ovat kestäättömät - -". Rapola toteaa, että hänen lausuntonsa lopputulos on kielteinen; hän vastustaa painatusluvan myöntämistä. (Rapola 1940: 2.)

Lauri Kettunen oli valmis hyväksymään tutkimuksen väitöskirjana, mutta hänelläkin oli huomauttamista tutkimuksesta. Käsikirjoitus, jonka hän tarkasti, oli "parannettu laitos" samaa tutkimusta, joka viime lukukaudella oli osastossa käsiteltävänä ja jota osasto ei tuolloin hyväksynyt julkaistavaksi väitöskirjana. Ilmeisesti Kettunen on tarkastanut saman laitoksen kuin Rapola, sillä myös Kettunen mainitsee teokseen lisätyn pitkän ja tärkeän johdannon sekä loppukatsauksen, samoin myös kartat. Kettusen mukaan teoksesta on jätetty pois *patmas*-sanaa koskeva luku, joka oli aiheuttanut "ankarinta arvostelua eikä välttämättä edes kuulunut tutkimukseen". (Kettunen 1939: 1.) Tässä hänen lausuntonsa on ristiriidassa Rapolan lausunnon kanssa; kuten Rapola kirjoittaa, *patmas*-luku on "etymologioinniltaan fantastisin" (Rapola 1939: 1). Sanavalinta herättää kuitenkin kysymyksiä: viittaako Rapola lausunnollaan siihen, että kyseinen etymologointi on hyvä vai, viittaako sana "fantastinen" kenties fantasiaan, mielikuvitukseen?

Kettunen pitää lausunnossaan Rytkösen menettelyä "periaatteessa oikeana" varsinkin, kun samalla on otettu huomioon mahdollisimman tarkasti kontaminaatiot ja muut analogiavaikutukset. Kettusen mielestä menetelmä olisi ollut hedelmällisempi, mikäli tekijä olisi aina muistanut, että nuo epälukuisat johdannaiset eivät "ilmeisesti ole useinkaan muuta kuin mukautumia toisiin johdannaistyyppeihin tai jonkin johdannaistyyppin tavoittelua, jonka tuloksena on vain äänteellinen erikoisuus sitä psykologista erityistarvetta varten, joka tällaisissa muodosteluissa on kielellisen luomistyön määrännyt". Joka tapauksessa Kettunen arvostaa Rytkösen selitysmahdollisuuksia sellaisista sana-artikkeleista, joista ensi näkemältä voidaan vain todeta muunnosten olemassaolo ja tapausten todennäköinen yhteenkuuluvuus. Astevaihteluteoriaa Rytkönen on yrittänyt sovittaa selityksiin kaikissa mahdollisissa kohdissa, mutta yleensä hän hylkää kyseiset selitysyrietykset joko merkitysopillisista tai äänteellisistä syistä. (Kettunen 1939: 3.)

Viljo Tarkiainen arvoi lausunnossaan, että teoksen sisältämä tutkimusaines on suurimmaksi osaksi uutta ja tekijän itsensä kansan suusta keräämää. Tutkimuksessa

käytetty metodi on ratkaisevalta osaltaan suomen kielen tutkimuksessa vähän käytettyä. Tarkiainen kirjoittaa, että itämerensuomen *tm*:llisistä sanoista näyttää suurin osa olevan myöhäsyntyistä eli kantasuomen jälkeiseen aikaan kuuluvaa, ja etupäässä itäsuomalaista kieliainesta. Tätä kieliainesta lienee nyt ensimmäistä kertaa tarkkaan tutkittu, ja *tm*-sanat ovat Tarkiaisen mielestä laadultaan pääasiallisesti deskriptiivis-onomatopoeettisia. Sellaisina ne ovat muotoasultaan eri paikkakunnilla melkoisesti vaihtelevia sekä merkitykseltään vaikeasti määriteltäviä. Monesti ne ovat myös "oudostuttavan epämääräisiä" ja "häilyviä johonkin ilmiöön liittyvien erityisten sävyvaihdusten, havainto-ominaisuuksien, tunnuseikkojen *tms* ilmaisimia". Deskriptiivis-onomatopoeettisten sanojen luonteesta Tarkiainen kirjoittaa myös seuraavaa:

Ne kuuluvat niin sanoakseni rehevästi versovaan mutta jossakin määrin tilapäisluontoiseen juurikasvillisuuteen kielessä ja ne liittyvät näköjään primitiivisenä ja monivaihteisena visuaalisia ja auditiivisia havaintoja herättävänä lisänä yleisesti vakiintuneeseen ja selväpiirteiseen "asiakieleen" antaen sen käsitteille puhujan mielestä kulloinkin tarvittavaa erikoissävyä, tavalla tai toisella karakterisoivaa muotohahmoa. (Tarkiainen 1940: 1.)

Tarkiainen haluaa mainita, että Setälän astevaihteluteorian sopeutumattomuus ekspressiivisanoissa esiintyvien ääntenvaihteluilmiöiden selittämiseen on hänen mielestään perusteltu, "vaikkei ehkä niin huomattava ansio kuin prof. Kettusen lausunnosta saattaisi luulla". Tarkiaisen mielestä myös venäjän kielestä saatujen *tm*:llisten sanalainojen esikuvallisuus rajoittuu niin vähiin, ettei sen suhteen voida lausua mitään. Selitystapa, jossa *tm*:llisten sanojen katsotaan mukautuneen jo vanhastaan kielessä oleviin analogisiin äänne- ja muotokategorioihin sekä sijoittuneen niiden avulla "hahmottuviin" merkitystehtäviin, on Tarkiaisen mielestä huomion arvoisen, koska se "viitoittaa uuden tien tämänlaatuisten sanojen alkuperän tutkimukselle ja johtaa meillä tavanomaisen äännehistoriallisen tutkimusmenetelmän laajentamiseen". Tarkiainen ei katso lausunnossaan olevansa pätevä arvostelemaan teosta yksityiskohtaisesti. (Tarkiainen 1940: 2, 4.)

Jalo Kalima tarkastelee tutkimusta slaavilaisen kielitieteen kannalta. Mikäli tutkimusta tarkastelee vain slaavilaisten lainojen kannalta, tapaa teoksessa jonkin verran "tarpeettomia, epätodennäköisiä oletuksia ja turhaa pohdintaa mahdollisuuksista, joille tekijä ei itsekään anna suurta arvoa". Kaliman mukaan Rytönen näkee slaavilaista vaikutusta yleensä liian paljon. Tyypillinen esimerkki on lausunnon mukaan *utmia* ~ *utvia*, *atvia* ~ *otvia*, jotka Kalima mainitsee löytyvän käsikirjoituksen sivuilta 14 - 19. Hänen mukaansa tekijään voi yhtyä siinä, että *otva* 'ledbom vid stockflötning' eli 'vid deras uppdragning på land' ja *otvittaa* 'forse med otva, bomma' ovat venäläisiä lainoja samoin kuin useat muut tukinuittoterminologiaan kuuluvat sanat (vrt. venäjän *ombogr*).

Kuitenkaan se tapa, miten verbi *utmia* (´udella, tiedustella´; *utvia* ´koettaa saada toiselta tietoja´; *otvaille* ´tutkia´) asetetaan venäläisperäisen sanan kanssa yhteyteen, ei ole vakuuttava. (Kalima 1940: 1 - 2.)

Vaikka tekijä liioitteleekin *tm*-sanoissa esiintyvää slaavilaista vaikutusta, ei slaavilaisperäisten sanojen tulkinnassa ole kuitenkaan niin painavia erehdyksiä, että käsikirjoitukselle tulisi olla myöntämättä painatuslupaa niiden takia. Kalima ei kuitenkaan ole tyytyväinen siihen, kuinka tekijä on onnistunut tehtävässään. Yksi esimerkki epäonnistuneesta tuloksesta on Kaliman mukaan homonyymien *kohmu* käsittely. Mistä yhteisestä merkityksestä on lähdettävä esimerkiksi kahdessa homonyymissä: *kohmu* ´iso, kömpelö, laiska olento (tav. hevonen)´ ja *kohmu* ´ahne olento, näpistelijä´. Rytkönen ei ota Kaliman mielestä näitä seikkoja esille. Uskottavalta muihin ryhmiin verrattuna tuntuu Kaliman mukaan käsikirjoituksen sivulla 98 olevan sanaryhmän *lihva*, *lisma*, *lisva* käsittelyssä todettu seuraavien merkitysten yhteenkuuluvaisuus: ´eräs vesikasvi´; ´limainen, märkä, koirashamppu´; ´nauriin naatti´; ´mädäntynyt kasviaines´; ´mäsa(ksi)´; ´päistär´. Tekijä ei ole Kaliman mukaan huomannut, että *lisva* ´nauriin naatti´ on venäläinen laina. Merkityso pillinen sarja menee siis rikki. Ei ole takeita siis siitä, että muutkaan merkitykset kuuluvat käsiteltävään ryhmään, kuten esimerkiksi ´päistär´. (Kalima 1940: 2 - 3.)

Kalima arvostelee myös teoksen rakennetta. Hänen mielestään esitys on katkelmallista ja yleiskatsausta on vaikea saada. Usein jää myös epäselväksi se, kuinka Rytkönen on asian käsittänyt. Kalima ei hyväksy painatusluvan antamista:

Tutkimus tarjoaa mielestäni niin vähän ehdottomasti vakuuttavia, varmoja tuloksia, etten puolestani katso sen täyttävän tässä suhteessa väitöskirjalle asetettavia vaatimuksia. (Kalima 1940: 4.)

Lausuntojen pohjalta voidaan tulla siihen tulokseen, että teoksen metodi ei ollut tarpeeksi sopiva, vaikka sen uutuus ja mahdollisuudet hedelmälliseen tutkimukseen tunnustetaankin. Myöskään Rytkösen tutkima aineisto ei saa lausunnoissa varauksetonta hyväksyntää. Koska ekspressiivisanoja pidettiin tilapäisluontoisina ja merkitykseltään väljinä, ei niiden tieteellistä tutkimista pidetty mahdollisena.

Tutkimusta puolustavat mielipiteet katsovat, että tutkimuksessa on urauurtavia piirteitä: Rytkösen *tm*-sanatutkimus on ensimmäinen laaja esitys ekspressiivisanastosta, vaikka tutkimuksen esitystavassa onkin korjattavaa. Rytkönen tuo sanaston tutkimukseen uusia termejä, mutta kaikki lausunnon antajat eivät hyväksy Rytkösen käyttämää termiä "juuri". Myöskään Rytkösen juuri- ja suffiksiteoria ei vakuuta kaikkia.

Tarkiainen on ainoa, joka ottaa lausunnossaan huomioon maailmantilanteen: vaikka siitä ei olekaan löytynyt mainintaa, Rytkönen todennäköisesti osallistui

maanpuolustustyöhön eikä siten ehkä voinut täysipainoisesti keskittyä tutkimukseensa. Lisäksi Tarkiainen osaa, samoin kuin Kettunen, nähdä Rytkösen työn tiedettä eteenpäin vievänä. Rytkönen keräsi uudenlaisen aineiston osaksi itse ja sovelsi aiemmin lähes käyttämätöntä metodia tutkimuksiinsa.

On mielenkiintoista, miksi lausunnot viipyivät aikoinaan, kuten edellä käsitellyistä teksteistä tulee ilmi. Mikäli lausunnot eivät olisi viipyneet, olisiko Rytkösellä ollut aikaa ja halua muuttaa käsikirjoitustaan niin, että se olisi saanut myönteisen arvion useimmilta tai kaikilta tarkastajilta? Entä oliko Rytköstä tosiaan johdettu harhaan, kuten hän itse mainitsee osastolle lähettämässään kirjeessä, ja jos oli, niin miksi, miten ja miltä taholta? Olisiko *tm*-sanatutkimuksesta saattanut sittenkin, toisissa olosuhteissa, tulla hyväksytty väitöskirja? Nämä voivat olla kysymyksiä, jotka ehkä tulevatkin jäämään hämärän peittoon, jos niiden tutkiminen edes on mielekästä. Tosiasia kuitenkin on, että aikoinaan tutkimuksesta ei tullut Rytköselä ehkä henkilökohtaisesti tärkeää opinnäytettä. Nykyisen käsityksen mukaan teoksen sisältämät tieteelliset seikat ovat kuitenkin urauurtavia myöhemmän tutkimuksen kannalta.

3.6.2. Keskustelu tutkimuksen julkaisemisen jälkeen

Rytkönen ei lannistunut tutkimuksen saamasta palautteesta, vaan hän julkaisi *tm*-sanatutkimuksensa vuonna 1940 omalla kustannuksellaan nimellä *Eräiden itämerensuomen tm-sanojen historiaa*. Väitöskirjakäsikirjoitukseen verrattuna tutkimuksen nimi on siis muuttunut, samoin sisältö: Rytkönen kirjoitti teokseen ainakin uuden johdannon. Yksi mielenkiintoinen piirre teoksessa on se, että Rytkönen heti tuoreeltaan kommentoi teoksen johdannossa tutkimustaan kohtaan esitettyä kritiikkiä. Teoksessaan hän siis saattoi oikaista lausuntojen antajien ja arvostelijoiden virheellisiä käsityksiä ja väärinymmärryksiä. Rytkösen aikalaistutkijat eivät ymmärtäneet täysin sitä, mitä Rytkönen halusi sanoa esimerkiksi juuri- ja suffiksiteoriallaan.

Erilaisia mielipiteitä vallitsee esimerkiksi mahdollisuudesta etymologioida ekspressiivisanoja. Rytkönen katsoo, että professori Rapola kulkee tarkasti professori Y. H. Toivosen vanavedessä kun hän väittää, että teoksen käsittelemien sanojen valtaosaan voidaan suhtautua vain psykologian keinoin. Kuten Rytkönen kirjoittaa:

Mahdollisesti Toivosen mielestä suomen deskriptiivis-onomatopoeettiset sanat ovat jonkinlaisia nuoria luomuksia, joten ei ole mahdollista yhdistellä niitä ainakaan etäisempien sukukielten sanoihin. - - Toivosen ajattelu on epäkriittillistä. Sillä arvatenkin on *a priori* selvää, että deskriptiivis-onomatopoeettiset ilmaukset ovat erityisen ominaisia primitiiviselle kielenasteelle. Toiseksi Toivonen täysin mielivaltaisesti jakaa kielen sanat etymologioitaviksi kelpaaviin sekä

etymologioitaviksi kelpaamattomiin deskriptiivis-onomatopoeettisiin. Sanaan *ketka* hän - - suhtautuu epäluuloisesti, mutta sanaa *netka* - - hän tutkii epäilyksittä. - - Kuitenkin hän suhtautuu täysin vakavasti sellaisiin sanoihin kuin *litma*, *lotma* --, *putkahtaa* - - , *pätkä*, *pätkiä*, *vatkata* ~ *vätkätä* - - . On omituista, että verbi *rytkätä* ei kelpaa, mutta *vatkata* ~ *vätkätä* nauttii suosiota. (Rytkönen 1940: 39.)

Sana *netka* löytyy SKES:sta, joka on painettu 1958. Sanalle annetaan merkityksiksi mm. 'käyrä, taipunut, alaspäin kaartuva, jalkava (esim. puu, hirsi, katto, sukki)'. Sen sijaan sanaa *ketka* ei SKES:ssa mainita.

Tutkimuksessaan Rytkönen esittelee tarkoin tutkimusaineistonsa ja -tuloksensa, mutta tiedeyhteisö ei hyväksynyt tutkimusta korkeimmaksi oppinäytteeksi. Teoksessaan Rytkönen kommentoi sekä saamaansa kohtelua että tutkimansa aineiston herättämiä käsityksiä. Rytkönen haluaa keskustella teoksessaan myös "kansanhenki"-ajatuksista. Rytkönen toteaa muun muassa:

Meidän maassamme on viime vuosiin asti miltei yksinvaltiaana elänyt sellainen käsitys, että deskriptiivis-onomatopoeettisia sanoja on helppo kenen hyvänsä luoda mielin määrin. Varsinkin savolaisten henkinen rakenne on sen laatuinen, että he – niin ovat kielimiehemme selittäneet – tilanteen turvin kykenevät tekaisemaan uuden sanan, joka elää vain sen tuokionsa. Tällaisia tuokiosanoja l. "deskriptiivisiä" sanoja – niin on väitetty – voi savolaisalueilla kuulla miten paljon tahansa. Niiden muistiinmerkitsemistä ei ole pidetty erikoisen tarpeellisenä. (Rytkönen 1940: 40.)

Kuten Penttilä toteaa arvostelussaan vuonna 1940, vaatii puheen ymmärrettävyys, että sanoja ei synny joka hetki, vaan että ekspressiivisten sanojen täytyy olla kielen tradition mukaisia tai ainakin kunkin kielen ekspressiivisanojen systeemin mukaisia. Sanojen tehtävä on palvella ihmisten keskinäistä vuorovaikutusta eikä se onnistu, jos ihmiset eivät tunne toistensa käyttämiä ilmaisuja. (Penttilä 1940: 247.)

Rytkösen mukaan sillä harhakäsityksellä, että etenkin savo vilisee "itsestään syntyneitä" sanoja, on vastineensa myös kirjasuomen alalla. On melko yleistä, että kirjallisuudentutkimuksessa huomautetaan, kuinka kirjailija on "tehnyt" uusia sanoja. "Uusiksi sanoiksi" nimetään tällöin sanat, joita kriittinen lukija ei entuudestaan tunne, ja jotka jollain tavalla tuntuvat omituisilta. Rytkönen onkin analysoinut erään romaanin kieltä "uusien sanojen" näkökulmasta ja osoittanut, ettei siinä ole ensimmäistäkään uutta sanavartaloa, ehkä vain pari uutta johdosta. (Rytkönen 1940: 42; ks. myös Rytkönen 1939.) Samalla Rytkönen kertoo oman näkemyksensä vallinneeseen keskusteluun siitä, kuinka paljon kansankielen tulee vaikuttaa kirjakieleen, vai tulisiko kirjakielen säilyä murteiden vaikutuksesta vapaana.

Rytkösen mukaan on ollut hetkiä, jolloin on annettu suorastaan ekspressiivisten sanojen keräyskieltoja. Nämä kiellot eivät ole välttämättä olleet suorita, vaan kiellot ovat

voineet olla epäsuoria; on saatettu esimerkiksi antaa rivien välistä ymmärtää, että tietyt sanat eivät ole keräämisen arvoisia. Aina ei ole puhuttu myöskään suoraan juuri ekspressiivisanoista, vaan kyse on ollut siitä, kuinka asia ilmaistaan. Kuten Rytönen toteaa:

On voitu myös lausua: "Ne näytteet, joita tri Railo esitti, kuuluvat kaikki kansankielen kuonakerrokseen, ne ovat joko perin väljiä deskriptiivis-onomatopoeettisia ilmauksia, joita ei edes kunnollinen puhuja käytä - - ". On puhuttu myös kansankielen "sairaalloisesti kehittyneestä sakasta, jota käyttävät heikkoälyiset ja epäselvästi ajattelevat kansalaiset tai ihmiset, joilla ei ole esteettistä makua, olivatpa sitten sivistyneitä tai sivistymättömiä". (Rytönen 1940: 40 - 41; ks. myös Vilkuna 1938.)

Aarni Penttilä viittaa artikkelissaan vuodelta 1952 siihen, että keräyskieltoja todella olisi annettu. Penttilän mukaan ekspressiivisanojen osuutta kielessä on selvästi väheksytty, mikä näkyi siinä, että kansan kielen sanastuksessa kerääjiä oli aika ajoin kehoitettu välttämään niiden keräämistä. Ekspressiivisanoja on kuitenkin paljon, ja ne ovat tärkeä osa kielessä. (Penttilä 1952: 15.)

Ekspressiivisten sanojen keräämistä ei voi aina edes välttää, sillä sanan ekspressiivisyys ei ole aina selvää; sana voi olla toisen mielestä ekspressiivinen, toisen mielestä ei-ekspressiivinen. Siispä ekspressiivisten sanojen etymologointia ei voi täysin välttää. Etenkin, jos sanalla on rinnakkaisilmauksia, joiden jokin rakennepiirre on erilainen (kuten esimerkiksi sanan *kumea* rinnalla *kimeä*; *kapinan* rinnalla *kipinä*, *kopina*, *napina*, *rapina*), voi sanojen ekspressiivisyyttä tai ekspressiivistä alkuperää epäillä. (Penttilä 1952: 16.)

Keräyskielloilla on kuitenkin huonoja puolia tai puolia, jotka rajoittavat tieteellistä tutkimusta. On tärkeää saada materiaalia, joka koskee uusien sanojen syntymistä etenkin, kun kyseessä on sanaston osa, jota ei ole juurikaan tutkittu. Kiellon tarkoittama sanaston osuus on kuitenkin, vastoin yleistä luuloa, pieni. Sen pienuus näkyy muun muassa siinä, ettei uuden sanan syntymää savolaismurteiden alueella ole kukaan päässyt todistamaan – tai ainakaan Rytöksen kohdalle ei tällaista syntymää osunut kaikkiaan 20 vuoden aikana. Kaikki ne savolaissanat, jotka Rytöksen olisi tullut, "nk. asiantuntijoiden vaatimusten mukaan - - selittää jonkin maaninkalaisukon t. -akan tekemiksi, ovat osoittautuneet niin laajalti tunnetuiksi, ettei minulle tyrkytetty selitystapa – lähteen arvovaltaisuudesta huolimatta – voi olla oikea". (Rytönen 1940: 41.) Rytönen viittaa siis myös arvovaltakiistoihin eli siihen, kenen käsitys on oikea: Rytöksen itsensä vai niiden, jotka edustavat yliopistoa ja sitä kautta myös virallista tutkimusta.

Rytkönen ei ole samaa mieltä professori Kettusen kanssa ekspressiivisanojen tilapäisluontoisuudesta ja niihin liittyvästä individualistisesta luomisprosessista. Rytkönen puolustaa myös aineistiaan ja sitä, kuinka hän on sen kerännyt:

Olen kieltänyt edelleen sen minulle singotun väitteen, että sellaiset löytämäni sanat kuin *votmia*, *latmistaa*, *vitmake* ovat todellisuudessa olemattomia sanoja, jotka joku savolainen – savolaisille mukamas niin ominaisella tavalla – on kerran sattunut minun kuullen tekaisemaan, ja joista minä kaupunkilaissyntyperäni takia en ymmärrä, ettei niitä ole aikaisemmin ollut olemassa. Olen edelleen torjunut sen tyyppiset, hyvin arvovaltaisen tahon isälliset ja sääliväiset neuvot, että luopuisin mm. *rutnikka*-sanojen etymologioimisyrityksistä. Olen kaikesta huolimatta etymologionut *rutnikan* – ensi kerran suullisessa puheenvuorossa Sanakirjasäätiön stipendiaattien kokouksessa tammikuussa 1934 tai 1935. - - (Rytkönen 1940: 42.)

Rytkönen toteaa myös, että hän on todistanut sanojen *votmia*, *latmistaa* ja *vitmake* kuuluvan ehkä peräti satojen tuhansien suomalaisten aktiiviseen sanavarastoon, joten näiden sanojen keräämis- ja tutkimisoikeutta ei ole syytä kieltää. Esittämällä näiden ja muiden samanlaisten, entuudestaan tuntemattomien ilmausten, sanamaantieteellisen esiintymisalueen sekä sen orgaanisen sanaympäristön, jonka yhteyteen ne kuuluvat, Rytkönen osoittaa vääräksi sen käsityksen, että kyseiset sanat olisivat irrallisia, individuaalisia, usein heti syntymänsä jälkeen kuolevia luomuksia, joilla ei ole geneettisiä siteitä kielen entiseen ainekseen. (Rytkönen 1940: 42 - 43.) Rytkönen pyysi ihmisiä lähettämään hänelle uusia, vastakeksittyjä sanoja jo vuonna 1935 artikkelissaan. Rytkönen toteaa kuitenkin osuvasti:

Olen siis sitä mieltä, että uutta vartaloa olevien sanojen tekeminen on siis varsin vaikea asia. Useimmat ihmiset menevät hautaan ilman, että ovat tehneet ainoatakaan uutta sanaa, myös savolaiset. Jotkut saavat ansiokseen uuden johdannaisen, uuden analogia- tai kontaminaatiomuodon tms. luomisen. Mutta kuinka moni tekee kokonaan uuden sanan, jolla on myös merkitys? (Rytkönen 1940: 43.)

Rytkönen kertoo esimerkin tuttavastaan, joka väitti, että uusien sanojen luominen on mahdollista, jopa helppoa. Tämä henkilö synnytti sanan *ritmikka*, jolle hän ei ilmoittanut merkitystä. Sana voidaan kuitenkin selittää syntyneeksi sanoista *rutmikka* + *ritmakka* tms. Se, ettei sanoja voi luoda miten vain ja kuinka paljon hyvänsä, vaan pohjalla on aina jo olemassaolevaa ainesta, on hyvä asia kielenkäytön kannalta:

Niin on ihminen sidottu henkiseen pääomaansa. Ja niin pitääkin olla, sillä jos jokainen ihmisyksilö loisi mielin määrin uusia sanoja, kävisi kieli kelvottomaksi välineeksi. Erittäin sanojen lukumäärä olisi huimaava. Kuinka monta sanaa syntyisi, jos 5000 vuoden aikana jokainen ihminen loisi yhden uuden sanan ja jos kantakansaan kuuluisi esim. 10 henkeä? (Rytkönen 1940: 43.)

Ekspressiivisanoja voidaan siis käsitellä myös etymologisessa tutkimuksessa; teoria sanojen jokahetkisestä syntymisestä on suunnaton erehdys. Sen ovat todistaneet indogermaanisten kielten tutkijat, jotka ovat menestyksellisesti etymologioineet onomatopoeettista syntyä olevia sanoja. (Rytkönen 1940: 44.)

Rytkönen kommentoi pitkin *tm*-sanateostaan saamaansa kritiikkiä väitöskirjakappaleestaan. Vastine on joskus hyvinkin henkilökohtaista ja suorasukaista, kuten käy ilmi *kajokki*, *kajakka* -sanoja käsiteltäessä:

- - Kun se [*kajakka*] merkitsee myös 'larus canus', *kaija*, *kajava*', voisi ainakin psykologian kannalta - yksinomaan ja ainoastaan psykologia kelpaa prof. M. Rapolalle tämänlajisten sanojen tutkimusvälineeksi, kuten hän on tiedoittanut eräässä yliopistolliseksi asiantuntijalausunnoksi tarkoitettussa, muitakin virheitä sisältävässä aikaansaannoksessaan – selittää, että tämä linnun nimen funktio on audittiivisen kokonaisuuden differentioituma - - (Rytkönen 1940: 69 - 70)

Omien käsitystensä selittämisen oheen Rytkönen liittää omia kommenttejaan väitöskirjalausunnoista ja osoittaa lausuntojen kohtia vääriksi. Osansa saa myös Jalo Kaliman lausunto:

Prof. Kalima on asiantuntijalausunnossaan huomauttanut mm. siitä, että olen liittänyt toisiinsa sanat *kohmu* 'kömpelö olento' ja *kohmu* 'ahmatti, näpistelijä', joita hän pitää vain homonyymeina. - - on menettelyni tarkoin perusteltu. Toisin on asianlaita mainitun herran kirjoituksessa Über einige Benennungen für Flöte, Stiefelschaft, Schuh und Verwandtes - - , jossa on tehty todella kummallinen ja väärä yhdistelmä. Kummatkin *kohmut* ovat yksi ja sama sana. Prof. Kalima ei ole tajunnut semologista systeemiäni. Tämäkin vastaväite kuuluu niihin lukuisiin, osittain perin törkeihin virheisiin ja väärin huomautuksiin, joita Helsingin Yliopiston asiantuntijat ovat tehneet teostani arvostellessaan. (Rytkönen 1940: 74.)

Lauri Kettunen puolusti Rytkösen tieteellistä toimintaa jo vuonna 1941, jolloin hän piti puheen Kotikielen Seuran vuosikokouksessa. Puheessaan hän totesi, että tieteellinen ilmapiiri ei ollut avautunut, vaan pikemminkin käynyt ahtaaksi. Väitöskirjojen lukumäärä oli jäänyt alhaisemmaksi kuin monien muiden alojen väitöskirjamäärät, ja siis tutkimukset. Kettusen mukaan tieteellistä toimintaa harjoitetaan onneksi myös yliopistojen ulkopuolella. Tieteellinen työ on hänen mukaansa totuuden etsimistä, ja tällainen totuuden etsijä voi lohduttautua sillä, että aina on ollut hänen kaltaisiaan totuudenetsijöitä, jotka oma aika ja sen auktoriteetit ovat ristiinnaulinneet, mutta jotka historia on tunnustanut uranuurtajiksi. Kettusen mukaan työ on ainoa tehokas ase epäoikeudenmukaista arvostelua vastaan. (Kettunen 1941: 243 - 246.)

Rytkösen *tm*-sanatutkimus sai siis palautetta jo heti ilmestyttyään, mutta seuraavan kerran tutkimukseen palattiin varsinaisesti 1950-luvun alussa, jolloin arvioitiin Rytkösen pätevyyttä Helsingin yliopiston suomen kielen professorin virkaan. Itse *tm*-sanatutkimus

antoi siis aihetta keskusteluun, mutta ekspressiivisanastoa käsiteltiin tuolloin myös muuten.

Penttilä kiittää lausunnossaan professorin viran hakijoista Rytköstä siitä, että tämä oli kerännyt ja tuonut esiin suuren joukon ekspressiivisanoja, ja etenkin sanoja, jotka sisältävät sanansisäisen *tm*-konsonanttiyhtymän; tällaisia sanoja tutkimus oli ennen Rytköstä tuntenut vain muutaman. Penttilän mukaan Rytkönen oli myös nähnyt terävästi ne kielitieteelliset ongelmat, jotka tähän sanastoon liittyvät, eikä hän ollut tyytynyt helppoihin ratkaisuihin, vaan oli kriittisesti etsinyt niihin vastauksia. Rytkösellä oli aineistonsa täydellisyyden vuoksi ollut oikeus punnita uudelleen ja pätevästi sitä, mitä *tm*-konsonanttiyhtymistä aiemmin oli kirjoitettu. (Penttilä 1952: 16.)

Lauri Kettunen oli myös mukana valitsemassa uutta suomen kielen professoria. Myöhemmin Kettunen pahoitteli sitä, ettei ollut pitänyt tiukemmin Rytkösen puolta. Kettusen mukaan Rytkösen *tm*-sanatutkimus olisi ollut parhaimpiin väitöskirjoihin kuuluva, suorastaan uranuurtajan työtä. Rytkösellä oli laaja ja monipuolinen tuotanto, joka kyllä veti vertoja muiden hakijoiden tuotannolle. (Kettunen 1960: 389.) Muut viran hakijat olivat Lauri Hakulinen, R. E. Nirvi ja Lauri Posti, joista Hakulinen tuli valituksi.

Erkki Itkonen pitää Rytkösen ajatuksia sanojen juurista ja suffikseista subjektiivisina kuvitelmina, "jotka eivät ole kielitieteen välinein punnittavissa" (Itkonen 1952: 28). Hän kritisoi Rytköstä muun muassa siitä, että tämä oli katsonut, että suffiksit itsekin ovat synnyltään onomatopoeettisia. Sen sijaan hän katsoi Rytkösen huomioiden olevan hyväksyttävissä siinä kohti, missä tämä oli "tyytynyt luonnehtimaan deskriptiivisanojen erilaisia ominaisuuksia kuten esimerkiksi äännemaalailua ja sen heijastumista sanojen merkityksissä (esimerkiksi *kumea* : *kimeä*) jne". Itkosen antamat esimerkkisanat (*kumea*, *kimeä*) ovat sanoja, joissa äänteiden vaihtelun katsottiin muuttavan sanan merkitystä. Itkonen katsoo, että *tm*-sanatutkimuksessa on liikaa epäilyttäviä ja erheellisiksi todettavia arveluja. Sen sijaan hän pitää teoksen positiivisimpana seikkana sitä, että teoksessa on kerättyä melkoinen määrä ekspressiivisanoja, jotka kuvastavat kyseisessä sana-aineuksessa "usein esiintyvää äänteellistä horjuvuutta sekä merkityksien aaltoilevaa väljyyttä". (Itkonen 1952: 28 - 29.)

Itkonen arvostelee myös Rytkösen teosta vuodelta 1949, ja siinä esitettyä ajatusta, että aivan erisukuistenkin kielten sanojen kesken voi havaita yhtäläisyyksiä. Itkonen katsoo, että yhtäläisyyksillä, joita Rytkönen löysi niin suomen kuin eve-nimisen afrikkalaisen kielen sanastoista, on "oma huvittavuutensa". Itkosen mukaan Rytkönen vie ekspressiivisanoja liiaksi lastenkielen tiliin. (Itkonen 1952: 29.)

On sanoja, joita Itkonen pitää epäekspressiivisinä, kun taas Rytkönen osoittaa niiden alkuperän voivan olla ekspressiivinen. Tällaisia sanoja ovat esimerkiksi *pata*, *hetki*, *minä*, *nimi*, *setä*, *puu* ja *uni*. Rytkönen selittää, että esimerkiksi *minä* ja *nimi* kuuluvat

ryhmään, jossa mumina samalla, kun ihminen osoittelee itseensä päin, kuuluvat yhteen. Rytkönen katsoo myös, että ekspressiivisiä ja jokellussyntyisiä sanoja esiintyy myös E. N. Setälän äännehistoriallisissa tutkimuksissa. Jokelluksia tai niiltä näyttäviä sanoja ovat esimerkiksi suomen *nimi*, syrjäänin *un ´uni´* ja suomen *setä*. Sen tyyppiset sanat kuin suomen *uni* saattavat olla jokellussyntyisiä tai ne voivat pohjautua nukkujan unisemiseen tai nukuttajan yksitoikkoiseen nukutushyräilyyn. Rytkönen huomauttaa, että sanoissa, joita hän oli tarkastellut, saattoi olla toisinkin selitettäviä tapauksia, vaikka paikkansapitävää hän katsoi olevan tarkasteluissaan niin paljon, että "pääasia on oikealla tolalla". (Rytkönen 1949: 31 - 32, 35.) Rytkönen ei siis esittänyt omia ajatelmiaan ainoana, oikeina, "ikuisina totuuksina", vaan tästäkin huomautuksesta näkee, että Rytköselle tärkeintä oli totuus ja tutkimus, ei se, että juuri hänen käsityksensä jäisivät viimeiseksi tutkimukseksi asiasta.

3.7. Runot sanojen ekspressiivisyyden havainnollistajina

Ahti Rytkönen ei kirjoittanut vain tieteellisiä kirjoituksia, vaan myös runoja. Hän julkaisi kaksi runokokoelmaansa, *Terve, Tervämäki* sekä *Kahleita*, julkaisusarjassaan Kielentutkimuksen työmaalta. Runokokoelma *Kahleita* ilmestyi vuonna 1959. Se sisältää 19 runoa, jotka käsittelevät sisällöltään useimmiten Savoaa, luontoa, kansatieteellisiä seikkoja sekä onomatopoeettisuutta. Kokoelman ehkä mielenkiintoisimmat runot ovat kokoelman loppupuolella ennen viimeistä, *Kehitystä*-runoa. Rytkönen on kirjoittanut viisi runoa, joilla kaikilla on sama nimi - Onomatopoeieesis - lisättynä järjestysnumerolla (I, II, III, IV, V). Runot ovat kuin pieniä tutkielmia ekspressiivisanoista; kussakin runossa hän tuntuu käsittelevän jonkin piirteen, joka on ominainen juuri ekspressiivisanastolle. Ensimmäinen runo osoittaa vokaalinvaihtelun ja merkityksen välistä yhteyttä (Rytkönen 1959: 9):

Remahtaa roihu puusta pihkavasta. Remahtaa riemu luota kolpakoiden.
Rimahtaa ruutuun ryöppy pisaroiden. Romahtaa muikkusaalis apajasta.

Rumahtaa ruma ryske rumakasta. Rymähtää yhteen autot hulttioiden.
Rämähtää ukkosääni salamoiden. Römähtää hirven ammu notkelmasta.

Lurittaa puro, made livakasti. Romottaa taivas hetkell´ aamunkoiton.
Komottaa vuoren kuhmu komeasti.

Tirskottaa silmään huippu tornin loiton. Rötkähtää rakkauteen voi ihanasti.
Lurittaa rastas sitten loppusoiton.

Runossa alkukonsonantti on siis useimmiten sama, mutta ensimmäisen tavun vokaali vaihtelee: *remahtaa* : *rimahtaa* : *romahtaa* : *rumahtaa* : *rymähtää* : *rämähtää* : *römähtää*, sekä *romottaa* : *komottaa*, joissa myös alkukonsonantti vaihtelee. Rytkönen selittää *tirskottaa*-verbin merkitykseksi 'hiukan näkyä, hienona välkkyä silmään' (joko yksinään tai *näkyä tirskottaa*), ja se on selvästi sukua auditiiivisille *tirsk*-sanoille. (Rytkönen 1940: 60.)

Toinen, Onomatopoeiesis II -runo osoittaa, kuinka samalla sanalla voi olla eri merkityksiä aistihavaintojen kautta (Rytkönen 1959: 9). "Höllöttää" voi niin ihminen kuin särkykin:

Höllöttää kirkkoväki veisaamalla. Höllöttää, ammuu sunter navetassa.
Höllöttää pilvi tuulten huminassa. Höllöttää vaahto aallon hartialla.

Höllöttää valkopurje ulapalla. Höllöttää särky niskanikamassa.
Höllöttää niinkuin veessä haaleassa: vetelys piiryy tällä sanonnalla.

Oi, nauraa rehotä sä leikkisästi! Rehotä istua sä kukkeana!
Rehotä liekki, ruoho rehevästi.

Kajottaa seiväs selkää, hutkivana. Kajottaa ääni, valo heleästi.
Moneenpa kohtaan kuuluu äänisana!

Myös *rehottaa* voi merkitä monenlaista olemista tai tekemistä: tietynlaista nauramista, istumista, tai palamista. *Kajottaa* voi niin ikään liittyä tekemiseen tai aistivaikutelmiin.

Onomatopoeiesis III -runo esittelee alkukonsonantin vaihtelun tuomat muutokset sanan merkityksessä (Rytkönen 1959: 10):

Härisee ryppysakki mellastellen. Järisee tanner talkootanssiaisten.
Kärisee paistonkäry ohukaisten. Lärisee pikkulapsi jokellellä.

Märisee Itku-Iikka vaikerrellen. Närisee pohja kenkään naukuvaisten.
Pärisee pyörät pärtsymiesten, -naisten. "Rärisee" syntyy uutta rakennellen.

Särisee sointi vireen virheellisen. Tärisee, tärskey "kantti kertaa kantti".
Värisee ilma päivän auterisen.

Ärisee vastuksistaan kverulantti. Kärinä myös on pohja kärsimisen.
Ja suurin "kärsimys" lie elefantti.

Ensi tavun vokaali säilyy siis sanoissa samana, mutta alkukonsonantti vaihtelee ja saa aikaan merkityksen muutoksen: *härisee* : *järisee* : *kärisee* : *lärisee* : *märisee* : *närisee* : *pärisee* : *rärisee* : *särisee* : *tärisee* : *värisee* : *ärisee*.

Onomatopoeisis IV -runon aiheena ovat *tm*-sanat. Runosta tulee ilmi kolme seikkaa: ensi tavun vokaali vaihtelee, alkukonsonantti on lähes kokonaan kautta runon *l*, ja runossa on yhdistetty *tm* kaikkiin suomen vokaaleihin.

Latmistaa akka tietä tomerana, ja jätkä letmastelee rokulissa,
rennosti lotmatellen maisemissa, vaan hotellissa ylen litmakkana.

Vedessä litma heijaa heiluvana. Kas, litmii, litkii maitotilkkaa kissa.
Käy lotmahdus, on pinta painuksissa: näin syntyy lotmo, lotko, maastosana.

Ludalla tuohi kiintyy lutmakalla. Voi, hutmiessa tekoniekan tyhmän
lytmistyy hevosluokki pinteän alla,

siis tekee lytmän, lysmän eli lyhmän. Lätmistää, latmii, ken juo ahmimalla.
Vetelä lötmy päättää *tm*-ryhmän. (Rytkönen 1959: 10.)

Kaikki kolme edellä esitettyä seikkaa tulevat havainnollisiksi, kun *tm*-sanat luettelee järjestyksessä: *latmistaa* ~ *letmastella* ~ *litma* - *litmiä* ~ *lotmahdus* - *lotmo* ~ *lutmakka* ~ *hutmia* ~ *lytmistyy* - *lytmä* ~ *lätmistää* ~ *latmia* ~ *lötmy*. Näin huomataan, että runossa vallitsee myös aakkosjärjestys: ensi tavun vokaaleita käsitellään runossa siis järjestelmällisesti.

Viides runo osoittaa, mitä tapahtuu, kun sanan kolmas äänne, konsonantti, vaihtelee (Rytkönen 1959: 11); sanahahmot ovat siis *höh-*, *hök-*, *höl-*, *höm-*, *hön-*, *höp-* ja *hör-*.

Höhötys kuuluu suusta nauravasta. "Höhöttää palje" säillä tuulekkailla.
Höhöttää sammal vaahtomöykyn lailla. Höhähtää tatti maasta kosteasta.

Hökötys porsaan kuuluu karsinasta. Hököttää, hoosaa, moni elon mailla.
Hököttää, oottaa, ken on viuhkaa vailla. 'Hökötys' käy myös ikiliikkujasta.

Hölöttää akka: kyllä paisuu sana. Hömöttää kiukaan hahmo hämäästi.
Hönöttää ääni nenään sointuvana.

Höpöttää ukko usein päättömästi. Höröttää annansilmä koreana.
Hörötys-nauru kaikuu hereästi.

Voidaan siis sanoa, että sekä "hölötys" että "hörötys" kuuluvat suusta nauravasta.

Rytkönen yritti saada kokoelmansa julkaistuksi, mutta kustantamo lähetti käsikirjoituksen takaisin ilmoittaen, ettei sillä ole käyttöä käsikirjoitukselle. (SL, Rytkösen kokoelmat.) Koska Rytkönen yritti saada kokoelmansa julkaistua kustantamon kautta, jolloin levikki saattaa olla suurempi kuin oman julkaisusarjan kautta, voidaan ajatella, että Rytkönen ehkä toivoi kokoelmalle laajempaakin yleisöä.

Kokoelmaa voisi myös pitää eräänlaisena vastapuheenvuorona muun muassa edellä esitetyille ajatuksille siitä, ettei "kansankieli" sovi käytettäväksi kirjallisessa tekstissä. Rytkönehän käyttää kokoelmassaan *tm*-sanoja vieläpä runomuotoisessa tekstissä. Runomuodossa Rytkönen voi osoittaa havainnoillisesti esimerkin avulla, kuinka merkitys muuttuu, kun konsonanti vaihtuu, tai kuinka sama sana voi ilmaista eri aistialueiden tuntemuksia.

Runossa on myös pieni yksityiskohta, josta voi päätellä, että se voisi olla jonkinlainen osoitus muille tieteenharjoittajille siitä, ettei hän hyväksynyt osakseen tullutta arvostelua. Onomatopoeiesis III -runossa Rytkönen kirjoittaa "- - ärisee vastuksistaan kverulanti - -". Rytkönen mainitsee, että hänestä olisi käytetty sanaa *kverulanti* silloin, kun hän valitti professorin viran täyttämisen päätöksestä vuonna 1952. Rytköstä ei katsottu tarpeeksi päteväksi professorinvirkaan, ja Rytkösen mukaan Arvi Korhonen, joka oli Helsingin yliopiston yleisen historian professori vuosina 1940 - 1959, olisi maininnut puheenvuorossaan osaston kokouksessa, että Rytkösen valitus osoittaa vain rettelöinnin halua ja että sen tekijä on tunnettu "kverulanti". Kyseisessä kokouksessa Rytkösen valituksen käsittely oli päätetty lykätä seuraavaan kertaan. (Rytkönen 1954: 3.)

Kuten Rytkönen samassa yhteydessä itse pohtii, haluttiinko tällä puheenvuorolla muokata mielialaa Rytköstä vastaan. Rytkönen oli itse sitä mieltä, että "tietyllä taholla" mielialaa oli alettu muokata heti, kun Rytkönen oli hakenut kyseistä professuuria. Niinpä *kverulanti*-sana voisi hyvin viitata näihin tapahtumiin. Itse sana, *kverulanti*, tulee latinan sanasta *querulans*, ja se merkitsee vaikertelijaa, ruikuttelijaa, marisijaa, valittelijaa. (Suomen kielen perussanakirja 1990: 610; Uusi Sivistyssanakirja 1985: 368.)

4. MYÖHEMPI EKSPRESSIIVISANASTON TUTKIMUS

4.1. Rytkösen aikalaisten käsityksiä 1950-60-luvuilla

Ekspressiivisanasto ei ollut suosittu tutkimuskohde vielä 1950-luvullakaan, mutta siitä toki kirjoitettiin. Tässä luvussa käsitelen 1900-luvun jälkimmäisellä puoliskolla esitettyjä käsityksiä ekspressiivisanastosta.

Paavo Ravila käsittelee artikkelissaan vuodelta 1952 onomatopoeettisten ja deskriptiivisten sanojen asemaa kielen äännesysteemissä. Hän kirjoittaa, ettei onomatopoeettisia sanoja tule väheksyä, sillä ne osoittavat eräitä kielen kehityksen ja dynamiikan kannalta tärkeitä piirteitä, jotka taas opettavat ihmisiä paremmin ymmärtämään kielen todellista olemusta. Affektipitoiset sanat paljastavat Ravilan mukaan omalaatuisia säännönmukaisuuksia, jonka vuoksi niiden tieteellinen käsitteleminen on täysin

mahdollista. Hän kirjoittaa, että onomatopoeettiset sanat ovat olleet "kaikenlaisten harrastelijain mielenkiinnon kohteena, ja mitä mielivaltaisempia olettamuksia ja etymologioja, vieläpä kielen alkusyntyä koskevia väitteitä on niiden perusteella esitetty". Siksi hänen mukaansa on ymmärrettävää, että "harkitsevat ja varovaiset tutkijat ovat niitä kaihtaneet". (Ravila 1952: 273.)

Aarni Penttilä puhuu vuonna 1963 sanojen ilmeestä eli fysiognomiasta, jonka kielenkäyttäjät kokevat eri tavalla selvinä. Toisilla voi olla nimittäin hyvinkin selvä vaikutelma siitä, että jonkin sanan äänne- tai ulkoasulla on sama laatu, tai ilme, kuin sillä oliolla, ominaisuudella tai tapahtumalla, jota se tarkoittaa. Esimerkiksi sana *saippua* voi tuntua liukkaalta ja *villa* pehmeältä. Sanan fysiognomia tuntuu monissa tapauksissa olevan suuresti riippuvainen kulloinkin kyseessä olevan sanan merkitystehtävästä. Monissa tapauksissa edellä kuvattu ilmeellisyys on myöhäsyntyinen piirre, mutta toisaalta kaikissa kielissä on paljon esimerkkejä siitä, että sana mukailee, tai on yrittänyt mukailla, äänneasultaan tarkoitettaan tai tarkoitteelleen luonteenomaista ääntä, ja siten tullut ilmeeltään lähelle tarkoitettaan. Sanastoa, joka on alkuperältään tällaista, nimitetään Penttilän mukaan deskriptiiviseksi, ja nimenomaan ääntä mukailevaa sanastoa onomatopoeettiseksi. (Penttilä 1963: 107 - 108.)

Ekspressiivisanat ovat saattaneet aikojen kuluessa joutua siinä määrin äänteen- ja merkityksenmuutosten alaisiksi, että se ilme, joka niillä nykyisin on käyttäjiensä kielitajussa, voi johtua muusta kuin sanan alkuperäisen äänneasun ja tarkoitteen selvästä samankaltaisuudesta. Tarkemmin selvittämättömällä tavalla syntynyttä ekspressiivisyyttä tavataan yleisesti myös muussa sanastossa paitsi siinä, jonka onomatopoeettisuuteen perustuva alkuperä voidaan välittömästi havaita tai muuten paljastaa; Penttilä tarkoittaa tällä ilmettä, jota monesti sanotaan maalailevuudeksi, ja joka perustuu lähinnä määräänteiden esiintymiseen. Yleisesti katsotaan, että *i* soveltuu erityisesti pientä merkitseviin tai hellien mainittaviin sanoihin, *ö* taas haukkumasanoihin. Vaikka kyseisessä suhteessa vaikuttavat kuitenkin yksilöllinen maku ja kuvittelu, näyttää silti todennäköiseltä, että tällaisilla ilmauksilla on suuri osa sanaelämyksissämme. (Penttilä 1963: 108.)

On myös tapauksia, joissa sanan merkitys, ja nimenomaan sanan tarkoite, virittää kuulijassa pelon, ihastuksen, myötämielisyyden, kainostelun, kunnioituksen, halveksunnan, hyväksymisen ja paheksumisen tunteita. Koska sanaelämyksen eri ainekset muodostavat elämyskokonaisuuden, on siitä saattanut olla seurauksena, että itse sanakin on saanut tarkoitteen virittämästä tunteesta vastaavaa sävyä. Tällä tavalla ilmeellisiksi käyneitä sanoja ovat esimerkiksi *kuolema*, *kummitus*, *peto*, *yö*. Tapauksissa, joissa viriävät tunteet ovat nimenomaan epämieluisia, on asianomaisia sanoja saatettu välttää ja korvata toisilla. Se, että ne ovat korvattavissa toisilla, esimerkiksi vierasperäisillä tieteellisillä sanoilla, osoittaa, että kyseessä olevat ilmaukset itsekkin ovat

jossain määrin epämieluisia. Ainoa syy niiden välttämiseen ei siis ole tarkoite. (Penttilä 1963: 108.)

Erkki Itkonen katsoo teoksessaan vuodelta 1966, että onomatopoeettiset eli ääntä jäljittelevät sanat ovat lähellä interjektioita sikäli, että niissäkin "äännöksen ja sen sisällyksen välillä on ilman muuta tajuttava yhteys". Onomatopoeettisiin sanoihin liittyvät deskriptiiviset sanat, jotka kuvaavat äänneasullaan muiden aistien kuin kuulon avulla havaittavia ilmiöitä, kuten esimerkiksi sanat *pullea, nuljahtaa, köpittää, töröttää*. Useat sanat kuuluvat kumpaankin ryhmään, kuten esimerkiksi *karhea* ja *kahista*. Ekspressiiviset sanat pohjautuvat Itkosen mukaan äännesymboliikkaan eli äänne-metaforaan. Deskriptiivis-onomatopoeettiset sanat muodostavat kielten sanastossa oman, selvästi erottuvan, pienen ryhmänsä, josta "olisi mielivaltaista johtaa muuta sanastoa, jolla ei tällaista luonnetta ole". Suomen kielessä kyseisen ryhmän sanasto kuuluu lähes täysin myöhäiseen kerrostumaan, jolla ei ole vastineita etäsukukielissä. Ne ovat, Itkosen sanoin, "sanojen virran päällistä vaahtoa, oudon labiilia muodoltaan ja varsinkin kielen varhaisvaiheessa nopeasti uudistuvaa" - muuhun käsitykseen ei voitane vertailevan tutkimuksen kannalta tulla. (Itkonen 1966: 80 - 82.)

Äännelait eivät päde ekspressiivisissä sanoissa. Monesti niissä näyttää olevan olennaista osin äänteellinen ydin, joka kannattaa tiettyä yleismerkitystä. Tätä ydintä voidaan muunnella melko vapaasti vaihtamalla sekä vokaaleja että konsonantteja. Äänteellisten variaatioiden merkitysero on usein aivan pieni, ellei olematon (*rompottaa ~ römpöttää, läiskiä ~ mäiskiä*). Toisaalta merkitysero voi olla joskus aivan selväkin, esimerkiksi silloin, kun äännemaalailussa käytetään hyväksi eri vokaalien ominaisväriä (*pirinä ~ porina ~ pärinä ~ pörinä*). (Itkonen 1966: 204.)

Lauri Hakulinen vertaa vuonna 1968 teoksessaan Suomen kielen rakenne ja kehitys ekspressiivisanoja musiikkiin, joiden yhteisenä piirteenä hän piti tunnetta, aistivaikutelmaa. Ekspressiivisanat eivät siis Hakulisen mukaan ilmaise käsitteen ydintä loogisesti, ja niinpä onkin odotuksenmukaista, että "ns. luonnonkansojen kielissä järjestään on paljon enemmän deskriptiivisanoja kuin älyvoittoisemmissa kulttuurikielissä". Suomen itämurteita hän piti "luonnonvaraisempina" kuin läsimurteita, joissa ekspressiivisanojen lukumäärä ja käyttö oli vähäisempää. (Hakulinen 1968: 262.) Aika kuluu, käsitykset muuttuvat - teoksen neljännestä painoksesta vuodelta 1979 käsitys itämurteiden luonnonvaraisuudesta on jätetty pois.

4.2. Perheyhtäläisyys-käsite

Rytkösen *tm*-sanatutkimuksen jälkeinen tutkimus on löytänyt uusia näkökulmia ekspressiivisen sanaston tutkimiseen. Rytkönen ei aikoinaan osannut tai voinut kytkeä tutkimuksiaan kansainväliseen tutkimukseen, ja Suomessa hän oli 1930-40-luvuilla käsityksineen melko yksin. Yksi uusi nykyajan tutkimuksen näkökulma on perheyhtäläisyys, jota myöhempi, etenkin 1970-luvun jälkeinen ekspressiivisanatutkimus pitää tutkimuksen yhtenä merkittävänä eteenpäinviejänä. Perheyhtäläisyys on alkujaan Ludwig Wittgensteinin termi, ja koska Wittgenstein on suuresti vaikuttanut tämän vuosisadan kielentutkimukseen ja sitä kautta muun muassa murteiden tutkimiseen, katson jonkinlaisen esittelyn perheyhtäläisyydestä olevan paikallaan.

Wittgensteinin mukaan kielen opettaminen ei ole selittämistä, vaan harjoittamista. Lapselle alkaa vähitellen kehittyä mieleen esineen kuva aina, kun hän kuulee tietyn sanan. Wittgensteinin mukaan sanojen tarkoituksena ei ole kuitenkaan vain herättää mielikuvia, vaan kielen käyttö toimii niin, että toinen osapuoli lausuu sanoja, ja toinen toimii niiden mukaan, tai myös niin, että kieltä opetteleva nimeää esineitä itse. Oppilas voi myös toistaa sanoja, jotka opettaja sanoo hänelle malliksi. Wittgensteinin mukaan nimeämisen ja malliksi lausuttujen sanojen toistamisen tapahtumia voidaan nimittää **kielipeleiksi**. Kielipelien sarjaan Wittgenstein lukee kielen ja niiden toimintojen kokonaisuuden, joihin kieli nivoutuu mukaan. Wittgenstein lähestyy perheyhtäläisyyttä kehottamalla ihmisiä tarkastelemaan tapahtumia, joita sanotaan peleiksi; peleillä hän tarkoittaa lautapelejä, korttipelejä, pallopelejä, otteluita ja muita vastaavia. Wittgenstein kehottaa katsomaan, mikä on niille kaikille yhteistä. Peleissä ei nähdä mitään, mikä on kaikille yhteistä, vaan niissä nähdään yhtäläisyyksiä, sukulaisuuksia, kokonainen sarja sellaisia. (Wittgenstein 1981: 26 - 27.) Wittgenstein sanoo: "Älä ajattele, vaan katso!" Hän selvittää pelien piirteitä seuraavasti:

- - onko kaikissa peleissä voittamista ja häviämistä tai pelaajien välistä kilpailua? Ajattele pasiansseja. Pallopeleissä on kysymys voittamisesta ja häviämisestä, mutta kun lapsi heittää palloa seinään ja ottaa sen taas kiinni, tämä piirre on hävinnyt. Katso, mikä osuus on taidolla ja onnella. Ja miten erilaista taito onkaan shakkipelissä ja tenniksessä. Ajattele sitten piirileikkejä: Niissä on huvielementti, mutta miten monet muut luonteenpiirteet ovatkaan kadonneet! Tällä tavoin voimme käydä läpi yhä uusia peliryhmiä. Nähdä yhtäläisyyksien putkahtavan esiin ja katoavan näkyvistä. (Wittgenstein 1981: 65.)

Tämän tarkastelun tuloksena Wittgenstein toteaa, että näemme monimutkaisen päällekkäisten ja ristikkäisten yhtäläisyyksien verkoston. Yhtäläisyyksiä on sekä suurissa että pienissä asioissa. Wittgenstein toteaa, ettei hän osaa luonnehtia näitä yhtäläisyyksiä

paremmin kuin sanalla **perheyhtäläisyydet**. (Wittgenstein 1981: 65.) Nimensä perheyhtäläisyys-käsite saa siis perheestä ja sen jäsenten piirteistä:

- - perheenjäsenten väliset erilaiset yhtäläisyydet menevät päällekkäin ja ristikkäin samalla tavalla: Vartalo, kasvonpiirteet, silmien väri, kävelytapa, temperamentti jne. jne. – Tulen sanomaan: "Pelit" muodostavat perheen. (Wittgenstein 1981: 65.)

Wittgenstein ei ollut kiinnostunut käsitteiden alkuperästä, vaan siitä, kuinka niiden käyttö määräytyy nykyajassa. Wittgenstein halusi korostaa yhtäläisyyksien monimutkaisuutta niiden asioiden välillä, jotka kuuluvat kyseessä olevaan käsitteeseen, mahdollisten oikeutusten moninkertaistumista ja perheyhtäläisyyden metaforia, jotka voisivat korvata jonkin toisen sarjan. (Richardson 1976: 85.)

Se, mihin määrään asti terävä kuva voi muistuttaa epäselvää, riippuu epäselvän kuvan epätarkkuuden asteesta. Wittgenstein kehottaa kuvittelemaan, että pitäisi luonnostella epäselvää kuvaa "vastaava" terävä kuva. Epäselvässä kuvassa on esimerkiksi epätarkka punainen suorakaide, joka korvataan tarkalla. Olisi mahdollista piirtää useita tarkkoja suorakaiteita, jotka vastaisivat epätarkkaa. Mutta jos alkuperäisen kuvan värit sulautuvat toisiinsa ilman, että rajasta on jälkeäkään, onko epäselvää kuvaa vastaava terävän kuvan piirtäminen tällöin toivoton yritys? Wittgensteinin mukaan tällöin on aivan sama, piirtäisikö ihminen ympyrän tai suorakaiteen tai sydämen muotoisen kuvion - kaikki värithän sulautuvat yhteen. "Kaikki täsmää, eikä mikään täsmää." Wittgenstein kehottaa miettimään, miten olemme *oppineet* sanan (esimerkiksi "hyvän") merkityksen. Millaiset esimerkit ovat opettaneet meille sen, missä kielipeleissä? Wittgensteinin mukaan tulemme tällöin helpommin näkemään, että sanalla on oltava kokonainen merkityksien perhe. (Wittgenstein 1981: 71.)

Ludwig Wittgensteinin perheyhtäläisyys-käsite on ollut käytössä muun muassa kielitieteen alalla. Suomessa perheyhtäläisyys-käsite tuli filosofien ja kielitieteilijöiden, kuten Esa Itkosen ja Raimo Anttilan, kautta. Sitä on pohdittu myös ulkomailla kielentutkimuksen piirissä. Esimerkiksi Robert St.Clair katsoo, että muun muassa murteiden väliset suhteet ovat perheyhtäläisyyttä. Perheyhtäläisyydet ovat teoreettinen vastaus äärimmäisyyksien välillä, toisin sanoen ne luovat siltoja kuromaan aukkoja umpeen. Toisaalta se ei tarkoita, että edes tulisi saavuttaa aukoton, abstrakti järjestelmä. Perheyhtäläisyyden avulla voi Anttilan mukaan selittää muun muassa sitä, kuinka käytämme kieltä eri tilanteissa; vaikka eri tilanteisiin olisi säännöt, voi kielenkäyttö silti olla "vapaata" eli erilaiset avoimet merkitykset, variantit yms. voivat nousta kielenkäyttöön. Voidaan myös ajatella sitä, voiko perheyhtäläisyysverkosta johtaa uusia verkkoja aktivoimalla niitä, jotka jo ovat olemassa. (Anttila 1977: 47 - 51.)

Perheyhtäläisyys on antanut selvän vaihtoehdon klassisella kategoriolla operoivalle kielen kuvaukselle. Epäprototyypiset jäsenet liitetään luokkaan sen perusteella, onko niillä joitakin yhteisiä ominaisuuksia prototyypisten tapausten kanssa. Nämä ominaisuudet eivät ole pysyviä, vaan ne saattavat vaihdella, eikä niitä voida esittää välttämättömien ja riittävien piirteiden joukkona. Tällöin luokat eivät myöskään ole selvärajaisia; lisäksi ne voivat leikata toisiaan. (Leino 1993: 35.)

Esimerkkinä luokan edustavimmista esimerkeistä eli prototyypeistä voisi mainita punarinnan ja peipposen, jotka ovat prototyypisiä lintuja, kun taas kana ja pingviini ovat epäprototyypisiä. Viimeksi mainituilla on kuitenkin niin paljon yhteisiä ominaisuuksia - perheyhtäläisyyksiä - prototyypin kanssa, että myös ne luetaan kategoriaan "lintu". (Leino 1993: 36.) Toisaalta voidaan kysyä, sotiiko tällainen ajatus prototyypeistä, siis "enemmän jotain olevista", Wittgensteinin tarkoittamaa perheyhtäläisyys-käsitettä vastaan. Wittgensteinhan ei suinkaan tarkoittanut, että jokin, esimerkiksi punarinta, olisi jotain enemmän kuin toinen. Toisaalta, onko tässä kyse juuri kielen käytöstä, kielipelistä, vai pelkästään luonnontieteestä?

Kognitiivisen kieliopin antama kuvaus polysemialle on sellainen, että siinä sanan merkitykset muodostavat kategorian, jossa eri merkitysten välillä on perheyhtäläisyyksiä. Kuvattavaksi tällöin jää se, millä tavoin nämä merkitykset ovat saman luokan jäseniä, eli millaisia ovat niiden väliset yhtäläisyydet. Polysemian käsittely toisiinsa liittyvien merkitysten verkkona ei vaikuta intuitionvastaiselta. (Leino 1993: 106, 159.)

Myös allomorfin määrittelyssä on turvaututtava perheyhtäläisyyden käsitteeseen. Samankaltaisuutta ei kuitenkaan pystytä ennalta määrittelemään; se on perusaksiooma, josta lähdetään. Jälkeenpäin nähdään, mitä yhtäläisyyksiä on huomattu. Näin selittyy se, että eri ihmiset voivat ryhmittää saman allomorfiverkon eri lailla, eikä näin siis voida saada yleispätevää, koko kieleen sopivaa sovellusta. Juuri perheyhtäläisyydet selittävät ja oikeuttavat avoimet järjestelmät, joihin kielikin olennaisesti kuuluu. (Anttila 1974: 336.)

4.3. Äännesymboliikasta

Merkityksen arbitraarisuus ja motivoitavuus on ikivanha keskustelunaihe kielitieteen piirissä. 1900-luvun keskustelussa on painotettu useimmiten Saussureen vedoten merkityksen arbitraarisuutta, eli toisin sanoen on pidetty selvänä, että kielellisen merkin ja reaali maailman tarkoitteiden välinen yhteys on sopimuksenvarainen. Se ei siis ole luonnollinen eli perusteltavissa. On ajateltu, että motivoitun sanaston kuvaus ei anna kielestä oleellista tietoa. Tätä ajattelutapaa on kuitenkin alettu korjata. Esimerkiksi kognitiivisen syntaksin alalla on kiinnitetty yhä enemmän huomiota mallin ja

(lause)rakenteen vastaavuuteen. Tällä vuosikymmenellä keskustelu on laajentunut myös muille kieliopin osa-alueille. (Pajunen 1997: 477.)

Hintonin, Nicholisin ja Ohalan toimittama teos pyrkii antamaan esimerkkejä ns. äännesymboliikan universaalitendensseistä. Äännesymboliikalla tarkoitetaan sitä, että ääni ja merkitys ovat sidoksissa keskenään. Äänen ja merkityksen välinen yhteysaste on eri ilmiöillä kuitenkin erilainen. Tämä yhteys vaihtelee suorasta ja välittömästä yhteydestä sovittuun merkitykseen. Äännesymboliikasta voidaan erottaa eri tyyppisiä, ja nämä tyypit ovat ruumisperustainen, imitatiivinen, synesteettinen ja konventionaalinen symboliikka. (Pajunen 1997: 477-478; Hinton - Nichols - Ohala 1994.)

Ruumisperäinen äännesymboliikka tarkoittaa tiettyjen äänteiden ja intonaatiomallien käyttöä ilmaisemaan puhujan fysiologista tai psyykkistä tilaa. Tällainen symboliikka kattaa sekä tahattomat ääntelyt, kuten esimerkiksi hikottelemisen ja yskimisen, sekä ekspressiivisen intonaation ja äänen laadun, sekä interjektioita. Nämä tapaukset ovat eräänlaisia marginaalitapauksia; voidaan epäillä, onko kyseessä äännesymboliikka, sillä ääni ei ole tällaisissa tapauksissa minään selvänä symbolina vaan pikemminkin merkinä tai oireena esimerkiksi sairaudesta. Kyseessä olevat tapaukset eivät myöskään esiinny kirjoitetussa tekstissä lukuunottamatta sarjakuvia. Ryhmään kuuluvat ilmaisut ovat epäkonventionaalisia ja rakenteeltaan yksinkertaisia. (Hinton - Nichols - Ohala 1994: 2 - 3.)

Imitatiivinen äännesymboliikka liittyy onomatopoeettisiin sanoihin ja fraaseihin, jotka jäljittelevät luonnon ja muun ympäristön ääniä. Kuten edellisessä, myös tässä ryhmässä on ilmauksia, jotka eivät kuulu konventionaalistuneeseen puheeseen; tällaisia ovat esimerkiksi hälytysajoneuvojen sireenit ja eläinten ääntely. Suuri osa onomatopoeettisista ilmaisuista on kuitenkin konventionaalistuneita eli niitä esiintyy myös kirjoitetussa kielessä. Imitatiivisen äännesymboliikan ryhmään luetaan myös ns. liikeimitatiivit, jotka koodaavat sekä ääntä että liikettä. Tällaiset liikkeet ovat yleensä hyvin rytmisiä eli samanlaisia toistuvia liikkeitä. Liike puolestaan tuottaa rytmisen äänen. Onomatopoeettinen sanasto konventionaalistuu yhä enemmän, ja usein sillä on omat rakenteelliset erikoismallinsa. Esimerkkinä suomen kielestä voidaan mainita vartalonvaihtelun ja reduplikaation rooli sananjohdossa; ne esiintyvät melkein ainoastaan ekspressiivisessä sanastossa, kuten esimerkiksi *hihittää ~ hohottaa ~ hahattaa* näkyä. (Hinton - Nichols - Ohala 1994: 3 - 4; Pajunen 1997: 478.)

Synesteettinen äännesymboliikka käsittää ei-akustisten ilmiöiden akustisen symbolisaation eli niiden ilmaisemista akustisin keinoin. Tämä ilmenee, kun esimerkiksi tietyt äänteet valitaan edustamaan objektien ominaisuuksia, kuten kokoa, muotoa jne. Tähän ryhmään kuuluvat esimerkiksi pienuutta ilmaiseva palatalisaatio ja korkeat vokaalit samoin kuin ekspressiivinen intonaatio tapauksissa, joissa suuruutta ilmaistaan puhumalla

matalalla äänellä venyttäen. Synesteettinen äännesymboliikka osoittaa, että muodon ja merkityksen välinen suhde ei ole läpinäkyvä. Tutuin synesteettisen äännesymboliikan muoto on lapselle puhuttu lapsenkieli. (Hinton - Nichols - Ohala 1994: 4 - 5.)

Konventionaalisella äännesymboliikalla tarkoitetaan tiettyjen foneemien ja klustereiden analogista assosiaatiota tietyn merkityksen kanssa. Ehkä tunnetuin esimerkki tästä on englannin kielen *gl*-sanat, mutta myös suomen *CVCise*-verbeissä on tämäntapaista äännesymboliikkaa; esimerkiksi *kihistä, kohista, kuhista, kahista, kähistä*. Konventionaalinen symboliikka on vahvasti kielikohtaista, ei niinkään universaalialia. (Hinton - Nichols - Ohala 1994: 5; Pajunen 1997: 479.)

Metalingvistinen symboliikka kattaa edellä esitetyt alalajit. Metalingvistikissa symboliikassa joko segmentin valinta tai intonaatiomalli on vihjeenä kielellisestä funktiosta ja rakenteesta. Tällainen symboliikka käsittää kielikohtaiset rajoitukset eli ainekset, joita suositaan tai vältetään. Tällainen symboliikka on myös konventionaalistunutta, abstraktia ja vahvasti kielikohtaista. (Hinton - Nichols - Ohala 1994: 6 - 8.)

Äännesymboliikan kielellinen ilmenemismuoto on usein kielikohtainen, mutta yleistyksiäkin voidaan tehdä. Yksi tällainen yleistys on reduplikaatio, jota esiintyy vaihtelevasti maailman eri kielissä; kuitenkin sellaisissa kielissä, joissa reduplikaatiota käytetään, näkyy selvä yhteys sen ja äännesymboliikan välillä. Yleistyksiä ovat myös kielen tavallisesta fonotaksista poikkeavien segmenttien käyttö, sekä tiettyjen foneemien assosioituminen tietyn semantiikan alan kanssa. Äännesymboliikka on se alue, joka selvimmin tulee esille imitatiiveissa ja synesteettista symboliikkaa sisältävissä muodoissa; esimerkiksi imitatiiveissa klusiileja käytetään kuvaamaan keskeytettyjä ääniä ja liikkeitä, kun taas frikatiiveilla kuvataan nopeita, ilman halki kuuluvia liikkeitä. Mitkään äännesymboliset mallit eivät ole universaaleja, mikäli termiä käytetään löyhästi tarkoittamaan sitä, että malleja esiintyy useissa kielissä. (Hinton - Nichols - Ohala 1994: 8 - 10.)

Rytkösen mukaan ihmisen sielunelämä ja puhe-elimistö ovat kaikkialla maailmassa samanlaisia. Ihmiskorvan tajuamat ääni-ilmiot ovat kaikkialla suurin piirtein samanlaisia, ja lastenkielen äännökset ovat niinkään toisiaan muistuttavia. Niinpä on odotuksenmukaista, että samanlaiset kuulohavaintoon perustuvat seikat voivat saada samanlaisia nimityksiä, ja eri kielten sanastoissa voi havaita yhtäläisyyksiä, vaikkeivät ne olekaan toisille sukua. Esimerkkinä tästä ilmiöstä voidaan käyttää englannin sanaa *cuckoo*, latinan sanaa *cuculus*, ranskan sanaa *coucou*, saksan sanaa *Kuckkuck* ja venäjän sanaa *kukuska*. Myös Stephen Ullmanin mielestä *cuckoo*-esimerkki osoittaa merkittävästi, että linnulla on hyvin samantapainen ja selvästi onomatopoeettinen nimi niin monissa indoeurooppalaisissa, kuin myös joissakin suomalais-ugrilaisissa kielissä.

(Rytkönen 1949a: 7; Rytkönen 1954: 3; Rytkönen 1949b: 1; Rytkönen 1950: 8; Ullman 1966: 225.)

Sekundaarisen onomatopoesiksen tyypissä äänen ja merkityksen yhteys ei ole niin ilmeinen kuin primaarissa tyypissä. Ehkä tunnetuin esimerkki tästä on vokaali *i* ja sen yhteys pienuuden ilmaisemiseen. Esimerkiksi englannin sanat *little*, *slim*, *thin* ja *wee*, ranskan sana *petit* sekä italian *piccolo*, sekä monien muiden esimerkkien ohella unkarin kielen sanat *kis*, *kicsi* ja *pici* osoittavat Ullmanin mielestä käsityksen *i:n* pienuuden osoittamisesta oikeaksi. Tämä näkyy myös pientä merkitsevissä adjektiiveissa: *kid*, *chit*, *midge*, *chip* jne samoin kuin englannin kielen diminutiivisuffikseissa *-ie*, *-kin* ja *-ling*. Latinan sana *parvus* puolestaan ei ole säilynyt romaanisissa kielissä, vaan se on niissä korvattu sanoilla, joiden äänteellinen rakenne sopii paremmin ilmaisemaan pienuuden ideaa. (Ullman 1966: 225 - 226.) Esimerkkien mukaan näyttäisi siis siltä, että äänteillä ja merkityksillä voidaan katsoa olevan vastaavuutta.

Ferdinand de Saussuren ajatus oli, että kieli on itsenäinen, autonominen järjestelmä, jossa kielellisen merkin merkitys ei ole kiinteä ominaisuus, vaan sen "arvon" funktio, joka merkillä on kielen muodostamassa merkkijärjestelmässä. Niinpä esimerkiksi sanan *red* merkitys ei johdu kielenulkoisen maailman ominaisuudesta, vaan merkitys tulee siitä "arvosta", joka sanalla on englannin kielen värisanaston järjestelmässä. On sanoja, jotka rajoittavat sanan *red* käyttöä; näitä ovat esimerkiksi *orange*, *pink* ja *purple*. Mikäli merkitystä lähestytään strukturalistiselta kannalta, päädytään ajatukseen, että kaikilla väritermeillä on sama status. Myös kaikilla väritermien referenteillä on sama status; niinpä jos kaksi värisävyä luokitellaan punaisiksi, ei voida sanoa, että toinen olisi toista punaisempi. (Taylor 1995.)

Äänen ja merkityksen välisestä yhteydestä on ollut monenlaisia käsityksiä. On ajateltu, että niiden välillä olisi yhteys, eikä ajatusta universaalisesta äännesymboliikasta pitäisi hylätä jos ei kritiikittömästi hyväksykään. Äänen ja merkityksen välinen yhteys tulisi ottaa todisteena kielellisestä ilmiöstä. Syntyperäisillä kielen puhujilla näyttää olevan kyky nähdä äänen ja merkityksen välinen yhteys. Sanankäyttö esimerkiksi runossa voi aiheuttaa sellaisen sopivuuden tunteen merkitykseen nähden, mitä etymologia ei hyväksy. (Hymes 1966: 112 - 114.) Niinpä esimerkiksi Rytkösen Onomatopoesis-runojen merkitykset käyvät lukijalle selviksi ja äänneasun ja merkityksen välille tuntuu syntyvän yhteys, vaikkei lukija olisikaan koskaan ennen kuullut käytettävän sanoja juuri kyseisissä yhteyksissä.

4.4. Ekspressiivisanaston tutkimusta Suomessa

4.4.1. Uusia käsityksiä murren sanaston tutkimuksessa

Raimo Anttila on Rytkösen jälkeen ehkä ensimmäinen tutkija, joka on kiinnittänyt huomiota äännevaihteluihin, niiden liittymiseen sanojen monimerkityksisyyteen ja ekspressiivisiin ilmaisuihin. Anttila tutki 1970-luvulla paljon murteita ja slangia ja niihin liittyviä käsityksiä esimerkiksi merkityksen ja äännevaihtelun kannalta. Anttila oli myös ensimmäinen, joka toi Rytkösen tutkimukset julkisuuteen kauan kestäneen hiljaisuuden jälkeen. Tosin hän pääsi tutustumaan Rytkösen kirjoituksiin vasta vuonna 1974. Samana vuonna Anttila julkaisi artikkelinsa äännevaihtelusta ja allomorfiin semiotiikasta. Anttila ei vielä tuossa vaiheessa liene tutustunut Rytkösen tutkimuksiin tarkemmin, mutta artikkelissaan hän käsittelee muun muassa päätteiden muodostumista ja sanojen merkityksiä, siis samoja aiheita kuin Rytkösen aikoinaan.

Anttila käsittelee äänneiden ja merkitysten variaatioita artikkelissaan hyvin teoreettisesti. Hänen mukaansa on teoreettisesti oikeampaa käsitellä morfeemia invarianttina pohjamuotona kuin allomorfiin joukkona. Nämä näkemykset limittyvät kielenkäytössä seuraavalla tavalla:

morfeemi		Y K T E	
allomorfi 1		y k s i	ympäristö 1
>> 2		y h t e	ympäristö 2
>> 3		y h d e	ympäristö 3
>> 4		y h t ø	ympäristö 4
>> 5		y h ø ø	ympäristö 5 (part.)

Yhtäläisyyksien ja erojen koostumista voidaan katsoa kahdesta näkökulmasta: horisontaalisesta ja vertikaalisesta. Edellinen tasoittaa erot, ja jälkimmäinen korostaa niitä pitämällä yksiköt erillään samaan tapaan kuin yksiköt Y, K, T, E. Kummassakin tapauksessa tuotoksena on oltava paradigmaattinen kudos, josta sekä kielen oppija että sen tutkija alkavat. "Kysymys on siitä, missä määrin kielenkäyttäjät turvautuu horisontaali- tai vertikaaliakseliin, eikä siitä, mitä lingvistit haluavat uskoa". (Anttila 1974: 331.) Toisin sanoen, ihmisten todellinen kielenkäyttö määrää kielentutkimusta eikä päinvastoin.

Allomorfiin esiintyminen on yleistä, ja siksi niillä on oltava jokin funktio, sillä muuten muutokset tuskin tuottaisivat niitä niin helposti, eivätkä ne jäisi kieleen niin pitkiksi ajoiksi. Kielessä merkkityypit eli symboli, indeksi ja ikoni sekoittuvat yhdeksi

kokonaisuudeksi, jonka osia kielenkäytössä ei ole syytä huomata. Kum symboli on opittu, se saa heti ikonisen silauksen; lasta ei saa millään uskomaan, että esimerkiksi *lehmä* olisi 'hevonen' ja päinvastoin. Allomorfit tuovat puolestaan mukaan indeksikaalisen elementin; ne viittaavat rajojensa yli laajempiin kokonaisuuksiin, tavallisesti sanoihin. Näin esimerkiksi sana *vesi* kertoo, että morfi on itsenäinen tai yhdyssanan osa, ja *vede-* ja *vete-* osoittavat, että morfit on alistettu osina suurempaan kokonaisuuteen. Allomorfit siis liimaavat osia yhteen ja korostavat siten sanan itsenäisyyttä. Variaation käyttäminen tähän tarkoitukseen on samaa kuin sen käyttäminen maantieteellisen tai sosiaalisen indeksin osoittamiseen; tällaiset sociolingvistiset indeksit on helppo huomata. Kuitenkaan allomorfien semioottista funktiota ei ole kielen tutkimuksessa juurikaan tunnustettu. (Anttila 1974: 333 - 334.)

Anttilan mielestä tulisi kiinnittää enemmän huomiota semiotiikkaan, sillä se jää vähemmälle huomiolle kielimiesten keskuudessa, vaikka kieltä pidetäänkin tärkeimpänä merkkisysteeminä. Deskriptiivis-affektiivis-onomatopoeettinen sanasto kuvaa kohdettaan ikonina. Tällaisen sanaston tutkijat ovat pakosti joutuneet käyttämään näille sanoille tyypillisiä kanonisia muotoja, ja tällaiset muodot ovat paljon rajallisempia kuin kielen koko leksikko. Merkki siis jo itsessään osoittaa, että se edustaa vain osa-aluetta. Valinta symbolin ja ikonin välillä on semioottinen prosessi. Se, kuinka valinta tapahtuu, ei ole mielivaltaista. Deskriptiivis-affektiivis-onomatopoeettiset sanat sijoittuvat siis täysin laillisille paikoille. Koska merkit kasvavat nimenomaan kielen käytön puitteissa, on selvää, että näin saamme uusia symboleja. Tiukkaa rajojen vetämistä ei voida tehdä. (Anttila 1976: 129 - 130.)

Anttila toi, kuten on jo mainittu, suomalaiseseen kielitieteeseen käsitteen perheyhtäläisyys, jota on hyödynnetty muun muassa murren sanaston tutkimuksessa. Robert St.Clair esittää, että murren suhteita tulee tarkastella perheyhtäläisyyksinä. Tätä käsitettä St.Clair käyttää muun muassa artikkelissaan *The Independency Principle in Dialectology*, jossa hän tutkii erilaisia englannin kielen murteita esimerkiksi sanojen ääntämisen osalta. Hänen mukaansa kaikilla kielen puhujilla ei ole samoja perusmuotoja, vaan murteen puhujien täytyy vakuuttua murteen perusmuodoista sen tiedon perusteella, joka hänellä on saatavilla. Tämän johdosta voidaan olettaa, että jos tieto eroaa murteesta toiseen, myös perusmuodot ovat erilaisia eri murteissa. Murteiden tutkimuksen tulee hylätä perinteinen ajatus siitä, että kielen murteilla on ainutkertainen ominaisuus, kuten fonologiset säännöt jne. Sen sijaan murteiden väliset suhteet ovat perheyhtäläisyyksiä, eli murteiden katsotaan olevan monimutkainen verkko samankaltaisuuksia ja eroavaisuuksia, jotka peittävät osin toisensa niin, etteivät kaksi idiolektia ole välttämättä identtisiä, mutta muistuttavat toisiaan niin paljon, että tulkinta on mahdollista. Niillä on tarpeeksi samankaltaisuutta murteen puheketjussa, joten puhetta voidaan aina käsitellä fonologisten

strategioiden avulla. Näiden strategioiden tehtävänä on rakentaa systemaattinen silta sen aukon ylle, joka on olemassa toisiinsa liittyvien lingvististen järjestelmien välillä. (Anttila 1974: 336; St. Clair 1973: 24, 25 - 26.)

Perheyhtäläisyydet selittävät parhaiten myös sanojen merkitysten avonaisuuden ja kontekstista riippuvat variantit. Asia on selvä, jos ajatellaan kielen käyttöä eikä kieltä koodina. Kysymys on osaltaan allomorfien semiotiikasta; allomorfien funktio on konnotaatio, sillä allomorfi merkitsee osana kokonaista sanaa. Allomorfien väliset perheyhtäläisyydet osoittavat samansukuisia merkitysrykelmiä. Kysymys on suhteista, ei olioista. Morfologian syntaktiset indeksisuhteet on kielitieteessä aiemmin jätetty huomiotta; kuitenkin allomorfit liittyvät olennaisesti kielen yleiseen struktuuriin. (Anttila 1974: 336 - 337.)

Kieliopilliset ainekset ja affektipitoiset sanat käyttävät usein samoja muotokeinoja, kuten esimerkiksi reduplikaatiota, intonaatiota ja vokaalinvaihteluita sekä suffikseja. Muoto-opin tehtäväksi voidaan katsoa diagrammien rakentaminen merkityskentästä. Suomen ekspressiivisanasto osoittaa tämän selvästi, sillä siinä konventionaali osuus on minimissä. Sanojen todistusvoimaa ei suinkaan vähennä äännehahmon häilyvyys, vaan päinvastoin, muodon joustavuus heijastaa suoraan merkityksen "epämääräisyyttä". Varioivat ainekset osoittavat pakonomaisesti myös sen, että morfologian toinen peruselementti on perheyhtäläisyys. Kyseinen sanastoaines vaatii siis selitykseen yhtäläisyyksien ja erojen verkon; vain näin voidaan kielellinen aines selittää. Niinpä diagrammin luomiseen käytetään vain niitä "loimia ja kutimia", jotka ovat tarpeen. Puheen tuottamisen tavoitteena on selvä diagrammi, eikä lähtökohtana voi siis olla mikään syvämuoto, josta todellisuudessa esiintyvät pintavariantit johdetaan. (Anttila 1976: 130 - 131.)

4.4.2. Slangi- ja lainasanajohdinten tutkimuksesta

1970-luvulla kiinnostus ekspressiivistä kieltä kohtaan lisääntyi, ja esimerkiksi erilaisia slangeja on alettu tutkia yhä enemmän. Anttila käsittelee vuoden 1975 artikkelissaan muun muassa suffikseja. Yksi slangin eniten käytetyistä suffikseista on *-ari*, kuten esimerkiksi sanoissa *pannari*, *demari*, *kommari*, *tikkari*. (Anttila 1975: 10.)

Säännönmukaisuus rikkoontuu, kun viimeistä vokaalia ei voida ennustaa vaikka prosessi on tuottava. Suffiksi *-u* toistaa kahdentamisen mahdollisuuden: *kultu* 'kulta', *nenu* 'nenä', *poju* 'poika', *kapu* 'kapteeni', *laku* 'lakritsi', *jallu* 'jaloviina', *essu* 'esiliina', *renkku* 'rengas' jne. Joskus assimilaatio antaa pituutta: *possu/porsas*, *kessu/kersantti*. Huomattavin kahdentumisen muoto on kuitenkin *-kk-*, joka tuottaa

suffiksin *-kku*, kuten esimerkiksi sanoissa *brenkku* 'brännvin', *valkku* 'valkoviini', *punkku* 'punaviini', *pöykky* 'pöytäviina', *telkku* 'televisio' jne. Myös *t:n* affrikaatio on suosittu ja sillä on huomattava kuvaava sävy: *Antsu* 'Antti', *Matsu* 'Matti', *pontsu* 'pontikka', *rantsu* 'ranta' jne. Suffiksilla *-a* saadaan myös *kätsä*, *partsa*, *utsia*, jossa sanassa on myös *ts:n* värittävä sävy. (Anttila 1975: 11, 12.)

Suffiksi *s* on kuvaileva, mikäli se on oikeassa ympäristössä: *muksu*, *Veksu*, *reksi*, *vaksi*. Sama väri on melko selvä myös labiaalien jäljessä: *japsi*, *lipsua*, *Tapsa*, *lompsa*, *nopsa*. Kaikkia näitä muotoiluja voidaan pitää prosessina, jossa *s* vapautuu kuvaamistarkoitukseen. Suffiksi *-sa* näyttää olevan ilmeinen esimerkiksi sanoissa *pulsa* 'pulpetti', *kilsa*, *bilsa*, *limsa* (ellei sanoissa ole *l* ja *n* dentaaleina). Seuraavissa sanoissa *-ts-* kuuluu osana suffiksiin *-tsu*: *Kaitsu*, *poitsu*, *jortsut* 'jorata', *ältsy* 'äly' jne. Tavallisesti *-k-* säilyy yksittäisenä, kuten esimerkiksi sanassa *sytkäri*, mutta *s* voi korottaa kuvaavaa sävyä, kun se on *k:n* edessä: *Onska* 'onni', *Jaska*, *Reiska*, *jänskä*, *penska*, *pansku* 'banaani', *Väiski*, *Päiski* 'Päivi'. Useimmat näistä muodoista ovat vanhoja. Samaa kuvaavaa sävyä on myös sanoissa, joissa *s:n* eteen tulee *t*: *notski*, *jätski*, *potsku* 'potilas', *jutsku* 'juutalainen', *putsku* 'puuteri'. On myös ilmeistä, että *ts* voi liittyä suffiksiin, jolloin muodostuu suffiksi *-tsku*, kuten nähdään esimerkiksi sanoista *pitsku* 'piha', *Eltsu* 'eläintarha', *matsku* 'maa', *Petsku* 'Pekka'. (Anttila 1975: 12 - 13.)

Kuitenkaan *s:n* esiintyminen itse sanassa ei vähennä sanan kuvaavuutta. Ekspressiivisyys lisääntyy myös, jos turvaudutaan kehämäisiin äänteisiin: *inkkari inttarin* sijasta, *synkkäri synttärin* asemesta. Mikäli käytettäisiin *konttaria konnari*-sanan sijasta, se viittaisi enemmänkin *kontata*-sanaan. Muodot, joissa on *ts*, palautuvat yksittäiseen dentaaliin lisätäkseen ekspressiivisyyttään. Niinpä saadaan muodot *notski* ~ *node*, *jätski* ~ *jäde*, *lantsu* ~ *lande*, *mutsi* ~ *mude*, *fatsi* ~ *fade*, *lentsik(k)a* ~ *lendeka*, *kantsi-* ~ *kande-* jne. Myös murrepiirteitä voidaan käyttää paikallisen sävyn antamiseen, kuten esimerkiksi *metsä* ~ *mehtä*, *itse* ~ *itte* - *ihte* ~ *ite*. (Anttila 1975: 14 - 15.)

Suffiksi *-k(k)a* saattaa muodostaa kolmannen tavun, kuten esimerkiksi sanoissa *vossikka*, *issikka*, *penikka*, *piirakka*; voi olla mahdollista, että tämä muoto on antanut vaikutteita myös slangimuotoihin. Suffiksiin *-ikka* liittyy usein *t:n* affrikaatio: *raitsikka/raitiovaunu*, *lentsikka/lentokone*. Jos edellä on *a*, voi jäljessä tulla *-ukka*: *Marjukka*, *Seijukka*, *nenukka*. Myös *-li* voidaan lisätä: *Esuli/Esa*, *kisuli*, *kimuli*. Sanat, jotka päättyvät *-li*, ovat usein selvästi affektiivisia: *ukkeli/ukko*, *simppele*, *Jakkeli/Jaakko*, *kakkeli/kakka*, *kiipeli*, *vekkuli*. Muoto on tullut lainasanojen osana sekä idästä että lännestä ja on nykyään itsenäinen. Joskus *-eri* heijastaa samaa väriä: *samperi*, ja samoin esimerkiksi *nekru/neekeri*, *sokru/sokeri*, *paperu/paperi*. Sekä *-eli* että *-eri* esiintyvät usein teknillisessä sanastossa. (Anttila 1975: 16.)

Lyhennys esiintyy suorana vastakohtana yksiköiden pidentämiselle: *busa ~ bussi, kisu ~ kissa, kimu ~ kimma, loparit ~ lopputili, pusu ~ pussata, Peku ~ Pekka, kipale ~ kappale* jne. Lyhenevä vokaali on tyypillinen piirre ekspressiiviselle sanastolle, mikä näkyy esimerkeissä *ki(i)ltsik(k)a, minkka/miinus, murkku/muurahainen, luti/luutnantti*. Esimerkiksi sanoissa *Jake, Tuku, Tatu/Taavetti* on sekä vokaalin että konsonantin lyheneminen. Myös lauseessa voi esiintyä lyhennys: Laura, ruvetaan *rypämään* (ryyppämään). Joskus vokaalin ja konsonantin välinen pituus voi vaihdella: *Lissu/Liisa, Jessus/Jeesus, vessa/veesee*. Tiukat kanoniset muodot vähentävät toistoa, koska konteksti yleensä auttaa tulkintaa. Usein morfologia estää leksikaalisia yhtymiä. Esimerkiksi sana *kumppari* kattaa sekä merkityksen 'kumisaapas' että 'kumilenkki'. Saappaat kuitenkin esiintyvät monikollisina: *kumpparit*. Leikkikenttäkontekstissa esiintyy sana *lappari*, jota käytetään sekä *lapion* että *lapasen* asemesta. (Anttila 1975: 14 - 15.)

Anttila antaa esimerkin myös "ver-kielestä": kaikki sanat katkaistaan ensimmäisen vokaalin jälkeen, jota pidennetään, ja johon lisätään *-ver*. Niinpä esimerkiksi lause *Tule sinä vaan minun kanssani* kääntyy muotoon *Tuuver siiver vaaver miiver kaaver. Mullikka*-tyyppi säilyttää lyhyen vokaalin ja lisää *-lli:n*: *Tulli silli valli milli kalli*. Näitä koodeja tehokkaasti käytettäessä tulee tietää, mistä toinen puhuu; jälkimmäisen lauseen kaikki muut sanat ovat tavallisia suomen kielen sanoja viimeistä sanaa lukuunottamatta. Sama vaatimus koskee kuitenkin myös muita muotoja, kuten esimerkiksi *raksa/traktori, rakennus*. Kommunikatiivisen redundanssin puutetta käytetään osoittamaan puhujan asennetta tai ryhmäkoheesiota. (Anttila 1975: 16.)

Lainasanojen affektiivinen tai ehdotteleva väri on yleinen ja selvä etenkin alkuperäisessä *-ari*-muodossa. Samoin *-ts-* on suureksi osaksi lainasanoista peräisin: *pitsi, pizza, donitsi, pointsi, vitsi, putsata* jne. Ääntämyksen oikeinkirjoitus antaa esimerkiksi muodot *kratsy* (engl. crazy), ja *nude* (engl. nude). Sekä ruotsissa että venäjässä on *-sk*-elementti: *falski, härski, renska*. Venäjässä on myös *-ka*, kuten esimerkiksi sanoissa *lafka, putka, hatka*, sekä *-ska* kolmannessa tavussa: *sapiska, sapuska*. Joskus lainaus tai kaksi synnynnäisen sanan puolelta antaa hahmon, joka näyttää ehdottavan konsonanttista suffiksia: *Esko/Esa, surku/suru*. Suffiksilla *-ku* tuntuu olevan affektiivinen sävy. Esimerkkejä ovat *ähky/ähistä, fusku*, tai, lauseenomaisesti, *voi itku*. (Anttila 1975: 16 - 17.)

Näiden materiaalien perustella voi päätellä, että irtonaiset rakennelmat johtavat yhä säännöllisempiin sääntöihin. Rajat eivät ole aivan selvät, mutta todelliset. Monet esitellyistä aineksista esiintyvät jo Aleksis Kiven Seitsemässä veljeksessä, joka sisältää paljon värikästä arkikieltä. Konteksti on myös usein vahvasti affektiivinen, ja on helppo nähdä tiettyjen kanonisten muotojen saama etusija. Aineisto antaa myös materiaalia tutkia muotojen välistä kilpailua; esimerkiksi *-u* -muotojen kehityslinja on 1) *-u*, 2) *-K-* -> *-KK-*

u, 3) -*KK* -> -*K-u*, 4) -*ku*, 5) -*kk-u* -*pp-u*, 6) -*kku*, 7) -*ts-u* (-*t-su?*), 8) -*tsu*, 9) -*sku*, 10) -*ts-ku* (-*t-sku?*), 11) -*tsku*; lisäksi on monia muita samanaikaisia prosesseja. (Anttila 1975: 18.)

Eri tyyppien välillä on liikehdintää; *telkku* on "nykyaikaisempi" kuin *telkkari*, aivan kuten *farkut* on syrjäyttämässä *farmarit*-sanaa. Monissa tapauksissa sanan ketju on ollut pitkä, esimerkiksi *lims(s)a* ~ *limpsa* ~ *limppari/limppa* ~ *limpska* ~ *limu(kka)*, jotka kaikki ovat jonkin asteisesti ajanmukaisia ja osoittavat jotain limonadikulttuuristamme. (Anttila 1975: 13.) Anttilan tekemät huomiot ovat siis 1970-luvulta, joten nykyään saatamme käyttää jotain muuta sanaa enemmän kuin silloin.

Sama ajatus, joka esiintyy Ullmanilla (ks. luku 4.3), esiintyy myös Anttilan artikkelissa. Esimerkiksi englannin sanat *slide* (liukua), *slip* 'liukua, luistaa', *slime* 'lieju', *slush* 'lumisohju'; 'lieju', *sludge* 'muta', *slough* 'räme' jne. sisältävät elementin *sl*, joka määrää arvoksi "liukas" tai "pudota, kaatua". Tällaiset ilmiöt voivat kasvaa muutaman sanan sattumanvaraisista samanlaisuuksista laajemmiksi kuvioiksi. Jo Hermann Paul aikoinaan ymmärsi ilmiön olemassaolon. Sama ilmiö esiintyy myös suomen kielessä. Tällainen elementti on löydettävissä esimerkiksi sanoista *veska*, *puska*, *lisku*, *riuska*, *räyskä*, *hyyskä*, *löyhkä*; *häntyri*, *laiskuri*. Usein esitetty elementti on vokaali *i* pienuuden ilmaisimena. Morfologian muuttuva luonne osoittaa itse, että muodostelmat usein rikkovat vokaaliharmonian sääntöjä. Esimerkiksi on olemassa muodot *Lönska*, *Lönkka* 'Lönnrotinkatu', *fyrkka*, *fönari/fönster* 'ikkuna'. Anttila toteaa artikkelissaan, että tämän ilmiön tutkimista olisi syytä harjoittaa niin Suomessa kuin koko Euroopassa; tällä typologian alalla voi olla paljon annettavaa tulevaisuudessa. (Anttila 1975: 18.)

Yksi mielenkiintoisista ja tutkimusta vaativista seikoista on se, pyrkiikö suomen "sisäinen flektio" (*kilistä/kalista/kolista* jne.) painottumaan ekspressiivisanojen kenttään suffiksien kasaantuessa affektipuolelle (*limu/limukka/limppari/limpsa/limpska*). Ekspressiivistä sanastoa pidetään uralilaisten kielten erityisenä rikkautena, ja sen tarkempi analyysi olisi morfologian teorialle antoisaa. Mutta, kuten Raimo Anttila vuonna 1976 huomautti, "jo tällainen lyhyt vihjauskin näyttää lisäävän suomen morfologiaan uutta teoreettista väriä". (Anttila 1976: 131.)

Vokaali- ja konsonantin vaihtelusta on sekä Rytkösellä että Anttilalla samansuuntaisia näkemyksiä. Yksi niistä on se, että itämerensuomen äänellä kuvaaville sanoille on ominaista ensimmäisen tavun vokaalin vaihtelu: *a : e : i : o : u : y : ä : ö*. Vaihteluun eri sanat ottavat kuitenkin osaa eri tavoin. On myös olemassa selvästi yhteen kuuluvia sarjoja, joissa konsonanttikehys vaihtelee, kuten esimerkiksi *höpöttää*, *löpöttää*, *höpsöttää*. Kolmas tyyppi on se, jossa sama kanta esiintyy eri johdosten yhteydessä, esimerkiksi *har-aiikka/u/ainen*; lisää esimerkkejä löytyy Maija-Liisa Länsimäen artikkelista

vuodelta 1975. Kaikki kolme osatyyppeä voivat sekoittua, kuten esimerkiksi Länsimäki on osoittanut: *latka/letku/litku/pletku/fletku/lutku/plutku/klutku/luttana*. Sama joustavuus toistuu affektisissa johtimissa, kuten esimerkiksi *kuukka, kutonen, jutku, jutsku*. Kuten Länsimäki luonnehtii asian yleispätevyyttä, kaikissa esimerkkitapauksissa on pysyvä äänteellinen ydin, johon liittyy aineksia, jotka varioivat vapaasti. Vaihtelevia aineksia ovat esimerkiksi vokaalit. (Anttila 1976: 127 - 128; Länsimäki 1975.)

4.5. Käsityksiä ekspressiivisanastosta ja sen tutkimuksesta 1990-luvulla

4.5.1. Nykytutkimusta

Raimo Anttila kirjoittaa vuonna 1976 affektiivisten, deskriptiivisten ja onomatopoeettisten sanojen asemasta kielen merkkisysteemissä. Hän toteaa, että "affektiivis-deskriptiivispiteoilla sanoilla on ollut tiettyjä vaikeuksia salonkikelpoisuuden saavuttamisessa, oli sitten kysymys synkroniasta tai diakroniasta". Kyseisenlaisella sanastolla on ollut kyllä tutkijansa, ja ilmiötä on luokiteltu eri puolilta, joita kuvaavat sen saamat käsitteet *Urschöpfung*, kansanetyologia, *attraction paronymique*, *congeneric assimilation*, *Streckformen*, *phonaestheme*, *recurrent partials*, *iteratives*, kontaminaatio jne. Tutkijat ovat usein itsenäisesti huomanneet käsitteiden välttämättömyyden, vaikkei näkyvää paikkaa niille olisi annettukaan. (Anttila 1976: 126.)

Ekspressiivisanasto tunnustetaan nykyään yhtä kelpolliseksi tutkimuskohteeksi kuin muutkin kielen alueet. On tuttua, että ekspressiivisten sanojen äännesysteemi voi erota muusta kielestä. Koska kyse on ikoneista, joutuvat rekonstruktiot tällä alueella heikolle pohjalle, eli historian puoleltakin on löytynyt syytä karttaa ekspressiivisanojen käsittelyä. Suomessa voidaan katsoa Eliel Lagercrantzin ja Ahti Rytkösen puolustaneen affektipitoisten sanojen tutkimuksen asemaa, vaikkakin vaihtelevasti menestyen. Lagercrantz on kirjoittanut saksaksi muun muassa saamen kielestä. Häntä voi pitää pikemminkin kirjailijana ja kansanelämän kuvaajana kuin tiedemiehenä (Jäntti 1965: 1.) Näiden kahden tutkijan lisäksi jo mainittu Robert Austerlitz olisi kolmas ekspressiivisanastosta kiinnostunut tutkija.

Kiinnostus ekspressiivisanastoa kohtaan on kuitenkin lisääntynyt aikojen saatossa. Etenkin 1990-luvulla on ollut kiinnostusta ekspressiivisanoja kohtaan, ja viimeiset kymmenen vuotta tutkimus on ollut hedelmällistäkin. Esimerkiksi vuonna 1991 ilmestyi Virittäjässä Heikki Leskisen artikkeli Vieläkö nuoret *nurisevat*, jossa esitellään tuloksia siitä, kuinka nykynuoret osaavat käyttää ja ymmärtävät ekspressiivisiä ilmauksia.

Ulla-Maija Kulonen kirjoittaa artikkelissaan vuodelta 1996 ekspressiivisanojen iästä. Kulonen katsoo, että useimmille tavallisille ekspressiivisanojen vartaloille tai vartaloaineksille voidaan osoittaa vastineita lähisukukielistä. Äänteellistä variaatiota sanoissa on enemmän kuin sanastossa keskimäärin, ja siksi pätevien äännehistoriallisten vastaavuuksien kautta ekspressiivisanoille ei voida esittää suoranaisia etymologia vastineita kaukaisempien sukukielen piiristä. Ekspressiivisanat eivät siis synny nykykäsitteiden mukaan tyhjästä; kuten Kulonen toteaa, myös äänteellisesti motivoitut sanat varioivat suhteellisen iäkkäiksi todettavien rakenneainesten ympärillä. Kuulija ei myöskään pystyisi täysin tulkitsemaan uusia äänneyhdistelmiä. Rytönen ei puolestaan hyväksy väitettä, että ekspressiivisanat olisivat hetkellisiä. Täysin uutta vartaloa olevien sanojen tekeminen on vaikeaa, mutta sen sijaan on mahdollista luoda uusia johdannaisia, analogia- tai kontaminaatiomuotoja. Sanoilla on siis pitempi historia kuin mitä on ajateltukaan. (Kulonen 1996: 25 - 27; Rytönen 1940: 43.)

Ehkä viimeisin väitöskirja, joka sivuaa ekspressiivisanastoa, on Eino Koposen tutkimus eteläviron murteen sanaston alkuperästä vuodelta 1998. Hän on käsitellyt siinä muun muassa sanojen **deskriptiivinen**, **onomatopoeettinen**, **affektiivinen** ja **ekspressiivinen** merkityksiä. Sanoja ei ole suinkaan helppo määritellä; miksi esimerkiksi sanan *löntystä* katsotaan kuvaavan äänneasullaan tarkoitettua, mutta sanan *kävellä* ei? Entä erotetaanko deskriptiivis-onomatopoeettiset sanat muusta sanastosta nimenomaan merkityksen vai äännestruktuurin perusteella? (Koponen 1998: 46.)

Koponen käyttää deskriptiivis-onomatopoeettis-affektiivisistä sanoista nimitystä ekspressiivisanat - sana ekspressiivinen itsessään sisältää ajatuksen ilmeikkyydestä, ilmaisuvoimaisuudesta. Ekspressiivinominit ovat etupäässä tilapäisluonteisia, tyypillisesti ihmis-, eläin-, ruumiinosa-, esine- tai ainetarkoitteisia substantiiveja, joiden semeemissä on korostettuna jokin affektiivinen ominaisuus, kuten esimerkiksi fyysinen, psyykinen tai funktionaalinen normipoikkeama. Tällaisia voivat olla ikä, ulkonäkö, käytös, älykyys, voima jne. Merkityksen neutraalista normista poikkeavaksi osoittava semanttinen lisäpiirre sisältyy myös ekspressiiviverbien merkitykseen. Tämän luonnehdinnan mukaan ekspressiivisyys on lekseemin semeemiin liittyvä ominaisuus, ja osa pragmaattis-semanttista affektiivisuuden käsitettä. (Koponen 1998: 47.)

Affektiivisyys, onomatopoeettisuus ja ekspressiivisyys ovat sanan merkitykseen liittyviä kategorioita. Deskriptiivisyys puolestaan on sananmuodostusopillinen (eli foneettis-morfologinen) kategoria. Sekä ekspressiivisanat että onomatopoeettiset sanat kuuluvat tavallisimmin sananmuodostusopillisesti deskriptiivisanoihin. Varsinainen affektisanasto on deskriptiivisyyden suhteen indifferenttiä. Etenkin adjektiiveihin kuuluu paljon deskriptiivisiä sanoja, jotka merkitykseltään eivät ole varsinaisesti ekspressiivisiä eivätkä onomatopoeettisia. Onomatopoeettis-deskriptiivinen juuri on periaatteessa sama

kuin mitä Rytkönen esitti vuonna 1940. Termiä **juuri** tai **juurimorfeemi** ovat käyttäneet sittemmin laajemmassa merkityksessä Tapani Lehtinen ja Mauno Koski, ensin mainittu vuonna 1979 julkaistussa tutkimuksessa itämerensuomen verbien historiallisesta johto-opista, jälkimmäinen vuonna 1982 julkaistussa suomen johto-opin morfologiassa. (Koponen 1998: 49 - 50.) Rytkösen kehittämä terminologia ei siis ole tyystin jäänyt pimentoon.

Affektisanojen luokkaan kuuluu myös muunlaisia sanoja, kuten esimerkiksi seksuaalisuuteen, kuolemaan ja uskontoon liittyvien käsitteiden nimitykset. Näiden aiheiden käsitteleminen, etenkin niiden oikeilla nimillä, saatetaan jo sinänsä kokea poikkeamaksi kieliyhteisön sosiaalisesta normista. Affektiivisiin aihepiireihin liittyvät sanat saavat rinnalleen emotionaalisesti vähemmän latautuneita kiertoilmauksia; sen sijaan voimakkaasti latautuneet ilmaisut osoittavat sosiaalisen normin tai puhekumppanin halveksuntaa. Ekspressiivisanat ovat tavallisimmin ei-affektiivisten käsitteiden pejoratiiveja. Etenkin vieraat sanat tulkitaan helposti affektipitoisiksi ja uutta väriä antaviksi. Koska referentit ovat ulkopuoliselle tuntemattomia, on tarkka tulkinta mahdoton. Tulkinta on tehtävä tunteen, mahdollisuuden ja tilapäisten tuntomerkkien perusteella, ja tuloksena on usein affektipitoinen väri. Kysymyksessä on teoreettisesti täysin pätevä ja välttämätön merkityksen kulma. Tilannetta voi tulkita Charles S. Peircen fenomenologisten kategorioiden avulla, joita on kolme: ensiys, toiseus ja kolmanneus. Ensiys käsittää kvaliteetin, mahdollisuuden, ominaisuuden, toiseus kokemuksen sekä todellisuuden, ja kolmanneus ajattelun, suhteen, välttämättömyyden, mentaliteetin. Lainasanoilta puuttuu toiseuskonnektio; ne ovat vain materiaa, ja siksi mahdollinen tulkinta on luonnollista ja jopa pakollista. (Anttila 1976; 128; Koponen 1998: 47.)

Esimerkiksi sanoja *laapotin* ja *reuhkana* voidaan pitää ekspressiivisinä merkityksessä ´vanha, huono jalkine´ ja ´vanha, huono päähine´. Mikäli sanojen merkityksiksi katsotaan ´tietyntyypinen tuohivirsu´ ja ´tietyntyypinen päähine´, eivät sanat ole ekspressiivisiä; kyseisten lekseemien semeemeillä on siten sekä ekspressiivinen että ei-ekspressiivinen allosemi. Sanat ovat venäläisiä lainasanoja, ja niiden originaalit osoittavat, että sanojen ekspressiivinen merkitys on sekundaari. Sanan semeemissä tapahtunut muutos eli sanan ekspressiivistyminen on heijastunut sanan formatiiviin ja saanut aikaan sanoille äännevariantit, jotka ovat muiden vastaavaan merkityskategoriaan kuuluvien sanojen mallin mukaisia. Tällaisia sanoja ovat esimerkiksi *köpötin* ´kömpelö jalkine´, *köpöttää* ´kulkea kömpelösti´, *köppänä* ´vanha, kömpelö ihminen´ jne. Sanojen tyviä (*köpö-*, *köppä-*) voi verrata merkityksensä tai äänneasunsa puolesta sanojen *kopotin* ´kömpelö jalkine´, *käppänä* ´pieni, kumarainen ihminen; vanha, kuivunut leipä tms.´, *kipittää* ´kulkea nopeasti´ ja *koputtaa* ´aiheuttaa kopinaa´ tyviin, joita ovat *käppä-*, *kipi-* ja

kopu. Mainittujen tyvien äännerakenteeksi voidaan esittää *kVp(p)V-*. (Koponen 1998: 47 - 48.)

Kop-alkuiset sanat ovat monen ekspressiivisana-aiheisen artikkelin kohteena, ehkä siksi että kyseinen sanan alku on hyvin ääntä kuvaava. Myös Rytönen käsitteli *kop*-alkuisia sanoja muun muassa vuoden 1947 artikkelissaan. Koponen toteaa, että verbi *koputtaa*, samoin kuin sen johdoskorrelaatiit *kopistaa*, *kopista* ja *kopina*, ovat tyypillisesti itämerensuomen onomatopoeettista sanastoa. Interjektion *kop(-kop)* tapaan sanojen ensitavun vokaali, ja sitä ympäröivä konsonanttiaines eli onomatopoeettinen juuri imitoi merkitykseen kuuluvaa ääntä. Rakenteeltaan tämäntyyppisiä onomatopoeettisia sanoja ovat *naputtaa*, *napista*, *rutista*, *ratista*; *kalista*, *kolista*; *kolkuttaa*, *kolkkaa*; *helkkää*, *helskää*, *helähtää*; *napsaa*, *kapsaa*, *kopsaa*; *parkua*, *kirkua*; *kitistä*, *kituttaa*. Perusmuodossa onomatopoeettisten sanajuurien äännerakenne on itämerensuomessa (C)VC-, ja niille tyypillistä on, että ne muodostavat sarjoja, joissa varioimalla vokaalia tai konsonanttia saadaan yhä uusia sananmuodostuselementtejä, jotka kuuluvat samaan kategoriaan. Yksi tällainen esimerkki on mm. *kil(inä)* : *kal(ina)* : *kol(ina)* : *sol(ina)* : *sor(ina)* : *lor(ina)* : *lot(ina)*. Perusmuotoisia onomatopoeettisia juuria voidaan varioida edelleen "laajentamalla" jälkimmäistä konsonanttia, jolloin syntyvä juuren ja laajenteen sisältävä sananmuodostuselementti on äännerakenteeltaan (C)VCC(C)-. Juuren sonanttina voi olla myös pitkä tai diftonginen vokaaliaines (*kaakattaa*, *kuikuttaa*), jolloin rakenne on (C)VVC(C)-. (Koponen 1998: 48.)

Esimerkiksi sanassa *kopotin* oleva juuri *kop(p)-* on etymologisesti identtinen sanassa *koputtaa* olevan, samanasuisen onomatopoeettisen juuren kanssa. Ekspressiivisanan motiivina on siis kömpelöiden jalkineiden aiheuttama ääni. Näiden esimerkkien lisäksi on sanoja, kuten *kolea*, *kolkko*, *korea*, *kireä*, *vireä*, *virku*, *vilkkua*, *välkkyä*, *vilahtaa* jne., ja ne osoittavat, että itämerensuomessa on sanastoa, joka ei merkityksensä perusteella kuulu onomatopoeettiseen sanastoon, mutta jolla on yhteinen morfologinen rakenne onomatopoeettisten sanojen kanssa. Tällaisista sanoista käytetään, etenkin etymologisessa kirjallisuudessa, nimitystä deskriptiivisanat. Deskriptiivisanoista voidaan erottaa joko yksinkertainen tai laajennettu (onomatopoeettis-)deskriptiivinen juuri. Juuren lisäksi sanaan kuuluu usein johdin (esimerkiksi *vilise-* tyvestä voidaan erottaa juuri *vili-* ja johdin *-se-*), jolloin kyseessä on aito korrelaatiojohdos, tai vartalovokaali (kuten sanan *vilkuvalo* *u*, tai pseudojohtimiin rinnastuva sananmuodostuselementti (sanan *vilkas* *s*). Deskriptiivisen pesyeen muodostavat yhteisen juuren sisältävät sanat; samaa pesyettä ovat esimerkiksi *kirahtaa*, *kirkua* ja *kirskua* sekä toisena esimerkkinä *vireä* ja *virku*. (Koponen 1998: 49.) Tutkijoita askarruttavat siis yhä vieläkin samat ilmiöt ja jopa samat sanat kuin Rytöstä aikoinaan.

Ahti Rytkönen käsittelee *kumpaus*, *kumma* -sanoja artikkelissaan vuodelta 1947. Rytkönen tapasi *kumpaus*-sanon keräilymatkallaan, ja sana liittyy erään velhon parannustaikoihin ja -välineisiin. Velho oli noutanut ns. kirkonlainoja (eli alttaritomia kirkosta, kirkonmultia hautausmaalta), mutta ei ollutkaan voinut viedä lainojaan takaisin määrääjän kuluessa, ja niin oli alkanut kuulua tietoja salaperäisistä *kumpauksista*; kun meni huoneeseen, saattoi saada silmilleen hiekkaryöpyn. Lopulta velho kuoli kauheisiin tuskiin, "kirkonmultain kumpauksiin". (Rytkönen 1947: 13.)

Rytkönen katsoo, että sana *kumpaus* on kumean ääni-ilmion nimi, joka on saanut liitännäisekseen salaperäisyyden ja kauhun tunnelman. Hänen mukaansa suomen sana *kumma* kuuluu samaan sanaperheeseen. Siinä tapauksessa *kumma* on alkujaan erään kumeaan ääni-ilmioon liittyvän tunnelman nimi. (Rytkönen 1947: 13.) Suomessa *kom*-alkuiset sanat merkitsevät myös lyömistä, *komauttamista* Samoin on laita tsipogoron kielessä: *koma* merkitsee "lyödä, piestä, koputtaa", *koma tsipopo* "taputtaa käsillä", *komolla* "kopistella irti", *komerera* "kopistella sisään". Myös koputusverbi *konkondha* kertoo, mistä on kyse. (Rytkönen 1950: 3.)

Edelleen *kom*-alkusia sanoja Rytkönen käsittelee artikkelissaan Puhutaanko Afrikassa suomea? Rytkönen esittää siinä, että ihmisen sielunelämä ja puhe-elimistö ovat samanlaisia kaikkialla, ja todistaa tätä löytämillään yhtäläisyyksillä suomen ja Afrikan kielten välillä. Tsipogoro-kielessä *sanabombom* kuvaa kumeaa ääntä. Samaan sanaryhmään voidaan lukea verbi *gomba* "rummuttaa" sekä rummunnimet *ligoma* ja *lignumbuli*, joista sanoista edellinen merkitsee pitkää, jalkojen välissä pidettävää rumpua, ja jälkimmäinen lyhyttä rintarumpua. Suomessa *komo* voi merkitä onteloa, esimerkiksi onttoa runkoa, joka tunnetaan sitä lyötäessä kuultavasta *komajamisesta*. (Rytkönen 1950: 3.)

Koponen käyttää muunlaisista merkitykseltään ja äänneasultaan läheisen juuren (kuten *porskuttaa* ja *polskuttaa*, *vilkkua* ja *välkkyä*) sisältävien sanojen joukoista nimitystä **(onomatopoeettis-)deskriptiivinen sikermä**. Kuten muunlaiset sikermät, myös tämä voidaan ainakin osittain ajatella syntyneen kontaminaatioteitse, tai siihen rinnastuvien assosiaatiopyrkimysten kautta. Äännesymboliikalla ja juurten äänteellisellä modifikaatiolla on oleellinen osa onomatopoeettis-deskriptiivisiin sikermiin kuuluvien sanojen synnyssä ja kehityksessä. (Koponen 1998: 49.) Koponen siis hyväksyy Rytkösen käyttöön ottaman termin "juuri", ja soveltaa sitä omiin tutkimuksiinsa.

Aiheesta myös käydään edelleen tutkimuksellista keskustelua. Esimerkiksi Eino Koposen ja Jorma Koivulehdon käymä tieteellinen keskustelu liittyen muun muassa ekspressiivisanastoon vuoden 1998 Virittäjässä kertoo, ettei ekspressiivisanasto ole vielääkään aivan neutraali ja helppo tutkimusaihe. Jorma Koivulehto ei hyväksy Koposen tarjoamaa selitystä adjektiiville *puhdas*, joka Koposen mukaan voisi olla johdos verbistä

*puhtaa, joka verbi siis on vain teoreettinen. Tämäntapaisia nominaalisia *-s*-johdoksia pelkästä verbivartalosta ei kuitenkaan ole Koivulehdon mukaan olemassa, eikä hän hyväksy Koposen esittämiä näkemyksiä sanan johtamisesta. Koivulehto ei myöskään katso, että sanoja voisi jakaa "juuriin" ja suffikseihin. Koponen ei näe estettä sille, etteikö **puhta*-johdos sopisi *puhdas*-sanana selityksen taakse. Sanueen, johon *puhdaskin* kuuluu, lainalähtöisyys on kiistanalainen; niinpä ei voida torjua sitäkään mahdollisuutta, että *puhdas* olisi omaperäinen ekspressiiviseen *pVh*-juurisarjaan perustuva muodoste.

Koponen toteaa, että uusien lainasanaehdokkaiden etsiminen on yhä osa uralilaista ja itämerensuomalaista etymologista tutkimusta, emmekä vieläkään voi olla täysin varmoja omaperäisten perusvartaloiden syntyavoista. (Koivulehto 1998: 426, 427; Koponen 1998b: 436.) Keskustelun aiheina ovat siis yhä esimerkiksi sanojen alkuperä ja sanojen johtaminen.

4.5.2. Rytkösen tutkimusten uudelleenarviointia

Koska yhtenä tehtävänäni oli esitellä Rytkösen tutkimuksia ja niiden kohtaloa, on paikallaan tarkastella myös sitä, kuinka tutkimuksiin nykyään suhtaudutaan. Nykyään katsotaan, että Rytkösen pahin puute oli se, ettei hän osannut tai voinut kytkeä tutkimuksiaan muualla maailmassa tehtyihin tutkimuksiin ja kehitettyihin teorioihin. Hän tutki alaa, jota ei oltu aiemmin katsottu edes tutkimisen arvoiseksi, ja löysi siitä monia mielenkiintoisia ja uusia näkökulmia ja tuloksia. Vanhat käsitykset tieteessä elivät sitkeästi, joskin Rytkönen onnistui ravistelemaan tiedemaailmaa ja herättelemään sitä ajattelemaan uudella tavalla. Täysin tämä ravistelu ei tehonnut vielä vuosisadan puolivälin tienoilla, mutta jo pari vuosikymmentä myöhemmin tutkijat innostuivat samanlaisista käsityksistä, joihin Rytkönen oli päätenyt.

Anttila huomauttaa, ettei nimenomaan sanojen ekspressiivisyyttä ole käsitelty kukaan muu kuin Ahti Rytkönen. Anttila oli tosin ajatellut, että Robert Austerlitz olisi ollut ensimmäinen, joka kiinnitti huomionsa ilmiöön, mutta Rytkönen oli siis tehnyt saman jo parikymmentä vuotta ennen Austerlitzia. Rytkönen kiinnitti huomionsa *tm*-sanojen lisäksi esimerkiksi ilmauksiin *valo/valkea/vaalea*, *uusi/utelias* sekä tapauksiin *remu/riemu*, *ramuta/remuta/romuta/rymytä/rämytä/römytä*. Rytkönen katsoi, että kyseessä olisi vanha suomalais-ugrilainen ablaut-ilmiö. (Anttila 1975: 18; Rytkönen 1945-46: 332 - 336.)

Rytkösen lyhyiden kirjoitusten rinnalla tärkeimmäksi teokseksi arvioidaan vuonna 1940 ilmestynyt *tm*-sanatutkimus, sillä sen johdanto käsittelee hyvin perinpohjaisesti

ekspressiivisyyden roolia suffiksien kehityksessä. Hän nostaa huomion *ts:n* ja *tsk:n* vaihteluun, erityisen laajasti sanoissa, jotka alkavat konsonanteilla *l-* tai *r-*: *lats(k)ahtaa*, *lots(k)aa*, *räts(k)ähtää* jne. Rytkönen näki yhteyden myös *r:n* ja *rsk:n* välillä (esimerkiksi sanoissa *kärsky/käry*), ja huomasi, että *-k-* juontaa alkunsa interjektioista (*oh/ohkaa*, *äh/ähkää*, *röh/röhkiä* jne). Rytkönen esittää lyhyesti mahdollisen kehityksen selvien ja tarkkojen kaavojen avulla. Hän myös analysoi kuvailevan *ts*-elementin kahdeksi äännesymbolistiseksi suffiksiksi, samoin kuin *ks:n* ja *ps:n*. Hän esitti ilmiön suomalais-ugrilaiseksi, ja väitti, että itse asiassa mikä tahansa toiminta voidaan nimetä onomatopoeettisesti. (Anttila 1975: 18 - 19; Rytkönen 1940.)

Rytkönen oli kehittämässä käsitystä äänne-estetiikasta Suomessa samaan aikaan kun asiaa tutkittiin myös ulkomailla. Rytkönen joutui vaikeuksiin, koska suomalaisten fennistien virallinen mielipide oli se, ettei onomatopoeettinen tai affektiivinen sanasto sovi etymologoinnin kohteeksi. Anttila katsoo artikkelissaan vuonna 1975, että tuolloin alkoi olla tarpeeksi kuvailevia ja historiallisia löytöjä tämän alan edelleen tutkimiseen. (Anttila 1975: 19.) Anttila käyttää nimitystä "ajettu maanpakoon" siitä, että Rytkönen tuli opettajaksi Jyväskylän kasvatustieteelliseen korkeakouluun, jossa hän jatkoi työtään ilman ulkopuolista tukea. Veli Nurmi toteaa, että Rytkönen olisi valitellut jatkuvasti sitä, että Aarni Penttilä oli houkutelut hänet Jyväskylään pois Helsingistä, mutta ei koskaan kuitenkaan järjestänyt lupaamiaan tutkimustyön puitteita. (Nurmi 1984: 56.)

Rytkönen ei ole kuitenkaan ainoa, joka on joutunut kokemaan "unohdetun tiedemiehen kohtalon", ja saanut osakseen aikoinaan vääraltä tuntuvaan kohtelua. Esimerkiksi Arnold van Gennep (1873 - 1957) joutui aikoinaan Ranskassa Durkheimin hampaisiin. Koska Durkheim oli tiedeyhteisössä arvostetussa asemassa, ei van Gennepillä teorioineen ollut sijaa silloisessa tiedemaailmassa. Arnold van Gennep työskenteli yksin ja Ranskan ulkopuolella; hän ei muun muassa pitänyt Ranskassa luentoja. Myös van Gennepin työ on saanut vasta myöhemmin arvostusta osakseen. Häntä pidetään muun muassa modernin ranskalaisen folkloristiikan perustajana. Aivan kuten Rytkösellä, myös van Gennepillä on laaja tuotanto. Hänen tunnetuin teoksensa on *Les Rites de Passage* vuodelta 1909. Myös Suomen kielitieteen maailmassa on tutkijoita, jotka ovat joutuneet käymään tahoillaan oman taistelunsa näkemystensä puolesta. Reinhold von Becker joutui puolustamaan aikoinaan kirjakielen itämurteisia piirteitä. Lauri Kettusen elämään vaikuttivat puolestaan ratkaisemattomat tutkimukselliset kiistat sekä ajoittain hyvinkin ankarat oikeakielisyystaistot. (Levy Zumwalt 1988: 9; Mielikäinen 1996; Pietikäinen 1991.)

Liisa Tainio on kuvannut artikkelissaan Ahti Rytkönen kielentutkimuksen työmaalla (Virittäjä 3/1995) Rytkösen elämää ja työtä ekspressiivisanojen parissa. Näyttäisi siltä, että Rytkönen olisi - viimein - saamassa osakseen sitä arvostusta, jonka

hän olisi ansainnut jo paljon aiemmin. Anttila mainitsee, että Lauri Kettunen olisi kirjoittanut seuraavan reunahuomautuksia erääseen Rytkösen *tm*-sanateoksen kappaleeseen: "Rytkönen mainitaan kerran - jos ei ehkä tämän polven eläessä - hedelmällisimpien ja urauurtavimpien tutkijain eturivissä". (Anttila 1976: 127.) Maininta on Kettuselta hyvin kaukonäköinen ja oikeaan osunut.

5. LOPUKSI

Kuten edellä on käynyt ilmi, Rytkönen ei saanut tutkimuksilleen juurikaan vastapainoa omana aikanaan eikä ainakaan silloin, kun tutkimus vielä oli tuore. Tunnustusta Rytkösen työlle alkoi tulla vasta 1970-luvulla, kun *tm*-sanatutkimus löydettiin tavallaan uudelleen. Raimo Anttila kirjoittaa Virittäjän artikkelissaan, että Rytkösen yritys puolustaa affektipitoisten sanojen tutkimuksen asemaa on kansainvälistä kärkiluokkaa, ja että hänestä on harmittavaa, etteivät muut alan tutkijat juurikaan tunne Rytkösen *tm*-sanatutkimusta. Anttilan mielestä tilaa kyllä riittää kielen kaikkien osien tutkimiselle. Rytkösen yritys on siis "kansainvälistä kärkiluokkaa", ja on sääli, ettei hän sitonut tutkimuksiaan teoreettisesti paremmin traditioon. Ekspressiivisanasto kertoo selvästi tärkeitä asioita kielen rakenteellisesta perusolemuksesta. Niinpä tämänkin alan sanaston tutkimus on enemmän kuin suotavaa. (Anttila 1976: 126 - 127.)

Työni tarkoituksena oli selvittää Rytkösen asemaa suomalaisessa ekspressiivisanatutkimuksessa ja sitä, kuinka hän on mahdollisesti vaikuttanut ekspressiivisanaston tutkimiseen. Rytkösen *tm*-sanatutkimus oli ensimmäinen laaja esitys itämerensuomalaisesta ekspressiivisanastosta. Se sai paljon kielteistä arviota juuri ilmestyttyään, mutta jo muutamaa vuosikymmentä myöhemmin se katsottiin urauurtavaksi alallaan. Toki jo 1940-luvulla Rytkösellä oli puolustajia, mutta koska esimerkiksi Lauri Kettunen joutui omalla sarallaan puolustamaan töitään, ei hänen äänensä välttämättä kuulunut suuressa arvostelijoiden joukossa.

Teosta Eräiden itämerensuomen *tm*-sanojen historiaa voidaan kuitenkin pitää eräänlaisena vedenjakajana ekspressiivisanaston tutkimuksen historiassa. Ennen tätä tutkimusta ei ollut mitään järjestelmällisiä teorioita tai käsityksiä ekspressiivisestä sanaston osasta. Rytkönen toi tutkimuksillaan järjestystä ekspressiivisanatutkimukseen, mutta sai aikanaan enemmän kritiikkiä kuin hyväksyntää osakseen. Vasta sitten, kun asenne ekspressiivisanaston tutkimista kohtaan alkoi olla suopea, alettiin aiheesta kirjoittaa enemmän; osaltaan myös itse kirjoitukset olivat muokkaamassa asenteita. Tieteen kehittyminen on siis jatkuvaa. Tämä nähdään jo nuorgrammaattisen suuntauksen vaikutuksissa kielentutkimukseen viime vuosisadan vaihteessa. Täytyy aina olla joku, joka lähtee toteuttamaan uudenlaisia käsityksiä; tähän rooliin Rytkönen joutui ekspressiivisanaston tutkimuksen kanssa.

Kiinnostavaa on se, miksi Rytkönen oli tavallaan unohtuksissa muutaman vuosikymmenen ajan. Oliko kyse Rytkösen "kverulanttiudesta" vai haluttiinko Rytkösen työ muuten vain unohtaa? Ennen 1970-lukua Rytköseen ei juurikaan löydy viittauksia tutkimuksissa, nykyään taas ei juurikaan voi löytää ekspressiivisanastoon liittyviä tutkimuksia, joissa Rytköstä ei mainittaisi. Hautautuiko Rytkösen tutkimus siis vain hiljaa taka-alalle, olihan se omakustanne eikä sen painosmäärä välttämättä ollut kovin suuri. Koska *tm*-sanatutkimus ei ollut yliopistollinen opinnäyte, ei se välttämättä ollut löytänyt tietään myöskään yliopistollisiin kirjastoihin ja sitä tietä uusien tutkijapolvien ulottuville.

Onneksi *tm*-sanatutkimus kuitenkin löydettiin viimein 1970-luvulla. Vaikka samansuuntaisia käsityksiä kuin Rytkönen ovat esittäneet monet muutkin tutkijat, on Rytkösen tutkimuksilla kuitenkin aivan oma, erityinen sijansa ekspressiivisanaston tutkimuksessa. Kuten on jo todettu, Rytkösen tutkimukset ovat hyvin monipuolisia ja runsaslukuisia. Vaikka deskriptiivis-onomatopoeettisen sanaston olemassaolo toki tunnettiin ennen Rytköstäkin, on Rytkönen ensimmäinen, joka esitti systemaattisia teorioita kyseisestä sanaston osasta. Hän kehitti myös termistöä, kuten käsitteet koloratiivinen konstruktio (eli nykyinen koloratiivikonstruktio) sekä "juuri", jonka käyttö aiheuttaa kysymyksiä vielä tänäkin päivänä.

Ekspressiivisanaston tutkimus on kehittynyt ja mennyt eteenpäin aina nykypäivää kohti tullessa. Ehkäpä kielitieteen sisällä lisääntyneet kansainväliset kontaktit ovat mahdollistaneet sen, että erilaiset käsitykset leviävät ympäri maailman. Esimerkiksi perheyhtäläisyys ja äännesymboliikka ovat tuoneet uusia mahdollisuuksia ilmiöiden tieteelliseen selittämiseen. Rytkönen oli omana aikanaan uranuurtaja; hän uskalsi luottaa omaan aineistoonsa ja siitä löytämiinsä tuloksiin. Rytkönen toteaa useassakin kohdin kirjoituksiaan, että hänen olettamuksensa eivät välttämättä pidä täysin paikkaansa. Tämä ei silti murena hänen tutkimustensa painoarvoa, vaan päinvastoin nostaa sitä. Rytkönen ei siis esittänyt olettamuksiaan täysin virheettöminä totuuksina, vaan hän usein antaa tilaa

toisenlaisille käsityksille. Juuri tällaista tieteen tulisi ollakin: uutta luovaa mutta myös kriittistä. Kuten Paavo Ravila toteaa: "Tutkijan aseena on valpas kritiikki" (Ravila 1967: 33).

Rytkönen vei ekspressiivisanaston tutkimusta eteenpäin uudella, ennennäkemättömällä tavalla. Vaikka hän jäikin aikanaan syrjään tieteen maailmasta, hän silti jaksoi ja tunsu tarpeelliseksi harjoittaa tutkimustoimintaa itsenäisesti. Tässä suhteessa hän ansaitsee jälkipolvien tunnustuksen ja arvostuksen.

LÄHTEET

Painamattomat lähteet:

Ahti Aarno Rytkösen ansioluettelo, ote Jyväskylän kasvatustieteellisen korkeakoulun nimikirjasta 1964.

Rytkönen Antti 1989: Lehdistölle taustatietoa. Professori h.c. Ahti Rytkönen kuollut.

Historiallis-kielitieteellisen osaston arkisto, pöytäkirjat 1938 - 1939, 1939 - 1940.

Itkonen Erkki 1952: lausunto professorinviran hakijoista (Jyväskylän yliopiston suomen kielen laitos).

JyMA, Jyväskylän maakunta-arkisto, Jyväskylä
Jyväskylän seminaari 1863 - 1947: Mieshospitanttien hakemukset 1897 - 1933.

Koistinen, Merja: Koloratiivikonstruktioksi järjestyvät ekspressiiviset sanat kielenkuvauksessamme ennen vuotta 1937. Esitelmä XXVI Kielitieteen päivillä Turussa 15.5.1999.

Penttilä Aarni 1952: lausunto professorin viran hakijoista (Jyväskylän yliopiston suomen kielen laitos).

SL: Jyväskylän yliopiston suomen kielen laitos
Ahti Rytkösen sanalippukokoelmat.
Ahti Rytkösen muistiinpanovihkot Pohjois-Savon ajalta 1920-30-luvuilla.
Ahti Rytkösen arkistot; mm. kirje kustantamolta.

Muut lähteet:

Airila, Matti 1946: Johdatusta kielen teoriaan II. Kielen äänneasu ja sen muuttuminen. WSOY, Helsinki.

Anttila, Raimo 1973: Internal reconstruction and Finno-Ugric (Finnish). - Current Trends in Linguistics. Edited by Thomas Sebeok. Volume 11, s. 317 - 353. Mouton, The Hague.

————— 1974: Allomorfiin semiotiikkaa. - Vir. 78, s. 331 - 338.

————— 1975: Affective Vocabulary in Finnish: An(other) Invitation. - Ural-Altaische Jahrbücher 47. Hamburg, s. 10 - 19.

————— 1976: Affektiivis[deskriptiivis-onomatopoeettis]ten sanojen asema kielen merkisysteemissä. - Vir. 80, s. 126 - 131.

————— 1977: Analogy. Trends in Linguistics. - State-of-the-Art Reports 10. Mouton Publishers.

- Bogen, James 1972: Wittgenstein's Philosophy of Language. Some Aspects of its Development. Routledge & Kegan Paul, London.
- Hakulinen, Auli - Ojanen, Jussi 1993: Kielitieteen ja fonetiikan termistöä. SKST 324.
- Hinton, Leanne - Nichols, Johanna - Ohala, John. J. 1994: Introduction: sound-symbolic processes. - Hinton, Nichols, Ohala (toim.) 1994: Sound symbolism, s. 1 - 12. Cambridge University Press, Cambridge.
- Hämäläinen, Eila - Juusela, Kaisu (toim.) 1975: Castrenianum. Suomen ja sen sukukielten tutkimuskeskus. Castrenianumin toimitteita 10.
- Ekman, E. A. 1897: Lauseopillisia muistiinpanoja Pohjois-Savon murteesta. Tehnyt Salu Latvala. - Vir. 1, s. 128 - 130.
- Haavio, Martti 1933: Savo. - Suomalainen Suomi, s.132.
- Hakulinen, Lauri 1941a: Kielentutkimuksemme tulevia tehtäviä. - Vir. 45, s. 340 - 345.
- 1941b: Meteorologisten sanojen merkitysoppia. - Vir. 45, s. 157 - 181.
- 1968: Suomen kielen rakenne ja kehitys. 3., korjattu ja lisätty painos. WSOY, Porvoo.
- 1979: Suomen kielen rakenne ja kehitys. 4., korjattu ja lisätty painos. WSOY, Porvoo.
- Jäntti, Yrjö A. (toim.) 1965: Eliel Lagercrantz. - Suomen sana. Kansalliskirjallisuutemme valiolukemisto 12. Eliel Lagercrantz - Santeri Leväs, s.1 - 10. WSOY, Porvoo.
- Kettunen, Lauri 1960: Matkapakinoita ja muita muistelmia 1925 - 1960. Helsinki.
- 1941: Puhe Kotikielen Seuran vuosikokouksessa 14.3.1941. - Vir. 45, s. 243 - 246.
- Kilpinen, Wolmari 1844: Muutama sana Suomenkielen rikastumisesta. - Suomi I, s. 217 - 221.
- Koivulehto, Jorma 1998: *Puhdas ja Suomi*. - Vir. 102, s. 425 - 433.
- Koponen, Eino 1998a: Eteläviron murteen sanaston alkuperä. Itämerensuomalaista etymologiaa. SUST 230.
- 1998b: Millaista oli suomalais-ugrilainen sananmuodostusoppi? - Vir. 102, s. 435 - 437.
- Kulonen, Ulla-Maija 1996: Sanojen alkuperä ja sen selittäminen. - Suomi 181.
- Koski, Mauno 1982: Suomen johto-opin morfologiaa. Åbo akademi, finska institutionen. Fennistica 4.
- Latvala, Salu 1899: Lauseopillisia muistiinpanoja Pohjois-Savon murteesta. - Suomi III: 17, s. 1 - 92.

- Lehtinen Tapani 1979: Itämerensuomen verbien historiallista johto-oppia. Suomen *avajaa, karkajaa* -tyyppiset verbit ja niiden vastineet lähisukukielissä. SUST 169.
- Leino, Pentti 1993: Kieli 7. Polysemia - kielen moniselitteisyys. Helsingin yliopiston suomen kielen laitos.
- Leskinen, Heikki 1991: Vieläkö nuoret *nurisevat?*- Huomioita onomatopoeettisten sanojen tuntemuksesta ja tulkinnasta. Vir. 95, s. 355 - 371.
- Levy Zumwalt, Rosemary 1988: The Enigma of Arnold van Gennepe (1873 - 1957). - FF Communications CIV₂, 241, Pieksämäki.
- Länsimäki, Maija-Liisa 1975: Kurnaali on kummallista. - Vir. 79, s. 267 - 278.
- Manninen, Ilmari 1935: Kirja-arvostelu Ahti Rytkösen teoksesta Tuohitorven mailta. - Suomen museo vol. 40, s. 97 - 98.
- Mielikäinen, Aila 1996: Reinhold von Becker ja murteiden taistelu. - Pekkola, Seppo (toim.): Kuuskymppinen. Suomen kielen laitoksen julkaisuja 38, s. 126 - 156.
- Nurmi, Veli 1984: Jyväskylän Kasvatusopillisen Korkeakoulun perustamisesta 50 vuotta. Kulttuurikuvia JKK:sta. WSOY, Porvoo.
- Oksala, Ohto 1931: Viljelyshistoriaa ja kansanomaista kulttuuria. -Historiallinen aikakauskirja, s. 303 - 304.
- Pajunen, Anneli 1997: Tietoa äännesymboliikasta. - Vir. 100, s. 477 - 480.
- Penttilä, Aarni 1940: Deskriptiivisanojen tutkimusta. - Vir. 44, s. 247 - 253.
- 1963: Suomen kielioppi. Toinen, tarkistettu painos. WSOY, Porvoo
- Pietikäinen, Sirkka 1991: Professori oppilaan näkökulmasta. - Osmo Hänninen - Lauri Koponen (toim.): Palava henki ja kieli. Snellman-instituutin B-sarja 26, s. 75 - 85.
- Ravila, Paavo 1952: Onomatopoeettisten sanojen asema kielen äännesysteemissä. - Vir. 56, s. 262 - 274.
- 1967: Totuus ja metodi kielitieteessä. - Ravila, Paavo: Totuus ja metodi. Kielitieteellisiä esseitä. WSOY, Porvoo.
- Richardson, John T. E. 1976: The Grammar of Justification. Sussex University Press. Redwood Burn Limited, London.
- Ruoppila, Veikko 1934: Muutamia piirteitä puheesta. - Vir. 38, s. 22 - 34.
- 1935: Vokaalivaihtelu äänne- ja merkitysopillisena tekijänä. - Vir. 39 s. 128 - 136.
- 1938: Itä ja länsi Suomen kansankulttuurissa. - Lauri Hakulinen (toim.), Hyvä Tuomas. Kansankulttuuria. Jyväskylä.
- Rytkönen, Ahti 1929: Maaninkalaista kalafraseologiaa. - Vir. 33, s. 27 - 32.

- Rytkönen, Ahti 1931: Savupirttien kansaa. WSOY, Porvoo.
- 1933: Tuohitorven mailta. WSOY, Porvoo.
- 1934: Sekundäärisiltä näyttäviä astevaihtelutapauksia. - Vir. 38, s. 153 - 156.
- 1935a: Deskriptiivisistä sanoista. - Vir. 39, s. 90 - 102.
- 1935b: Tuulastulilta ja karhumailta. WSOY, Porvoo.
- 1937: Koloratiivinen konstruktio. - Vir. 41, s. 95 - 104.
- 1939: Huomioita erään saaristolaisromaanin sanastosta. - Keski-Suomi III, s. 158 - 173. Gummerus, Jyväskylä
- 1940: Eräiden itämerensuomen tm-sanojen historiaa. - *Kielentutkimuksen työmaalta* III. Jyväskylä.
- 1945 - 1946: Aihetta etsimässä. Jyväskylän kasvatustieteellisen korkeakoulun vuosijulkaisu, s. 332 - 336.
- 1946 - 1947: Onomatopoeettisten sanojen seikkailuja. - Jyväskylän kasvatustieteellisen korkeakoulun ylioppilaskunnan vuosijulkaisu, s. 12 - 15.
- 1949: Äänenjäljittely ja pikkulasten jokeltelu sanastoa luovana tekijänä eräiden esimerkkien valossa. - Jyväskylän kasvatustieteellisen korkeakoulun julkaisuja V, Jyväskylä.
- 1950: Puhutaanko Afrikassa suomea? - *Kielentutkimuksen työmaalta* VI, Helsinki.
- 1954a: *Kielentutkimuksen työmaalta* VII, Helsinki.
- 1954b: Riihiä tapetaan ja tapetaan susia. - *Kielentutkimuksen työmaalta* VIII. - Ylipainos Jyväskylän Sanomissa 21.10.54 olleesta kirjoituksesta.
- 1955: Nykysuomen sanakirja III. - *Kielentutkimuksen työmaalta* XI. Ylipainos Jyväskylän Sanomissa 13.9.1955 olleesta kirjoituksesta.
- 1959: Kahleita - *Kielentutkimuksen työmaalta* XVII, Jyväskylä.
- Salonius, Paavo 1881: Tutkimus kielimurteesta Tornion seuduilla. - Suomi II: 14, s. 249 - 282.
- Sammallahti, Pekka 1980: Diakroninen kielentutkimus Suomessa 1900-luvulla.- Suomen kielitiede 1980-luvun kynnyksellä: Symposium Turussa 30.11. - 1.12.1979. s. 57 - 68. Suomen kielitieteellisen yhdistyksen julkaisuja, Turku.
- Setälä, Emil-Nestor 1919: "Äänneläki". - Tietosanakirja X. Otava, Helsinki, s. 1926, 1928.
- St. Clair, Robert 1973: The Independency Principle in Dialectology. - *Language Sciences*, No. 24, s. 23 - 26.

- Suomen kielen perussanakirja. 1. osa. A - K. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 55, Helsinki.
- Tainio, Liisa 1995: Ahti Rytkönen kielentutkimuksen työmaalla. - *Vir.* 99, s. 437 - 445.
- Taylor, John R. 1995: *Linguistic Categorization. Prototypes in linguistic theory.* Second edition. Oxford University Press, Oxford.
- Toivonen, Y. H. 1934: Suomalais-ugrilaisesta kielentutkimuksesta ja sen lähimmistä tehtävistä. - *Vir.* 38, s. 379 - 391.
- Ullman, Stephen 1966: *Semantic Universals.* - Joseph H. Greenberg (ed.): *Universals on Language.* 2.ed. MIT Press, Cambridge, Mass.
- Uusi Sivistyssanakirja. Toim. Annukka Aikio, uusintu Rauni Vornanen. 2. painos. 1985. Otava, Helsinki.
- Warelius, Antero 1855: *Kertomus Tyrvään pitäjämästä 1853.* - *Suomi. Tidskrift i fasterländska ämnen.* Toim. Finska Litteratur-Sällskapet. 14. vuosikerta, Helsingfors.
- Vilkuna, Kustaa 1938: Syy ei ole kansankielen, vaan heikkovaistoisten kirjailijain ja kyvyttömiä arvostelijain. - *Uusi Suomi* 20.2.1938, nro 49.
- Wittgenstein, Ludwig 1981: *Filosofisia tutkimuksia.* WSOY, Porvoo.
- Wright, George, von 1981: *Saatesanat - Teoksessa Wittgenstein, Ludwig 1981: Filosofisia tutkimuksia.* WSOY, Porvoo.

SKES = Suomen kielen etymologinen sanakirja I - VII. Toimittaneet Y. H. Toivonen, Erkki Itkonen, Aulis J. Joki ja Reino Peltola. *Lexica Societatis Fenno-Ugricae* XII, 1 - 6. Suomalais-ugrilainen Seura, Helsinki. 1955 - 1978.

SKS = Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

SKST = Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia. Helsinki.

Suomi: kirjoituksia isänmaallisista aineista. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.

SUST = Suomalais-ugrilaisen Seuran toimituksia. Helsinki.

Vir. = *Virittäjä.* Kotikielen Seuran aikakauslehti. Helsinki.